AMURGUL DEMOCRAȚIEI

SEDUCĂTOAREA ATRACȚIE A AUTORITARISMULUI

ANNE APPLEBAUM

CÂȘTIGĂTOARE A PREMIULUI PULITZER

LITERA

KRONIKA

AMURGUL DEMOCRAȚIEI

SEDUCĂTOAREA ATRACȚIE A AUTORITARISMULUI

ANNE APPLEBAUM

CÂȘTIGĂTOARE A PREMIULUI PULITZER

LITERA

KRONIKA

KRONIKA

Colecția în care umanitatea este reconstruită prin cărți
care ne ajută să pătrundem în culisele celor mai interesante
evenimente politice, sociale sau financiare de ieri şi de astăzi.

Epoca noastră este într-adevăr epoca organizării intelectuale a urii politice. În istoria morală a umanității, aceasta va fi una dintre principalele ei pretenții remarcabile.

JULIEN BENDA, *La trahison des clercs,* 1927

Trebuie să acceptăm faptul că acest gen de revoltă împotriva modernității e latentă în societatea occidentală... programul ei confuz, fantastic, retorica irațională și apolitică întrupează aspirații la fel de autentice... ca aspirațiile din alte mișcări de reformă, mai cunoscute nouă.

FRITZ STERN, *The Politics of Cultural Despair,* 1961

ANNE APPLEBAUM

AMURGUL DEMOCRAȚIEI

SEDUCĂTOAREA ATRACȚIE A AUTORITARISMULUI

Traducere din limba engleză
CORA RADULIAN

LITERA
București

Twilight of Democracy

The Seductive Lure of Authoritarianism

Anne Applebaum

Publicată în Statele Unite de Doubleday, o divizie a Penguin Random House LLC

Editura Litera

tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19

e-mail: contact@litera.ro

www.litera.ro

Amurgul democrației

Seducătoarea atracție a autoritarismului

Anne Applebaum

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactor: Ilieș Câmpeanu

Corector: Georgiana Enache

Copertă: Flori Zahiu

Tehnoredactare și prepress: Marin Popa

ISBN 978-606-33-7657-3

ISBN EPUB 978-606-33-8204-8

Ajunul Anului Nou

Pe 31 decembrie 1999 am dat o petrecere. Era sfârșitul unui mileniu și începutul altuia nou, iar oamenii își doreau foarte mult să petreacă, dacă era posibil într-un loc exotic. Petrecerea noastră îndeplinea acest criteriu. Am organizat-o la Chobielin, un mic conac din nord-vestul Poloniei, pe care soțul meu și părinții lui îl cumpăraseră în urmă cu un deceniu – la prețul cărămizilor din care era construit – pe când era o ruină igrasioasă și imposibil de locuit, nemaifiind renovată de pe vremea când foștii locatari fugiseră din fața Armatei Roșii, în 1945. Restauraserăm casa, sau cea mai mare parte din ea, deși lucrările avansau extrem de lent. Nu era terminată în 1999, dar avea un acoperiș nou și un salon proaspăt zugrăvit și absolut nemobilat, ideal pentru o petrecere.

Musafirii erau diverși: prieteni ziariști din Londra și Moscova, câțiva diplomați din Varșovia aflați la început de carieră, doi prieteni care au venit cu avionul de la New York. Majoritatea erau însă polonezi, prieteni de-ai noștri și colegi de-ai soțului meu, Radek Sikorski, care pe atunci era ministru adjunct de externe într-un guvern polonez de centru-dreapta. Erau prieteni din zonă, câțiva dintre foștii colegi de școală ai lui Radek și un grup mare de veri. Au venit și câțiva ziariști polonezi tinerei – nu foarte cunoscuți – împreună cu câțiva funcționari publici și unul sau doi membri extrem de tineri ai guvernului.

Pe majoritatea ne-ai fi putut băga la grămadă în categoria generală numită de polonezi „dreapta“ – conservatorii, anticomuniștii. Dar, la acel moment, ne-ai fi putut numi pe majoritatea și liberali. Liberali ai pieței libere, liberali clasici, poate thatcherieni. Chiar și cei cu idei mai puțin clar conturate despre economie credeau în democrație, în domnia legii, în control și în echilibru și într-o Polonie care era membră a NATO și se afla pe calea aderării la Uniunea Europeană, o Polonie integrată în Europa modernă. În anii 1990, asta însemna să fii „de dreapta“.

După cum se întâmplă la petreceri, și aceasta era mai dezordonată. În Polonia rurală a anilor 1990 nu exista catering, așa că soacra mea și cu mine am făcut cratițe întregi de tocană și de friptură de vită. Nu existau nici hoteluri, deci cei o sută de invitați erau cazați la ferme locale sau la prieteni din orașul apropiat. Aveam o listă pe care scria cine unde stătea, dar doi dintre ei tot au ajuns să doarmă pe podea la subsol. Târziu în noapte am lansat focuri de artificii – ieftine, fabricate în China, care tocmai deveniseră disponibile pe scară largă și erau probabil foarte periculoase.

Muzica – de fapt casete audio fabricate într-o eră de dinainte de Spotify – producea singura sciziune culturală serioasă a serii: cântecele pe care prietenii mei americani și le aminteau din liceu nu erau aceleași cu cele pe care și le aminteau din liceu polonezii, așa că era greu să-i faci pe toți să danseze simultan. La un moment dat am urcat la etaj, am aflat că Boris Elțîn demisionase, am scris un articol scurt pentru un ziar britanic, după care am coborât la parter și am mai băut un pahar de vin. Pe la ora trei dimineața, una dintre invitatele poloneze mai scrântite a scos un mic pistol din poșetă și, plină de exuberanță, a tras câteva focuri în aer.

Era genul de petrecere trăsnită. A durat toată noaptea, a continuat cu un „brunch" a doua zi după-amiază și a fost plină de optimismul pe care mi-l amintesc că-l aveam în acea perioadă. Ne reconstruiserăm casa ruinată. Prietenii noștri reconstruiau țara. Îmi amintesc foarte bine de o plimbare prin zăpadă – poate a fost chiar în ziua de dinaintea petrecerii, poate în ziua de după – cu un grup bilingv, toți sporovăind în același timp, engleza și poloneza îngemănându-se și răsunând în pădurea de mesteceni. În acel moment, când Polonia era cât pe ce să se alăture Occidentului, simțeam că facem cu toții parte din aceeași echipă. Aveam aceleași păreri despre democrație, despre drumul spre prosperitate, despre felul în care mergeau lucrurile.

Acel moment a trecut. La aproape două decenii mai târziu, astăzi aș trece pe trotuarul celălalt pentru a-i evita pe unii dintre oamenii care au fost la petrecerea mea de Anul Nou. Ei, la rândul lor, nu doar că ar refuza să-mi intre în casă, ci ar fi jenați să recunoască faptul că au fost vreodată la mine.

De fapt, aproape jumătate dintre oamenii care au fost la acea petrecere nu ar mai vorbi cu cealaltă jumătate. Înstrăinarea e de natură politică, nu personală. Polonia are acum una dintre cele mai polarizate societăți din Europa și ne-am trezit de părți opuse ale unei falii adânci, care scindează nu doar ceea ce era cândva dreapta poloneză, ci și dreapta maghiară, dreapta spaniolă, dreapta franceză, dreapta italiană și, cu câteva diferențe, dreapta britanică și cea americană.

O parte dintre invitații mei de Anul Nou – împreună cu mine și cu soțul meu – au continuat să sprijine orientarea de centru-dreapta pro-europeană, pro-domnia legii, pro-piață. Am rămas în partide politice care s-au aliniat mai mult sau mai puțin cu creștin-democrații europeni, cu partidele liberale din Franța și din Olanda, precum și cu Partidul Republican al lui John McCain. Unii se consideră de centru-stânga. Dar alții au ajuns în cu totul alt loc. Acum susțin un partid nativist numit Lege și Justiție – care și-a schimbat dramatic orientarea față de poziția pe care o avea inițial, când a condus pentru o scurtă perioadă guvernul, din 2005 până în 2007, după care un membru al lui a devenit președinte (nu e același lucru în Polonia), din 2005 până în 2010.

În anii în care nu au fost la putere, conducătorii Partidului Lege și Justiție și mulți dintre susținătorii și promotorii lui au ajuns să îmbrățișeze încetul cu încetul un alt set de idei, nu doar xenofobe și paranoice, ci fățiș autoritariste. Ca să fim cinstiți cu electoratul, nu toți au putut sesiza acest lucru: Lege și Justiție ducea o campanie foarte moderată în 2015 împotriva unui partid de centru-dreapta care era la putere de opt ani – soțul meu era membru al respectivului guvern, deși a demisionat înainte de alegeri –, guvern care în ultimul an a avut la cârmă un prim-ministru slab și neimpresionant. E de înțeles că polonezii voiau o schimbare.

Dar de îndată ce Lege și Justiție a obținut o majoritate relativă în 2015, radicalismul lui a devenit clar. Noul guvern a încălcat constituția, numind abuziv noi judecători la Curtea Constituțională. Mai târziu a folosit un set de strategii la fel de neconstituționale în încercarea de a domina Curtea Supremă și a scris o lege menită să-i pedepsească pe judecătorii ale căror

verdicte contraveneau politicii guvernamentale. Lege și Justiție a preluat controlul asupra televiziunii publice de stat – de asemenea încălcând constituția –, concediind prezentatori care se bucurau de popularitate și reporteri cu experiență. Cei care i-au înlocuit, recrutați din extrema dreaptă a media online, au început să desfășoare direct propaganda partidului aflat la conducere, presărată cu minciuni ușor de infirmat, pe cheltuiala plătitorilor de taxe.

Instituțiile de stat au fost o altă țintă. Odată ajuns la putere, Lege și Justiție a concediat o mie de funcționari publici, înlocuindu-i cu militanți, veri sau alte rude ale acestora. A demis generali de armată care aveau la bază ani de pregătire intensă la academii occidentale. A concediat diplomați cu experiență și care cunoșteau bine limbi străine. Una câte una, a distrus și instituțiile culturale. Muzeul Național și-a pierdut extraordinarul director în exercițiu, un curator respectat pe plan internațional. A fost înlocuit cu un universitar necunoscut, care nu avea experiență în lucrul într-un muzeu, a cărui primă decizie majoră a fost să desființeze expoziția de artă modernă și contemporană. Un an mai târziu avea să-și dea demisia, lăsând muzeul în haos. Directorul Muzeului de Istorie al Evreilor Polonezi – o instituție unică în Europa, care se deschisese cu mare tam-tam în urmă cu doar câteva săptămâni – a fost suspendat din funcție fără vreo explicație, îngrozind susținătorii și finanțatorii internaționali ai muzeului. Aceste povești au fost repetate de mii de altele, care însă nu au ținut titlurile ziarelor. De exemplu, o prietenă de-a noastră și-a pierdut slujba la o altă instituție de stat după ce terminase prea rapid prea multe proiecte. Directorul ei nou și necalificat părea să o perceapă ca o amenințare.

Era foarte puțină prefăcătorie în toate aceste gesturi. Ideea tuturor acestor schimbări nu era să facă guvernul să funcționeze mai bine. Ideea era să facă guvernul mai partizan, instanțele mai pliabile, mai îndatorate partidului. Sau poate ar trebui să scriem, așa cum făceam odinioară, Partidului.

Nu aveau mandat să facă asta: Lege și Justiție fusese ales cu un procent din voturi care le permitea să guverneze, dar nu să schimbe constituția. Și astfel, pentru a justifica încălcarea legii, partidul a încetat să mai folosească

argumente politice obișnuite și a început să identifice inamici existențiali. Unii erau vechi și bine-cunoscuți. După două decenii de conversații profunde și reconciliere între polonezi și evrei – după mii de cărți, filme și conferințe, după construirea acelui muzeu spectaculos –, guvernul și-a câștigat notorietate internațională adoptând o lege care limita dezbaterea publică pe tema Holocaustului. Deși într-un final au modificat legea ca urmare a presiunilor din partea americanilor, aceasta s-a bucurat de un sprijin larg în cadrul bazei ideologice a partidului – ziariști, scriitori și gânditori, inclusiv unii dintre invitații de la petrecerea mea, care afirmau acum că, după părerea lor, forțe antipoloneze complotează pentru a da vina pe Polonia în locul Germaniei pentru Auschwitz. Mai târziu, partidul s-a implicat și într-o ceartă lipsită de sens cu guvernul israelian, ciorovăială care părea concepută să apeleze atât la furia Partidului Lege și Justiție, cât și la furia votanților naționaliști din Polonia și la furia lui Benjamin Netanyahu, a votanților naționaliști din Israel.

Unii dintre inamici erau noi. După o scurtă perioadă în care au fost atacați imigranți islamiști – dificil de pus în practică într-o țară care nu avea aproape nici un imigrant islamic –, partidul și-a concentrat mânia asupra homosexualilor. Un săptămânal național, *Gazeta Polska* – de la care doi dintre cei mai importanți jurnaliști se aflau la petrecerea mea de Anul Nou –, a tipărit autocolante „LGBT Free Zone“ pentru cititorii ei, ca să le pună la uși și la ferestre. Înaintea altor alegeri parlamentare din octombrie 2019, televiziunea de stat a prezentat un documentar intitulat *Invasion*[1], descriind planul secret „LGBT“ de subminare a Poloniei. Biserica Catolică poloneză, cândva o instituție neutră și un simbol apolitic al unității naționale, a început să promoveze teme similare. Actualul arhiepiscop al Cracoviei, titlu deținut anterior de papa Ioan Paul al II-lea, a ținut o predică în care i-a descris pe homosexuali ca o „plagă“ de culoarea curcubeului, care înlocuise „plaga roșie“ a comunismului.[2] Predica lui a fost aplaudată de guvernul polonez, iar apoi îndepărtată de pe YouTube de moderatorii online, pe motiv că reprezintă un discurs al urii.

Această succesiune de evenimente face să ne fie greu mie și câtorva dintre invitații mei de Anul Nou să mai purtăm vreo discuție, pe orice temă. De exemplu, nu am mai avut nici o conversație cu Ania Bielecka, înainte una dintre cele mai apropiate prietene ale mele și nașa unuia dintre copiii mei, după un apel telefonic isteric din aprilie 2010, la două zile după prăbușirea în apropiere de Smolensk, Rusia, a avionului care-l transporta pe președintele de atunci al Poloniei, subiect pe care-l voi detalia într-o clipă. - Bielecka este arhitectă și printre prietenii ei se numără, sau în orice caz se numărau, unii dintre cei mai buni artiști ai generației sale; ea se bucură, sau se bucura, de expoziții de artă contemporană, motiv pentru care a fost de plăcere de câteva ori până la Bienala de la Veneția. Cândva mi-a spus că-i plac la fel de mult ca expozițiile oamenii care se uită la Bienală – tot cuconetul amator de artă în costume sofisticate. În ultimii ani însă, ea s-a apropiat de Jarosław Kaczyński, conducătorul Partidului Lege și Justiție, fratele geamăn al fostului președinte. Acum găzduiește cu regularitate în apartamentul ei mese pentru Kaczyński – gătește grozav – și-l sfătuiește în privința celor pe care ar trebui să-i numească în cabinetul lui. Mi s-a spus că numele ministrului culturii, autorul atacului asupra muzeelor poloneze, a fost sugerat de ea. Am încercat să o întâlnesc în urmă cu doi ani la Varșovia, dar a refuzat. „Despre ce să discutăm?“, mi-a scris ea într-un SMS, după care nu a mai răspuns.

Alta dintre invitatele mele – cea care a tras cu pistolul în aer – a divorțat în cele din urmă de soțul ei britanic. Excentricitatea ei s-a transformat în altceva și se pare că acum își petrece zilele ca troll pe internet cu normă întreagă, promovând cu fanatism o întreagă gamă de teorii ale conspirației, multe virulent antisemite. Scrie pe Twitter despre responsabilitatea evreilor pentru Holocaust; cândva a postat chiar imaginea unui tablou medieval englezesc care înfățișează un băiat despre care se presupune că a fost crucificat de evrei, însoțit de comentariul „și s-au mirat că au fost izgoniți“, cu referire la alungarea evreilor din Marea Britanie în 1290. Ea continuă și amplifică luminile călăuzitoare ale ideologiei americane „alt-right“, al cărei limbaj îl repetă și îl promovează.

O a treia invitată, ziarista Anita Gargas, a petrecut ultimul deceniu investigând, în mod repetat, un set de teorii ale conspirației legate de decesul fostului președinte, Lech Kaczyński, în accidentul aviatic de la Smolensk, de fiecare dată postulând o altă explicație.[3] E angajată la *Gazeta Polska,* revista săptămânală care a lipit autocolante împotriva homosexualilor. Un al patrulea invitat, Rafal Ziemkiewicz, și-a făcut un nume devenind unul dintre adversarii deschiși ai comunității internaționale evreiești. Îi numește pe evrei „râioși“ și „lacomi“[4], numește organizațiile evreiești „șantajiste“[5] și regretă faptul că în trecut a sprijinit Israelul[6]. Notorietatea pe care a câștigat-o pe baza acestui limbaj pare să fi înviorat cariera lui anterior în declin și actualmente apare frecvent la televiziunea de stat controlată de partid.

Întâmplător, știu că unii dintre acești foști prieteni s-au înstrăinat de copiii lor datorită opiniilor politice. În două cazuri, înstrăinarea este profundă. Unul dintre foștii mei prieteni, deși deplin dedicat unui partid politic care are o agendă vădit homofobă, are un fiu gay. Dar și acest fenomen e tipic – sciziuni care apar în familii și în grupuri de prieteni. Avem un vecin în apropiere de Chobielin ai cărui părinți ascultă un post de radio proguvernamental, catolic-conspirațonist, numit Radio Maryja. Cei intrați sub influența postului îi repetă mantrele, iar inamicii lui devin inamicii lor. „Mi-am pierdut mama“, îmi spune vecinul meu. „Trăiește într-o altă lume.“

Pentru a-mi dezvălui pe deplin toate interesele, ar trebui să explic acum că o parte din gândirea conspiraționistă e concentrată asupra mea. Soțul meu a fost ministrul polonez al apărării timp de un an și jumătate într-un guvern de coaliție condus de Lege și Justiție în prima și scurta experiență a acestui partid în care a deținut puterea. Mai târziu, a ieșit din partid și a fost timp de șapte ani ministru de externe într-un alt guvern de coaliție, condus de partidul de centru-dreapta Platforma Civică. În 2019 a candidat pentru Parlamentul European și a câștigat un loc, deși actualmente nu face parte din conducerea opoziției politice.

Am trăit când în Polonia, când în afara ei din 1988, cu intervale mari de timp petrecute la Londra și la Washington, scriind cărți de istorie și lucrând

ca ziarist pentru ziare britanice și americane. După standardele poloneze, asta mă face o soție de politician atipică, deși până în 2015 majoritatea oamenilor erau mai degrabă curioși în ce mă privește decât furioși pe mine. Niciodată nu am simțit direct antisemitismul, niciodată nu am simțit ostilitate din partea celorlalți; când am publicat o carte de bucate poloneză – intenționam, printre altele, să contracarez ideile stereotipe negative legate de Polonia, existente în afara țării –, reacția bucătarilor polonezi din Polonia a fost în mare măsură pozitivă, chiar dacă volumul a stârnit o oarecare mirare. Am încercat – și asta a fost destul de greu – să mă țin departe de politică, evitând televiziunea poloneză dacă nu mi se cerea să vorbesc despre cărțile mele.

Dar după ce a câștigat Lege și Justiție, în străinătate au început să apară articole negative despre guvern și am fost acuzată. Imaginea mea a apărut pe copertele a două reviste proregim, *wSieci*[7] și *Do Rzeczy*[8] (foști prieteni de-ai noștri lucrează la ambele), fiind numită coordonatoarea evreică clandestină a presei internaționale și șefă secretă a acțiunii de prezentare negativă a Poloniei; una dintre reviste a inventat detalii despre familia mea, ca să o facă să pară mai sinistră. Povești asemănătoare au apărut la televiziunea de stat în emisiuni de știri prezentate seara, împreună cu o altă poveste absolut inventată despre felul în care m-a concediat Partidul Lege și Justiție dintr-o slujbă pe care nu am avut-o niciodată.[9] În cele din urmă au încetat să mai scrie despre mine: articolele negative din presa internațională la adresa Poloniei au devenit prea numeroase ca să mai fie credibil că le-aș coordona singură pe toate, chiar dacă sunt evreică, deși, evident, tema revine din când în când în rețelele de socializare. În timpul candidaturii soțului meu la alegerile pentru Parlamentul European unora dintre membrii echipei lui li s-au adresat mai multe întrebări în legătură cu mine și „activitatea mea antipoloneză“ decât despre el. Indiferent dacă îmi place sau nu, fac parte din această poveste.

Când au început toate acestea, am avut o senzație de *déjà vu*. Mi-am amintit că citeam cândva un faimos jurnal ținut de scriitorul român Mihail Sebastian în perioada 1935–1944. În el, povestea despre o schimbare și mai

extremă din țara lui. La fel ca mine, Sebastian era evreu, deși nu habotnic; la fel ca mine, majoritatea prietenilor lui aparțineau dreptei politice. În jurnal a descris cum au fost atrași, unul câte unul, de ideologia fascistă, ca un roi de molii în jurul unei flăcări implacabile. A povestit despre aroganța și încrederea dobândită de prietenii lui în timp ce se delimitau și încetau să se mai identifice ca europeni admiratori ai lui Proust și călători la Paris și au început să se numească *„Blut und Boden“* (trup și suflet) români. El îi asculta în timp ce aceștia au virat spre gândirea conspiraționistă sau și-au manifestat ocazional cruzimea.

Oamenii pe care îi cunoscuse de ani de zile îl insultau în față și apoi se prefăceau că nu s-a întâmplat nimic. „E posibilă o prietenie“, se întreba el în 1937, „cu niște oameni care au în comun o întreagă serie de idei și de sentimente străine – așa de străine încât ar fi suficient să intru eu pe ușă pentru ca dintr-odată să facă tăcere, rușinați și stingheriți?“[10] Într-un roman autobiografic pe care l-a scris în aceeași perioadă, îi oferă prietenia unei vechi cunoștințe, cu vederi politice diferite de ale sale. „Nu, greșești“, vine răspunsul. „Prieteni noi doi nu putem fi nici azi și niciodată. Tu nu simți că eu miros a pământ?“[11]

Nu mai suntem în anul 1937. Cu toate acestea, o transformare paralelă are loc în vremurile actuale, atât printre gânditorii, scriitorii, ziariștii și activiștii politici din Polonia, o țară în care am trăit timp de trei decenii, precum și în restul societăților pe care am ajuns să le numim occidentale. Pretutindeni, această transformare are loc fără pretextul unei crize economice de genul celei prin care au trecut Europa și America de Nord în anii 1920 și 1930. Recesiunea din 2008–2009 a fost profundă, dar – cel puțin până la pandemia de coronavirus – creșterea a revenit. Criza refugiaților din 2015–2016 a fost un șoc, dar a fost învinsă. În 2018 refugiații din Africa de Nord și din Orientul Mijlociu au încetat să mai vină în Europa, mulțumită înțelegerilor făcute cu Turcia de UE și principalii ei politicieni.

În orice caz, oamenii despre care scriu în această carte nu au fost afectați de nici una dintre aceste crize. Probabil că nu toți sunt atât de prosperi cât ar fi dorit, dar nu sunt săraci și nu trăiesc la sat, nu și-au pierdut slujbele în

favoarea lucrătorilor emigranți. În Europa de Est nu sunt nicicum victime ale tranziției politice din 1989 sau ale politicilor. În Europa de Vest nu fac parte dintr-o clasă inferioară și nu locuiesc în sate uitate de lume. În Statele Unite nu trăiesc în comunități devastate de opioide, nu petrec mult timp în restaurante din Midwest și de fapt nu se încadrează deloc în vreunul dintre stereotipurile folosite indolent pentru a-i descrie pe votanții lui Trump – inclusiv unele dintre stereotipurile indolente pe care le-au inventat ei înșiși. Dimpotrivă, au fost educați la cele mai bune universități, adesea vorbesc limbi străine, trăiesc în orașe mari – Londra, Washington, Varșovia, Madrid – și călătoresc în străinătate, la fel ca prietenii lui Sebastian din anii 1930.

Ce a provocat atunci această transformare? Au fost oare prietenii noștri dintotdeauna autoritariști în străfundul sufletului? Sau oare oamenii cu care am ciocnit pahare la intrarea în noul mileniu s-au schimbat cumva în cele două decenii care au urmat?

Nu există o singură explicație și nu voi oferi nici o teorie măreață, nici o soluție universală. Dar există o temă: în anumite condiții orice societate se poate întoarce împotriva democrației. Într-adevăr, dacă e să ne luăm după istorie, atunci în cele din urmă toate societățile noastre vor face acest lucru.

*

Filosofii antici au avut întotdeauna îndoieli în legătură cu democrația. Platon se temea de „cuvintele false și lăudăroase“[12] ale demagogului și bănuia că democrația ar putea să nu fie decât o etapă pe drumul spre tiranie. Primii susținători americani ai guvernului republican și-au dat și ei seama de provocarea pe care un lider corupt ar putea-o lansa la adresa democrației și s-au gândit mult la crearea instituțiilor care s-ar opune acestuia. Convenția Constituțională din 1787 a creat colegiul electoral ca un mijloc de a se asigura că un bărbat care ar avea ceea ce Alexander Hamilton numea „talent pentru intrigi josnice și mici aptitudini care-l ajută să crească în popularitate“[13] nu ar putea deveni niciodată președinte al Statelor Unite. Deși în cele din urmă a devenit un organism *rubber-stamp* birocratic cu

puțină putere *de facto* – și, mai recent, un mecanism care acordă o influență supradimensionată unor mici grupuri de votanți din câteva state –, colegiul electoral a fost inițial conceput să fie cu totul altceva: a fost gândit ca un fel de consiliu de revizuire, un grup de deputați și de proprietari de elită care ar fi trebuit să aleagă președintele, respingând, dacă ar fi fost necesar, varianta alegerii acestuia de către popor, pentru a evita „excesele democrației".

Hamilton era unul dintre numeroșii oameni din America colonială care au citit în mod repetat istoria Greciei și a Romei, încercând să învețe cum să împiedice transformarea unei noi democrații într-o tiranie. La o vârstă înaintată, John Adams îl recitea pe Cicero, omul de stat roman care a încercat să oprească degradarea republicii, citându-l chiar în scrisori adresate lui Thomas Jefferson. Adams dorea să clădească democrația în America pe baza unei dezbateri raționale, a rațiunii și a compromisului inteligent. Nu-și făceau însă iluzii în legătură cu natura umană: știa că oamenii pot uneori „ceda" în fața pasiunilor, pentru a le folosi cuvântul demodat. Știau că orice sistem politic construit pe logică și pe rațiune era întotdeauna expus riscului unei explozii a iraționalului.

În timpurile moderne, succesorii lor au încercat să definească mai clar acea iraționalitate și acele „pasiuni" și să înțeleagă cine ar putea fi atras de un demagog și de ce. Hannah Arendt, primul filosof al totalitarismului, a identificat o „personalitate autoritaristă" și un individ radical însingurat care, „neavând alte legături sociale cu familia, prietenii, camarazii sau chiar cu simple cunoștințe, își justifică locul în lume doar prin apartenența la o mișcare, apartenența la un partid"[14]. Theodor Adorno, care făcea parte dintr-o generație de intelectuali și a fugit dintr-o Germanie nazistă în America, a investigat mai departe ideea. Influențat de Freud, Adorno a încercat să găsească sursa personalității autoritariste în copilăria timpurie, eventual chiar în homosexualitatea reprimată.

Mai recent, Karen Stenner, o economistă behavioristă care a început să cerceteze în urmă cu două decenii trăsăturile de personalitate, a afirmat că aproximativ o treime din populația oricărei țări are o predispoziție autoritaristă[15], cuvânt care e mai util decât *personalitate,* deoarece este mai

flexibil. O predispoziție autoritaristă care favorizează omogenitatea și ordinea poate fi prezentă fără a se manifesta neapărat; opusul ei, o predispoziție „libertariană“, care favorizează diversitatea și diferența, poate fi și ea prezentă tacit. Definiția dată de Stenner *autoritarismului* nu este de natură politică și nu e același lucru cu *conservatorismul*. Autoritarismul apelează pur și simplu la oameni care nu pot tolera complexitatea: nu e absolut nimic intrinsec „de stânga“ sau „de dreapta“ în legătură cu acest instinct. Este vorba de antipluralism. Este vorba de oameni suspicioși față de cei care au alte idei. Este vorba de oameni alergici la dezbaterile înfocate. E irelevant dacă cei care au acest instinct își derivă politica din marxism sau din naționalism. Este o stare de spirit, nu un set de idei.

Dar teoreticienii lasă adesea deoparte un alt element crucial al declinului democrației și al construirii autocrației. Simpla existență a oamenilor care-i admiră pe demagogi sau se simt mai confortabil în dictaturi nu explică pe deplin de ce înving demagogii. Dictatorul vrea să conducă, dar cum ajunge la acea parte a publicului care simte ca el? Politicianul iliberal dorește să submineze instanțele pentru a-și da mai multă putere, dar cum îi convinge pe votanți să accepte acele schimbări? În Roma antică, Caesar i-a pus pe sculptori să realizeze mai multe versiuni ale imaginii sale. Nici un autoritarist contemporan nu poate reuși fără echivalentul modern al acestora: scriitori, intelectuali, pamfletari, bloggeri, propagandiști, producători de emisiuni de televiziune și creatori de meme, care-i pot vinde imaginea publicului. Autoritariștii au nevoie de oameni care vor promova răzvrătirea sau vor lansa o lovitură de stat. Dar mai au nevoie de oameni care pot folosi limbajul juridic sofisticat, care pot argumenta că încălcarea constituției sau contorsionarea legilor este ceea ce trebuie făcut. Au nevoie de oameni care vor da glas nemulțumirilor, vor manipula dezaprobarea, vor canaliza furia și teama și vor imagina un alt viitor. Au nevoie de membri din rândul intelectualilor și al elitei educate, cu alte cuvinte au nevoie de cei care-i vor ajuta să pornească un război împotriva celeilalte elite intelectuale și educate, chiar dacă ar însemna ca lupta aceasta să fie îndreptată și împotriva colegilor de facultate sau de serviciu și prietenilor.

În cartea sa din 1927 *La trahison des clercs*[16] – în traducere aproximativă „Trădarea intelectualilor“ – eseistul francez Julien Benda observa și descria elitele autoritariste din vremea lui cu mult înainte ca oricine altcineva să fi înțeles cât de importante erau. Anticipând-o pe Arendt, preocuparea sa nu era pentru „personalitățile autoritariste“ ca atare, ci mai degrabă pentru acei oameni care sprijineau autoritarismul pe care l-a văzut luând atât forme de stânga, cât și forme de dreapta în întreaga Europă. A descris atât extrema dreaptă, cât și extrema stângă care încercau să promoveze fie „pasiunea de clasă“, sub forma marxismului sovietic, fie „pasiunea națională“, sub forma fascismului, și a acuzat ambele mișcări că au trădat misiunea centrală a intelectualului, căutarea adevărului, în favoarea anumitor cauze politice. În mod sarcastic, i-a numit pe acești intelectuali căzuți *funcționari* sau „clerici“, cuvânt ale cărui înțelesuri mai vechi l-au legat de „cler“. Cu zece ani înainte de Marea Teroare a lui Stalin și cu șase ani înainte să vină Hitler la putere, Benda se temea că scriitorii, ziariștii și eseiștii care se transformaseră în impresari și propagandiști politici vor îndemna civilizații întregi la acte de violență. Și așa s-a și întâmplat.

Dacă va avea loc, căderea democrației liberale în timpurile noastre nu va arăta ca în anii 1920 sau 1930. Dar tot va necesita o nouă elită, o nouă generație de *funcționari,* care să o provoace. Distrugerea ideii de Occident, sau a ideii denumite uneori „ordinea vestică liberală“, va necesita gânditori, intelectuali, ziariști, bloggeri, scriitori și artiști care să submineze valorile noastre curente, iar apoi să imagineze viitorul nou sistem. Aceștia pot veni din locuri diferite: în definiția originală a lui Benda, printre funcționari se numără ideologi de dreapta, precum și de stânga. Ambele categorii se află în continuare printre noi. O vulnerabilitate la autoritarism este fără îndoială prezentă într-o generație de agitatori de campus de extremă stânga care încearcă să dicteze felul în care pot preda profesorii și ce pot spune studenții. Este prezentă în instigatorii mulțimilor de pe Twitter, care încearcă să doboare figuri publice și oameni obișnuiți pentru că încalcă coduri nescrise ale vorbirii. A fost prezentă printre intelectualii deveniți consilieri de comunicare ai Partidului Laburist britanic, care au împiedicat

orice concurență la conducerea lui Jeremy Corbyn, chiar dacă devenise clar că agenda de extremă stânga a lui Corbyn avea să fie respinsă de țară. A fost prezentă printre activiștii laburiști care la început au negat, iar apoi au minimalizat antisemitismul răspândit și în cadrul partidului.

Dar, deși puterea culturală a stângii autoritate crește, singurii *funcționari* moderni care au ajuns la adevărata putere *politică* în democrațiile occidentale – singurii care operează în sânul guvernelor, participând în cadrul coalițiilor aflate la conducere, conducând partide politice importante – sunt membri ai mișcărilor pe care suntem obișnuiți să le numim „de dreapta". Este adevărat că reprezintă un anumit tip de orientare de dreapta, care are puține în comun cu majoritatea mișcărilor politice atât de mult descrise de la al Doilea Război Mondial încoace. Conservatorii britanici, republicanii americani, anticomuniștii est-europeni, creștin democrații germani și gaulliștii francezi provin cu toții din diverse tradiții, dar ca grup au fost, cel puțin până nu de mult, dedicați nu doar democrației reprezentative, ci și toleranței religioase, sistemelor de justiție independente, presei libere și cuvântului liber, integrării economice, instituțiilor internaționale, alianței transatlantice și unei anumite idei politice de „Occident".

Spre deosebire de aceasta, noua dreaptă nu dorește deloc să conserve sau să păstreze ce există. În Europa continentală, noua dreaptă disprețuiește democrația creștină care și-a folosit electoratul din biserică pentru a fonda și crea UE după coșmarul celui de-al Doilea Război Mondial. În Statele Unite și în Marea Britanie, noua dreaptă a rupt legătura cu conservatorismul de modă veche cu *c* mic, burkean, care a fost bănuit de o schimbare rapidă în toate formele sale. Deși acești oameni urăsc expresia, noua dreaptă e mai degrabă bolșevică decât burkeană: ei sunt bărbații și femeile care vor să răstoarne, să ocolească sau să submineze instituțiile existente, să distrugă ceea ce există.

Cartea de față este despre această nouă generație de *funcționari* și despre noua realitate pe care o creează, începând cu câțiva pe care-i cunosc în Europa de Est și apoi trecând la o poveste diferită, dar paralelă în Marea

Britanie, o altă țară cu care am legături adânci, și terminând cu Statele Unite, unde m-am născut, cu câteva opriri prin alte locuri. Oamenii descriși în carte sunt de la ideologi nativiști la eseiști politici bine intenționați; unii dintre ei scriu cărți sofisticate, alții lansează teorii ale conspirației care devin virale. Unii sunt sincer motivați de aceleași temeri, de aceeași furie și de aceeași dorință profundă de unitate care-i motivează pe cititorii și partizanii lor. Unii s-au radicalizat în urma întâlnirilor tensionate cu stânga culturală sau au simțit repulsie pentru slăbiciunea liberalilor de centru. Unii sunt cinici și manipulatori, adoptând un limbaj radical sau autoritarist deoarece le va aduce putere sau faimă. Unii vin cu prevestiri apocaliptice, convinși că societățile au eșuat și trebuie reconstruite, indiferent de rezultat. Unii sunt profund religioși. Altora le place haosul sau încearcă să-l promoveze ca un preambul al impunerii unui nou fel de ordine. Toți încearcă să-și redefinească națiunile, să rescrie contractele sociale și uneori să schimbe regulile democrației, încât să nu piardă niciodată puterea. Alexander Hamilton a lansat un avertisment în privința lor, Cicero a luptat împotriva lor. Unii mi-au fost prieteni.

Cum câștigă demagogii

Monarhie, tiranie, oligarhie, democrație – toate aceste moduri de organizare a societăților le erau familiare lui Platon și Aristotel în urmă cu peste două mii de ani. Statul monopartid iliberal, care se găsește actualmente pretutindeni în lume – de exemplu în China, Venezuela, Zimbabwe –, a fost creat însă pentru prima dată de Lenin în Rusia, începând din 1917. În manualul de științe politice al viitorului, fondatorul Uniunii Sovietice va fi amintit cu siguranță nu doar pentru convingerile sale marxiste, ci și ca inventatorul acestei forme durabile de organizare politică. Este modelul pe care-l folosesc actualmente mulți autocrați din lume.

Spre deosebire de marxism, statul monopartid iliberal nu este o filosofie. Este un mecanism de păstrare a puterii și funcționează netulburat alături de multe alte ideologii. Funcționează deoarece definește clar cine ajunge să facă parte din elită – elita politică, elita culturală, elita financiară. În monarhiile Franței și Rusiei prerevoluționare, dreptul de a conduce era acordat aristocrației, care se definea prin coduri rigide ale descendenței și prin etichetă. În democrațiile occidentale moderne, dreptul de a conduce e garantat, cel puțin teoretic, de diferitele forme de competiție: campanii electorale și vot, teste meritocratice care stabilesc accesul la învățământul superior și serviciul public, piețe libere. Ierarhiile sociale de modă veche fac de obicei parte din acest melanj, dar în Marea Britanie, America, Franța moderne și, până recent, în Polonia, majoritatea considera că modul cel mai just și eficient de distribuire a puterii este competiția democratică. Ar trebui să conducă, de fapt, cei mai atrăgători și mai competenți politicieni. În instituțiile statului – judecătorească, serviciu public – ar trebui să fie angajați oameni calificați. Concursurile ar trebui să aibă loc într-un cadru care oferă șanse egale tuturor, pentru a garanta un rezultat corect.

Statul monopartid al lui Lenin se baza pe alte valori. Lenin a răsturnat ordinea aristocratică, dar nu a înlocuit-o cu un model competitiv. Statul monopartid bolșevic nu era doar nedemocratic; era și anticompetitiv și

antimeritocratic. Locurile din universități, slujbele din domeniul drepturilor civile și rolurile din guvern și industrie nu ajungeau la cei mai harnici sau la cei mai capabili, ci la cei mai loiali. Indivizii nu avansau datorită talentului sau priceperii lor, ci pentru că erau dispuși să se conformeze regulilor partidului. Deși acele reguli erau diferite în momente diferite, erau consecvente în anumite privințe. De obicei excludeau fosta elită conducătoare și pe copiii acesteia, precum și grupurile etnice suspecte. Favorizau copiii clasei muncitoare și mai ales pe oamenii care declarau cu voce tare credința în partid, care participau la ședințele de partid, care participau la manifestările publice de entuziasm. Spre deosebire de o oligarhie obișnuită, statul monopartid permite mobilitatea ascendentă: cei care cred cu adevărat pot avansa – perspectivă deosebit de atrăgătoare pentru oamenii pe care regimul sau societatea anterioară nu-i promovase. Arendt remarca atractivitatea autoritarismului pentru oamenii care aveau resentimente sau se simțeau niște ratați în anii 1940, când scria că cel mai rău tip de partid monopartid „înlocuiește în mod invariabil toate talentele de primă mână, indiferent de simpatiile lor, cu acei trăsniți și proști a căror lipsă de inteligență și de creativitate este în continuare cea mai bună garanție a loialității lor“[1].

Disprețul lui Lenin pentru ideea de stat neutru, de funcționari publici apolitici și orice noțiune de mass-media obiectivă a fost de asemenea o parte importantă a sistemului său monopartid. El a scris că libertatea presei „este o înșelăciune“[2]. A râs de libertatea de întrunire ca de o „expresie lipsită de conținut“[3]. În ce privește democrația parlamentară, aceasta nu era mai mult decât „o mașină pentru suprimarea clasei muncitoare“[4]. În imaginația bolșevică, presa putea fi liberă și instituțiile publice puteau fi drepte doar odată ce erau controlate de clasa muncitoare – prin partid.

Parodierea instituțiilor competitive ale „democrației burgheze“ și ale capitalismului pusă în scenă de extrema stângă, cinismul ei în legătură cu posibilitatea ca mass-media, serviciul public sau cel judiciar să fie obiective au avut de multă vreme și o versiune de dreapta. Germania lui Hitler este exemplul care se dă de obicei. Dar sunt multe altele, de la Spania lui Franco

la Chile al lui Pinochet. Apartheidul din Africa de Sud era *de facto* un stat monopartid care și-a corupt presa și sistemul judiciar pentru a-i exclude pe negri din viața politică și pentru a promova interesele populației afrikaaner – albii sud-africani descinzând în principal din coloniști olandezi care nu reușiseră în economia capitalistă creată de Imperiul Britanic.

Este adevărat că existau și alte partide în apartheidul sud-african. Dar un stat monopartid nu este neapărat un stat în care nu există partide de opoziție. Deși Partidul Comunist al lui Lenin și Partidul Nazist al lui Hitler și-au arestat și ucis adversarii politici, există o mulțime de exemple de state monopartide, chiar state monopartide vicioase, care au permis opoziția limitată, chiar dacă numai pentru imagine. Între 1945 și 1989, multe dintre partidele comuniste din Europa de Est au permis existența opoziției – partide ale țăranilor, pseudocreștin democrate sau, în cazul Poloniei, un mic partid catolic – care să joace roluri în stat, în „parlamentele" fraudate sau în viața publică. În ultimele decenii au fost multe exemple, de la Tunisia lui Ben Ali la Venezuela lui Hugo Chávez, state monopartide *de facto* care au controlat instituțiile de stat și au limitat libertatea de asociere și libertatea cuvântului, dar care au permis existența unei urme de opoziție, atâta timp cât aceasta nu punea în pericol partidul aflat la guvernare.

Această formă de dictatură blândă nu necesită violență în masă pentru a rămâne la putere. În schimb, se bazează pe cadre ale elitei care conduc birocrația, televiziunea și presa de stat, instanțele de judecată și, în unele țări, companiile de stat. Acești *funcționari* ai vremurilor moderne își înțeleg rolul, care este de a-i apăra pe conducători indiferent cât de incorecte ar fi afirmațiile lor, cât de mare ar fi corupția lor și cât de dezastruos impactul lor asupra oamenilor obișnuiți și asupra instituțiilor. În schimb, acești funcționari știu că vor fi recompensați și promovați. Apropiații conducătorului de partid pot deveni foarte bogați, primind contracte lucrative sau posturi în consiliile de conducere ale companiilor de stat fără a fi nevoiți să concureze pentru ele. Alții pot conta pe salarii guvernamentale și pe imunitate față de acuzațiile de corupție și de incompetență. Oricât de proaste ar fi rezultatele muncii lor, nu-și vor pierde slujbele.

În întreaga lume, există multe versiuni de state monopartide iliberale, de la Rusia lui Vladimir Putin la Filipinele lui Rodrigo Duterte. În Europa, există multe partide potențial iliberale, dintre care unele au făcut parte din coaliții guvernamentale, de exemplu în Italia și în Austria. Dar în timp ce scriu acestea, doar două asemenea partide iliberale au monopol asupra puterii: Lege și Justiție în Polonia și Fidesz al lui Viktor Orbán în Ungaria. Ambele au făcut pași mari spre distrugerea instituțiilor independente și ambele i-au copleșit în consecință cu beneficii pe membrii partidelor lor. Lege și Justiție nu doar că a schimbat legea funcționarilor publici, simplificând demiterea profesioniștilor și angajarea oamenilor din partid, ci i-a și demis pe conducătorii unor companii de stat poloneze. Oameni cu experiență, care conduceau companii mari, au fost înlocuiți de membri de partid, precum și de prietenii și rudele acestora. Exemplul tipic este Janina Goss, o producătoare avidă de gemuri și conserve și o veche prietenă a lui Kaczyński, de la care premierul a împrumutat cândva o sumă mare de bani pentru a-i plăti mamei lui un tratament medical. Janina deținuse anterior niște posturi neînsemnate în cadrul partidului, dar acum a fost numită în consiliul director al Polska Grupa Energetyczna, cea mai mare companie de electricitate din Polonia, angajator a patruzeci de mii de oameni. În Ungaria, ginerele lui Viktor Orbán este de asemenea o figură extrem de bogată, privilegiată. A fost acuzat de fraude cu fonduri europene, dar nici o investigație nu a fost dusă până la capăt. Statul maghiar a renunțat la procesul intentat acestuia.

Puteți denumi în multe feluri acest gen de lucruri: nepotism, acaparare a statului, corupție. Dar dacă vreți, îl puteți descrie și în termeni pozitivi: reprezintă sfârșitul odioaselor noțiuni de meritocrație, competiție politică și piață liberă, principii care, prin definiție, nu i-au avantajat niciodată pe cei cu mai puțin succes. Un sistem fraudat și necompetitiv sună rău dacă vreți să trăiți într-o societate condusă de cei dotați și talentați. Dar dacă acesta nu e principalul dumneavoastră interes, ce e rău în asta?

Dacă credeți, la fel cum cred acum mulți dintre vechii mei prieteni, că Poloniei îi va fi mai bine dacă e condusă de oameni care proclamă sus și

tare un anumit gen de patriotism, care sunt loiali președintelui de partid, care repetă cuvintele lui Kaczyński, un „nou fel de polonez“[5] – atunci un stat monopartid este de fapt *mai drept* decât o democrație competitivă. De ce ar trebui să li se permită diferitelor partide să concureze pe un teren de joc care oferă șanse egale dacă numai unul dintre acestea merită să conducă? De ce să li se permită firmelor să concureze pe o piață liberă dacă numai unele dintre ele sunt loiale partidului și prin urmare merită cu adevărat să fie bogate?

Acest impuls este subliniat, în Polonia, în Ungaria și în multe alte țări foste comuniste, de sentimentul larg răspândit că regulile concurenței sunt viciate deoarece reformele din anii 1990 – când privatizarea în masă și impunerea regulilor pieței libere au transformat economiile – au permis unui număr prea mare de foști comuniști să-și recicleze puterea politică în putere economică. Atât Orbán cât și Kaczyński își catalogheaza adesea oponenții drept „comuniști“ și ajung chiar să câștige simpatii în străinătate procedând astfel. În cazul lui Orbán, principalii lui adversari, cel puțin în prima parte a carierei, erau cu adevărat foștii comuniști, redenumiți „socialiști“, astfel încât această descriere să aibă impact.

Dar în ambele țări acest apel la „anticomunism“, care părea atât de important în urmă cu un sfert de secol, pare un pretext subțire și superficial acum. Deoarece, cel puțin din 2005, Polonia a fost condusă doar de președinți și de prim-miniștri ale căror biografii politice începeau cu mișcarea anticomunistă Solidaritatea. Principalii rivali ai lui Kaczyński sunt liberalii de centru-dreapta, nu din partea stângă a eșichierului politic. Nici în Polonia nu există vreun monopol de afaceri puternic excomunist – cel puțin nu la nivel național, o mulțime de oameni făcând bani fără să aibă legături politice deosebite. Cel mai important excomunist din dreapta politică poloneză este actualmente Stanisław Piotrowicz, un fost procuror comunist în perioada legii marțiale, acum nominalizat al Partidului Lege și Justiție la Curtea Constituțională. El este, deloc surprinzător, un mare inamic al independenței justiției. Orbán angajează cu regularitate foști comuniști în

posturi înalte. „Anticomunismul“ ambelor guverne este o altă formă de ipocrizie.

Cu toate acestea, avertismentele sumbre privind influența „comunismului“ își păstrează atractivitatea pentru ideologii de dreapta ai generației mele. În cazul unora dintre ei pare să le explice eșecurile personale sau doar ghinionul pe care l-au avut. Nu toți cei care au fost disidenți în anii 1970 au ajuns prim-miniștri, sau autori de succes, sau intelectuali publici respectați după 1989 – și pentru mulți asta este o sursă de resentimente arzătoare. Dacă ești un om care crede că merită să conducă, atunci motivația ta să ataci elita, să încolțești instanțele și să mistifici presa pentru a-ți îndeplini ambițiile este puternică. Resentimentul, invidia și, mai presus de toate, convingerea că „sistemul“ e nedrept – nu doar cu țara, ci cu tine – sunt sentimente importante printre ideologii nativiști ai dreptei poloneze, atât de importante încât nu e ușor să separi motivele lor personale de cele politice.

Categoric asta am învățat din povestea lui Jacek Kurski, directorul televiziunii de stat poloneze și ideologul șef al potențialului stat monopartid. A pornit din același loc, în același moment ca fratele lui, Jarosław Kurski, care editează cel mai mare și mai influent ziar polonez liberal. Născuți în aceeași familie, cred în două Polonii diferite. Ei reprezintă cele două fețe ale aceleiași monede.

*

Pentru a-i înțelege pe frații Kurski, e important să înțelegeți de unde au venit: orașul-port Gdańsk de la Marea Baltică, unde macaralele șantierului naval se profilează ca niște berze gigantice deasupra vechilor fațade ale caselor de pe străzile hanseatice. Frații Kurski au ajuns la majorat acolo la începutul anilor 1980, când Gdańsk era atât centrul activității anticomuniste din Polonia, cât și o văgăună dărăpănată, un loc unde intriga și plictiseala se găseau în doze egale.

Exact în acel moment, exact în acel loc, familia Kurski s-a evidențiat. Anna Kurska era avocat și judecător, activă în sindicatul Solidaritatea, principala organizație de opoziție de la acea vreme. Acasă, ușa familiei era mereu deschisă; oamenii treceau pe la ei cât era ziua de lungă, sperând să

discute fel de fel de probleme juridice urgente, eventual să primească un sfat. Stăteau acolo mai mult timp, sporovăiau, beau ceai, fumau, beau încă un ceai și mai sporovăiau. Nimeni nu telefona dinainte în anii 1980 în Gdańsk. Oamenii nu aveau telefon sau, dacă îl aveau, nu aveau încredere că nu e ascultat.

Fiii Annei au devenit și ei activiști. Senatorul Bogdan Borusewicz, unul dintre cei mai importanți activiști clandestini ai sindicatului din acele timpuri, mi-a spus că școala de acolo era bine cunoscută ca fiind *zrewoltowane* – rebelă, revoltată împotriva sistemului comunist. Jarosław își reprezenta clasa în „parlamentul“ școlii, o inițiativă a opoziției; făcea parte și dintr-un grup care citea filosofie și literatură conservatoare poloneză. Jacek, ceva mai tânăr, era mai puțin interesat de bătălia intelectuală împotriva comunismului. Se considera mai degrabă activist și radical. După declararea legii marțiale în 1981, care a pus capăt scurtei existențe legale a sindicatului Solidaritatea, ambii frați au mers la marșuri, au strigat sloganuri, au fluturat drapele. Amândoi au lucrat mai întâi la ziarul ilegalist al școlii și apoi la *Solidarność,* ziarul ilegal de opoziție al sindicatului Solidaritatea.

În octombrie 1989, Jarosław a plecat să muncească pe post de secretar de presă al lui Lech Wałęsa, liderul sindicatului Solidaritatea care, după alegerea primului guvern necomunist al Poloniei, nu și-a mai găsit locul și se simțea ignorat; în haosul creat de reformele economice revoluționare și de schimbarea politică rapidă, nu mai exista un rol clar pentru el. În cele din urmă, la sfârșitul lui 1990, Wałęsa a candidat la președinție și a câștigat, în parte atrăgându-i pe oamenii care respingeau deja compromisurile care însoțiseră prăbușirea negociată a comunismului în Polonia, în principal decizia de a nu-i închide pe foștii comuniști. Experiența l-a făcut pe Jarosław să-și dea seama că nu-i plăcea politica, în special politica ranchiunei: „Am văzut că politica înseamnă... intrigi oribile, dezgroparea greșelilor din trecut, campanii de discreditare“[6].

Tot atunci a avut loc și prima lui întâlnire cu Kaczyński, mai târziu fondatorul Partidului Lege și Justiție, despre care Jarosław mi-a spus că era

„maestru la toate acestea. În gândirea lui politică nu există conceptul de accident... Dacă s-a întâmplat ceva, a fost mașinațiunea unui outsider. *Conspirație* este cuvântul lui favorit“. (Spre deosebire de Jarosław, Jacek nu a vrut să vorbească cu mine. Un prieten comun – și avem câțiva – mi-a dat numărul lui de telefon celular personal; i-am trimis un SMS, după care am sunat de vreo două ori și am lăsat mesaje. Am sunat din nou și cineva a chicotit când mi-am rostit numele, l-a repetat cu voce tare și a spus: „Desigur, desigur“ – mă așteptam ca președintele televiziunii poloneze să mă sune înapoi. Nu a făcut-o însă.)

În cele din urmă Jarosław și-a dat demisia și s-a alăturat colectivului de la *Gazeta Wyborcza,* ziar înființat la momentul primelor alegeri parțial libere din Polonia, din 1989. În noua Polonie, putea ajuta să se construiască ceva, putea crea o presă liberă, mi-a spus el, iar asta era suficient pentru el. Jacek a mers în direcție opusă. „Ești un idiot“, i-a spus fratelui său când a aflat că Jarosław renunțase să mai lucreze pentru Wałęsa. Deși era în continuare la liceu, Jacek era interesat de o carieră politică și chiar a propus să preia postul fratelui său, pe motiv că nimeni nu și-ar da seama: „A fost Jarek, acum e Jacek. Cine-și dă seama de diferență?“

Din descrierea fratelui său, Jacek a fost întotdeauna „fascinat“ de frații Kaczyński care au fost dintotdeauna complotiști, intriganți, inventatori de conspirații. În același timp, nu era neapărat interesat de capcanele conservatorismului polonez din cărțile sau din dezbaterile care-l captivaseră pe fratele lui. O prietenă a celor doi mi-a spus că nu crede deloc că Jacek ar fi avut vreo filosofie politică. „E conservator? Nu cred, cel puțin nu în sensul strict al definiției conservatorismului. E un om care vrea să fie în vârf.“[7] Și, de la sfârșitul anilor 1980, acolo a dorit să fie.

Genul de emoții care de obicei nu se bucură de multă atenție din partea marilor teoreticieni ai politicii a jucat un rol important în desfășurarea ulterioară a evenimentelor. Jacek Kurski nu este un conformist singuratic și radical de genul celui descris de Hannah Arendt și nu este o întrupare a banalității răului; nu este un birocrat care respectă niște ordine. Nu a spus niciodată ceva profund sau interesant pe subiectul democrației – un sistem

politic pe care nici nu-l susține, nici nu-l denunță. El nu este nici un ideolog și nici un credincios adevărat; este un om care vrea puterea și faima care simte că i-au fost pe nedrept interzise. Ca să-l înțelegi pe Jacek, trebuie să vezi dincolo de manuale și de studii de știință politică, trecând la antieroii literari. L-ai putea compara de exemplu cu Iago al lui Shakespeare, care l-a manipulat pe Othello mizând pe nesiguranța și pe gelozia lui. L-ai putea compara cu Julien Sorel al lui Stendhal, care și-a ucis amanta când aceasta stătea în calea ascensiunii lui personale.

Resentimentele, răzbunarea și invidia, nu singurătatea și radicalismul, alcătuiesc fundalul evenimentelor petrecute ulterior. Jacek s-a întors în cele din urmă împotriva lui Wałęsa, poate pentru că Wałęsa nu i-a dat slujba pe care el credea că o merită. S-a însurat și a divorțat; a dat de mai multe ori în judecată ziarul fratelui său și ziarul l-a dat la rândul lui în judecată. A fost coautorul unei cărți înflăcărate și a realizat un film conspiraționist despre forțele secrete îndreptate împotriva dreptei poloneze. Ambele proiecte i-au conferit o oarecare autenticitate în cadrul grupului care se simțea, la fel ca el, exclus pe nedrept de la putere în primii douăzeci și cinci de ani în Polonia postcomunistă.

Jacek a fost membru, în diverse momente, în diverse partide și facțiuni, uneori relativ marginale și alteori mai centriste. A fost membru al parlamentului pentru un mandat, perioadă în care nu s-a remarcat. A fost membru al Parlamentului European, tot pentru un mandat, și nu s-a remarcat nici aici. A ajuns să se specializeze în așa-numitul PR „negru“. Celebru pentru că a ajutat la torpilarea campaniei prezidențiale a lui Donald Tusk (care a devenit în cele din urmă prim-ministru al Poloniei și apoi președinte al Consiliului European), în parte răspândind zvonul că Tusk ar avea un bunic care intrase voluntar în Wehrmacht, armata nazistă. Întrebat în legătură cu invenția sa, se pare că Jacek a declarat unui mic grup de ziariști că desigur nu e adevărat, dar „*ciemny lud to kupi*“ – care, în traducere aproximativă, înseamnă „Țăranii ignoranți vor înghiți minciuna“[8]. Bogdan Borusewicz, legendarul conducător al sindicatului Solidaritatea, îl consideră un om „fără scrupule“[9].

Dar, deși a fost ani în șir în viața publică, Jacek nu a câștigat aprecierea populară pe care credea că o merită, ca fost activist adolescent la Solidaritatea. Iar asta, crede fratele lui, a fost o uriașă dezamăgire: „Toată viața a crezut că e menit unei cariere extraordinare... că va fi prim-ministru, că e predestinat să facă ceva măreț. Totuși soarta a dictat ca el să aibă eșec după eșec... A tras concluzia că e o mare nedreptate". Spre deosebire de el, Jarosław avea succes, era un membru al sistemului, se pare că era editorul celui mai important ziar din țară.

În 2015, Kaczyński l-a smuls pe Jacek din relativa obscuritate a politicii marginale și l-a făcut directorul televiziunii de stat. Și se pare că asta a fost șansa lui Jacek de a-și exorciza frustrările. Încercați să vă imaginați ce s-ar întâmpla cu BBC dacă ar fi preluat de site-ul web conspiraționist InfoWars: asta v-ar oferi o idee aproximativă a ceea ce s-a întâmplat cu Telewizja Polska, postul public național din Polonia, operatorul mai multor canale de radio și de televiziune și în continuare principala sursă de știri pentru o mare parte a populației. Distrugerea de către Jacek a mass-media de stat era neconstituțională – după 1989 televiziunea de stat ar fi trebuit să devină televiziune publică, neutră politic, cum este BBC. Cu toate acestea, era lucrarea foarte meticuloasă a unui om condus de nevoia de răzbunare.

Cei mai cunoscuți ziariști au fost demiși și înlocuiți de oameni care lucraseră înainte pentru presa de extremă dreapta, la periferia vieții publice. Foarte rapid, emisiunile de știri au încetat să mai aibă pretenții de obiectivitate sau de neutralitate. În schimb, au produs știri false și au desfășurat vendete ample împotriva oamenilor și organizațiilor care nu erau plăcute de partidul aflat la conducere. După cum s-a văzut, aceste vendete nu erau doar urâte, ci erau letale. Luni în șir au desfășurat o campanie incorectă, repetitivă împotriva primarului popular al Gdańskului, Paweł Adamowicz, acuzându-l de orice, de la corupție la trădare. Și cineva asculta toate acestea: pe 13 ianuarie 2019, un criminal recent eliberat, care se uita la televiziunea de stat în închisoare, a sărit pe o scenă în momentul de apogeu al unui concert de caritate și a înfipt un cuțit în pieptul lui Adamowicz. Primarul a murit a doua zi.

Nici Kurski, nici Kaczyński nu au recunoscut vreodată rolul pe care-l jucase postul în radicalizarea criminalului. Dimpotrivă: în loc să-și ceară scuze, Telewizja Polska și-a îndreptat atacurile veninoase împotriva altora. Printre ei era noul primar al Gdańskului, Alexandra Dulkiewicz, care acum are nevoie de un bodyguard. Primarul din Poznań, împreună cu mulți alți primari, a avut de asemenea parte de amenințări cu moartea. Tabuul împotriva violenței politice a fost încălcat în Polonia și nimeni nu știe cine va fi următoarea victimă.

Totuși nu a existat nici o retractare, nici o recunoaștere a faptului că instigarea constantă la acest fanatism ar putea inspira un alt asasinat. Canalul nu are ca scop păstrarea corectitudinii. Nu folosește comentatori neutri. Dimpotrivă, celebrează propria capacitate de a manipula realitatea. La un moment dat în 2018, postul a arătat un clip de la o conferință de presă; liderul de atunci al partidului de opoziție, Grzegorz Schetyna, a fost întrebat ce a realizat partidul lui în cei opt ani în care a fost la guvernare, din 2007 până în 2015. Clipul îl arată pe Schetyna făcând o pauză și încruntându-se; după care secvența începe să se deruleze din ce în ce mai încet și se oprește. De parcă omul nu ar avea nimic de spus.[10]

În realitate, Schetyna a vorbit mai multe minute despre construirea în masă a drumurilor, despre investiții în zonele rurale și despre progresele în politica externă. Dar acest clip contrafăcut – unul dintre numeroasele exemple de acest fel – a avut un asemenea succes încât pentru mai multe zile a rămas fixat în topul feedurilor pe Twitter ale Telewizja Polska. Sub conducerea Partidului Lege și Justiție, televiziunea de stat nu doar că produce propaganda regimului, ci atrage atenția la faptul că ea este cea care face acest lucru. Nu doar că deformează informația și o scoate din context, ci glorifică înșelăciunea.

Jacek – care timp de atâția ani nu a avut parte de respect – s-a răzbunat în cele din urmă. Chiar și după ce s-a retras oficial din postul de director de televiziune – pentru unii oameni din partidul lui a ajuns să meargă prea departe – rămâne exact acolo unde crede că ar trebui să fie: în centrul atenției, radicalul care aruncă cu cocktailuri Molotov în mulțime. Frustrarea

lui, născută din incapacitatea de a avansa într-un sistem politic care a favorizat rațiunea și competența, a biruit. Statul monopartid iliberal i se potrivește de minune; cu cât devine un om mai urât, cu atât inspiră mai multă teamă și cu atât are mai multă putere. Comunismul nu mai există ca inamic care trebuie combătut. Dar se pot găsi noi inamici. Victoria lui asupra lor îl va face și mai puternic.

*

De la Orwell la Koestler, scriitorii europeni ai secolului XX au fost obsedați de ideea Marii Minciuni, vastele construcții ideologice care au fost comunismul și fascismul. Afișele care cereau fidelitate față de partid sau față de conducător, Cămășile Brune sau Cămășile Negre mărșăluind în formație, paradele la lumina torțelor, poliția terorii – aceste demonstrații de forță pentru susținerea Marilor Minciuni erau atât de absurde și de inumane încât au necesitat violență prelungită pentru a fi impuse și amenințare cu forța pentru a fi întreținute. Au avut nevoie de educație forțată, de controlul total al întregii culturi, de politizarea jurnalismului, sportului, literaturii și artelor.

Prin contrast, polarizarea mișcărilor politice ale Europei secolului XXI cere mult mai puțin de la adepții acestora. Ele nu prezintă o ideologie în toată regula și de aceea nu are nevoie de violențe sau de teroare polițienească. Susținătorii acestor minciuni vor să fie apărați de *funcționarii* lor, dar nu-i forțează să proclame că negru e alb, că războiul e pace și că fermele de stat au îndeplinit în proporție de 1 000% producția planificată. Majoritatea nu desfășoară o propagandă care intră în conflict cu realitatea de zi cu zi. Și totuși, toate se bazează, dacă nu pe o Mare Minciună, pe ceea ce istoricul Timothy Snyder mi-a spus cândva că ar trebui denumit Minciuna de Dimensiuni Medii. Altfel spus, toate își încurajează partizanii să se implice, măcar o parte din timp, într-o realitate alternativă. Uneori acea realitate alternativă s-a dezvoltat organic; mai adesea a fost formulată atent, cu ajutorul tehnicilor moderne de marketing, a segmentării audienței și a campaniilor din rețelele de socializare.

Americanii sunt desigur familiarizați cu modurile în care o minciună poate crește polarizarea și inflama xenofobia. Cu mult timp înainte să candideze la președinție, Donald Trump a intrat în politica americană

promovând „birtherismul“, falsa premisă că președintele Barack Obama nu s-ar fi născut în America – o teorie a conspirației a cărei putere a fost grav subestimată la acea vreme. Dar în cel puțin două țări europene, Polonia și Ungaria, avem acum exemple care ne arată ce se întâmplă când o Minciună de Dimensiuni Medii – o teorie a conspirației – e propagată mai întâi de un partid politic drept element central al campaniei lui electorale și apoi de un partid conducător, care are în spatele lui întreaga forță a unui aparat de stat centralizat, modern.

În Ungaria, minciuna nu e una originală: este credința, promovată acum de guvernul rus și de multe altele, în puterile supraumane ale lui George Soros, miliardarul maghiar evreu care ar complota ca să distrugă Ungaria prin importul deliberat de imigranți. Această teorie, la fel ca multe teorii ale conspirației care se bucură de succes, se bazează pe un grăunte de adevăr: Soros a sugerat cândva că bogata Europă ar trebui să facă gestul umanitar de a admite mai mulți sirieni, pentru a ajuta națiunile mai sărace din Orientul Mijlociu să facă față crizei refugiaților. Dar propaganda din Ungaria – și de pe miriadele de site-uri web europene și americane de extremă dreapta care promovează supremația albilor și sunt „identitariene“ – merge mult mai departe. Sugerează că Soros este instigatorul șef al complotului evreiesc deliberat de a înlocui creștinii europeni albi – și în special maghiari – cu musulmani cu piele mai închisă. Aceste mișcări nu-i percep pe imigranți doar ca o povară economică sau chiar o amenințare teroristă, ci mai degrabă ca o provocare existențială la adresa națiunii în sine. În diverse momente, guvernul maghiar a pus figura lui Soros pe afișe, pe peroanele metroului și pe manifeste, sperând că-i vor speria pe maghiari și-i vor face să sprijine guvernul.

În Polonia, cel puțin, minciuna este sui generis. Este teoria conspirației de la Smolensk, care îi obsedează pe vechea noastră prietenă Anita Gargas și pe mulți alții: convingerea că un complot abject a doborât avionul prezidențial în aprilie 2010. Povestea are o forță specială în Polonia deoarece prăbușirea a avut ecouri istorice stranii. Președintele care a murit, Lech Kaczyński, era în drum spre un eveniment care comemora masacrele

de la Katyń, o serie de omoruri în masă care au avut loc în 1940, când Stalin a măcelărit peste 21 000 de ofițeri polonezi – un atac deliberat asupra elitei țării. Zeci de personalități cu vechime din armată și politicieni erau de asemenea la bordul avionului, mulți dintre ei prieteni de-ai mei. Soțul meu îi cunoștea pe aproape toți cei care se aflau în avion, inclusiv pe însoțitorii de zbor.

Accidentul a produs un val uriaș de emoție. Un fel de isterie, de genul nebuniei care a cuprins Statele Unite după 9/11, a cuprins nația poloneză. Crainicii de televiziune purtau cravate negre de doliu; prieteni s-au adunat în apartamentul nostru din Varșovia ca să discute despre faptul că istoria se repetă în acea pădure rusească întunecată și umedă. Amintirile mele din zilele care au urmat evenimentului sunt amestecate și haotice. Îmi amintesc că m-am dus să-mi cumpăr un taior negru pe care să-l port la înmormântare; îmi amintesc de una dintre văduve – era atât de fragilă încât părea că abia se putea ține pe picioare, plângând la înmormântarea soțului ei. Soțul meu, care refuzase invitația de merge cu președintele în acea călătorie, a mers la aeroport în fiecare seară pentru a oferi ajutor în perioada în care au fost aduse coșciugele în țară.

La început tragedia părea să-i unească pe oameni; la urma urmelor, politicieni din toate partidele majore fuseseră în avion. Înmormântările celor căzuți au avut loc în mai multe locuri din țară. Până și Vladimir Putin, care era pe atunci prim-ministru, a părut mișcat. A venit în seara accidentului la Smolensk să se întâlnească cu Tusk, premierul polonez de atunci. A doua zi, unul dintre cele mai urmărite posturi de televiziune din Rusia a difuzat *Katyń,* un film polonez emoționant și profund antisovietic, regizat de Andrzej Wajda, cel mai mare regizor polonez. În Rusia nici înainte, nici după acest eveniment nu a mai fost prezentat pe scară atât de largă un film de acest gen.

Dar prăbușirea avionului nu i-a unit pe oameni. Nici investigarea cauzelor acesteia.

Echipe de experți polonezi au ajuns la fața locului în aceeași zi. Au făcut tot ce era posibil ca să identifice trupurile. Au examinat epava. După găsirea

cutiei negre, au început să transcrie înregistrarea din carlingă. Adevărul, care începea să iasă la lumină, nu-i mulțumea pe cei din Lege și Justiție sau pe conducătorul lui, fratele geamăn al președintelui mort. Avionul decolase târziu; președintele probabil se grăbea să ajungă în țară, deoarece voia să se folosească de acest drum pentru a-și lansa campania electorală ca să fie reales. Poate că se culcase târziu cu o seară în urmă și băuse. Când piloții s-au apropiat de destinație, au aflat că e ceață deasă în Smolensk, oraș care nu avea un aeroport adevărat, ci doar o pistă de aterizare în pădure; s-au gândit să redirecționeze avionul, ceea ce ar fi însemnat că președintele ar fi trebuit să străbată cu mașina în câteva ore distanța până la ceremonie. După ce președintele a avut o scurtă conversație telefonică cu fratele lui, consilierii lui ar fi insistat pe lângă piloți să aterizeze. Încălcând protocolul, unii consilieri au intrat și au ieșit de mai multe ori în și din carlingă în timpul zborului. Încălcând de asemenea protocolul, șeful forțelor aeriene a venit și s-a așezat lângă piloți. *„Zmieścisz się śmiało"* – „Veți reuși, fiți curajoși", a spus el. După câteva secunde, avionul a atins vârfurile câtorva mesteceni, s-a rostogolit și a lovit solul.

Inițial, Jarosław Kaczyński părea să creadă că prăbușirea a fost accidentală. „E greșeala voastră și a tabloidelor", i-a spus soțului meu care a avut cumplita sarcină să-l informeze de prăbușire. Prin asta voia să spună că era vina guvernului pentru că, intimidat de jurnalismul de tabloid, refuzase să cumpere avioane noi. Dar pe măsură ce se desfășura investigația, descoperirile acesteia nu erau pe placul lui. Nu era nimic defect la avion.

Poate că, la fel ca atâția oameni care se bazează pe teorii ale conspirației pentru a găsi un sens în tragedii întâmplătoare, Kaczyński pur și simplu nu putea accepta faptul că iubitul lui frate murise inutil; poate că nu putea accepta faptul și mai dificil de suportat că dovezile sugerau că președintele și echipa lui, poate chiar în urma respectivului apel telefonic, făcuseră presiuni asupra piloților să aterizeze, declanșând astfel lanțul de evenimente care au dus la prăbușirea avionului. Poate se simțea vinovat – ideea acestei călătorii îi aparținuse – sau poate avea remușcări. Sau poate, la fel ca

Donald Trump, a văzut cum îl poate ajuta o teorie a conspirației să ajungă la putere.

La fel cum a folosit Trump „birtherismul“ pentru a alimenta suspiciunea în privința „sistemului“ încă dinainte să candideze, Kaczyński a folosit tragedia de la Smolensk ca să-și însuflețească simpatizanții, ca să dobândească noi adepți de extremă dreapta, să-i convingă să nu aibă încredere în guvern sau în media. Uneori a insinuat că guvernul rus a doborât avionul. Alteori a condamnat partidul aflat anterior la guvernare, actualmente cel mai mare partid de opoziție, de moartea fratelui lui: „L-ați distrus, l-ați ucis, sunteți o mizerie!“ a strigat cândva în parlament.[11]

Nici una dintre acuzațiile lui nu este adevărată și se pare că pe undeva el știe asta. Poate pentru a se distanța puțin de minciunile care trebuiau spuse, a dat sarcina promovării teoriei conspirației unuia dintre cei mai vechi și mai ciudați camarazi de-ai lui. Antoni Macierewicz este membru al generației lui Kaczyński, de multă vreme anticomunist, deși având legături bizare cu rușii și obiceiuri ciudate. Comportamentul lui secretos și obsesiile personale – a afirmat că, după părerea lui, *Protocoalele înțelepților Sionului* reprezintă un document plauzibil – au determinat Partidul Lege și Justiție să fac o promisiune electorală în 2015: Macierewicz categoric nu va fi ministrul apărării.

Dar imediat după câștigarea alegerilor, Kaczyński și-a încălcat promisiunea și l-a numit pe Macierewicz fix pe acest post. Macierewicz a început imediat să instituționalizeze minciuna legată de Smolensk. A înființat o nouă comisie de investigație alcătuită din ciudați, printre ei numărându-se un etnomuzicolog, un pilot pensionat, un psiholog, un economist rus și alți oameni fără experiență în accidente aeriene. Raportul oficial anterior a fost scos de pe site-ul web al guvernului. Poliția a intrat în casele experților în aviație care dăduseră mărturie în timpul anchetei inițiale, i-a interogat și le-a confiscat computerele. Când Macierewicz a plecat la Washington, D.C. ca să se întâlnească cu omologii lui de la Pentagon, primul lucru pe care l-a făcut a fost să întrebe dacă serviciile americane au informații secrete despre Smolensk. Reacția celor mai mulți

dintre cei întrebați a fost de preocupare în privința stării mentale a ministrului.

Când, la câteva săptămâni după alegeri, instituții europene și grupuri de apărare a drepturilor omului au început să reacționeze la acțiunile guvernului alcătuit de Lege și Justiție, partidul s-a concentrat pe subminarea instanțelor de judecată și a mass-media publice. Nu s-a concentrat asupra instituționalizării teoriei conspirației legate de Smolensk, care era, sincer, prea bizară ca să fie înțeleasă de outsideri. Și totuși, decizia de a pune o fantezie la baza politicii guvernului a inspirat mult din ce a urmat.

Deși comisia Macierewicz nu a dat niciodată o explicație alternativă credibilă pentru prăbușirea avionului, minciuna legată de Smolensk a pus bazele morale pentru alte minciuni. Cei care puteau accepta această teorie elaborată puteau accepta orice. Puteau accepta promisiunea încălcată de a nu-l include pe Macierewicz în guvern. Puteau accepta – chiar dacă se presupune că Lege și Justiție este un partid „patriotic“ și antirusesc – deciziile lui Macierewicz de a demite mulți dintre cei mai importanți comandanți militari a țării, de a anula contracte pentru armament, de a promova oameni care au legături cu Rusia, de a face o razie într-o unitate NATO din Varșovia în miez de noapte. Minciuna le-a dat și simplilor membri ai mișcării de extremă dreapta o bază ideologică încât să tolereze și alte infracțiuni. Indiferent ce greșeli ar fi făcut partidul, indiferent ce legi ar fi încălcat, cel puțin „adevărul“ despre Smolensk avea să fie în fine spus.

Teoria conspirației legată de Smolensk a servit și altui scop: pentru generația mai tânără, care nu-și mai amintea de comunism, și pentru o societate în care foștii comuniști dispăruseră în mare măsură din politică oferea un nou motiv de neîncredere în politicieni, în oamenii de afaceri și în intelectualii care se remarcaseră în cadrul luptelor din anii 1990 și conduceau acum țara. Mai precis, oferea un mijloc de a defini o nouă elită mai bună. Nu era nevoie de concurență, nici de examene, nici de un CV doldora de realizări. Oricine crede în minciuna de la Smolensk este prin definiție un adevărat patriot – și prin urmare se califică pentru ocuparea

unui post guvernamental. Și Polonia nu este, desigur, singura țară în care funcționează acest mecanism simplu.

*

Atractivitatea emoțională presupusă de o teorie a conspirației se bazează pe simplitatea ei. Teoria conspirației explică fenomene complexe, interpretează întâmplarea și accidentele, oferă celui care o crede sensul mulțumitor de a avea un acces special, privilegiat la adevăr. Pentru cei care devin gardienii statului monopartid, repetarea acestor teorii ale conspirației mai aduce o recompensă: puterea.

Mária Schmidt nu a fost la petrecerea mea de Anul Nou, dar o știu cam tot de pe atunci. Este istoric și autoare a unor lucrări de valoare despre stalinismul maghiar; m-a ajutat când scriam și eu despre stalinismul maghiar. Ne-am întâlnit pentru prima dată în 2002, când m-a invitat la deschiderea Terror Háza – Muzeul Casa Terorii – din Budapesta, care mi-a dat un premiu. Muzeul, care este în continuare condus de ea, explorează istoria totalitarismului în Ungaria. La deschiderea lui era unul dintre cele mai inovatoare muzee noi din jumătatea estică a Europei.

Din prima zi, muzeul a avut parte de critici dure. Multor vizitatori nu le plăcea prima încăpere unde pe un perete e un panou de televizoare care transmit propagandă nazistă și pe peretele opus un panou de televizoare care transmit propagandă comunistă. În 2002 era în continuare șocant să vezi o comparație între cele două regimuri, deși probabil acum șocul e mai mic. Alții simțeau că muzeul acordă un spațiu prea mic și pune prea puțin accent pe crimele fascismului, deși comuniștii au condus Ungaria o perioadă mult mai îndelungată decât fasciștii, deci e mai mult de arătat despre perioada comunistă. Mi-a plăcut faptul că muzeul încerca să se adreseze tinerilor, prin expozițiile sale video și audio, precum și prin utilizarea inteligentă a obiectelor. Mi-a mai plăcut faptul că muzeul arăta maghiari obișnuiți colaborând cu ambele regimuri, ceea ce ar fi putut să-i ajute pe descendenții lor să înțeleagă că țara lor – la fel ca fiecare țară – ar trebui să-și asume răspunderea pentru propria politică și propria istorie,

evitând capcana naționalismului obtuz de învinuire a străinilor pentru propriile probleme.

Deși tocmai aceasta este capcana naționalismului obtuz în care a căzut acum Ungaria. Recunoașterea târzie de către Ungaria a trecutului ei comunist – prin creare de muzee, organizare de slujbe în memoria victimelor, dezvăluire a făptașilor – nu a ajutat, așa cum aș fi crezut, la cimentarea respectului pentru domnia legii. Dimpotrivă, șaisprezece ani după deschiderea Muzeului Terror Háza, partidul aflat la conducerea Ungariei nu are nici un fel de limite. A mers mult mai departe chiar decât Lege și Justiție în politizarea mass-media de stat și distrugerea mass-media private, reușind această nimicire prin lansare de amenințări și blocare a accesului la reclame și apoi încurajând oamenii de afaceri agreați de partid să cumpere companiile mass-media șubrezite de hărțuieli și afectate de pierderi de venituri. Pe lângă o clică de ideologi, guvernul maghiar, la fel ca guvernul rus, a creat de asemenea o nouă elită de afaceri loială lui Orbán și care beneficiază corespunzător. Un om de afaceri maghiar care a preferat să rămână anonim mi-a spus că, la scurt timp după ce Orbán a preluat conducerea guvernului, clientela politică i-a cerut să-și vândă compania acesteia, la un preț redus; când a refuzat, au fost aranjate „inspecții fiscale“ și alte forme de hărțuire, lansându-se și o campanie de intimidare care l-a forțat să angajeze bodyguarzi. În cele din urmă, la fel ca mulți alții aflați în aceeași poziție, și-a vândut proprietatea din Ungaria și a părăsit țara.

La fel ca guvernul polonez, statul maghiar promovează o Minciună de Dimensiune Medie: desfășoară o propagandă prin care dă vina pentru problemele Ungariei – inclusiv pentru coronavirus, pentru combaterea căruia spitalele țării au fost prost echipate – pe imigranți musulmani inexistenți, pe UE și, încă o dată, pe George Soros. În pofida acreditărilor opoziției și realizărilor ei intelectuale, Schmidt – istoric, învățat și curator de muzeu – a fost una dintre principalele autoare ale acestei minciuni. Ea publică periodic postări lungi și furioase împotriva lui Soros pe blogul ei furibund; împotriva Universității Central Europene, înființate cu banii lui, și

împotriva „intelectualilor de stânga“, prin care pare că înțelege majoritatea democraților liberali, de la centru-stânga până la centru-dreapta.

Ironiile și paradoxurile din povestea vieții ei sunt numeroase. Schmidt a fost membră a opoziției anticomuniste, deși nu dintre cei mai importanți. Ea mi-a spus cândva o poveste din anii ei de universitate, când toți adversarii comunismului lucrau la aceeași bibliotecă din Budapesta; la un anumit moment, cineva dădea un semnal la care toți se ridicau și plecau să se întâlnească la o cafea. După 1989, ea a devenit principalul beneficiar al tranziției politice din Ungaria: fostul ei soț a făcut avere pe piața imobiliară postcomunistă, mulțumită căreia ea trăiește într-o casă spectaculoasă de pe dealurile din Buda. Deși a dus o campanie de publicitate menită să submineze Universitatea Central Europeană înființată de Soros, fiul ei este unul dintre absolvenții acesteia. Și deși ea știe prea bine ce s-a întâmplat în țara ei în anii 1940, a urmat, pas cu pas, schemele Partidului Comunist când a preluat *Figyelő,* odinioară o revistă maghiară respectată: i-a schimbat pe redactori, i-a dat afară pe reporterii independenți și i-a înlocuit cu scriitori proguvernamentali care au dovedit o loialitate neabătută. *Figyelő* a rămas „proprietate privată“ și astfel teoretic independentă. Dar, de la început, nu era greu de văzut cine sprijinea revista. O ediție care prezenta un atac asupra organizațiilor nonguvernamentale din Ungaria – coperta le echivala vizual cu Statul Islamic – a inclus și o duzină de pagini de reclamă plătită oficial de guvern, de Banca Națională a Ungariei, de trezorerie pentru campania anti-Soros. Aceasta este o reinventare modernă a presei proguvernamentale într-un stat monopartid, completată cu același ton cinic folosit odinioară de publicațiile comuniste. Este o versiune ungară a televiziunii de stat poloneze a lui Jacek Kurski: sarcastică, brutală, vicioasă. În aprilie 2018 a tipărit o listă cu așa-numiți „mercenari ai lui Soros“[12] – „trădători“ care lucrau pentru organizații care primiseră donații de la Soros – întinzându-le astfel o cursă prin care deveneau subiecți ai batjocurii și atacului. În luna decembrie a aceluiași an l-a pus pe copertă pe András Heisler, conducătorul comunității evreiești ungare, înconjurat de bani –

bancnote maghiare de 20 000 de forinți – care pluteau în jurul și deasupra imaginii lui.

Schmidt a fost de acord să vorbească cu mine[13] – după ce m-a numit „arogantă și ignorantă“ – doar dacă eram de acord să ascult obiecțiile ei la un articol despre Ungaria și alte lucruri, pe care-l scrisesem pentru *The Washington Post.* În pofida acestei invitații deloc promițătoare, am luat avionul spre Budapesta, unde conversația sinceră pe care o speram s-a dovedit imposibilă. Schmidt vorbește excelent englezește, dar mi-a spus că vrea să folosească un translator. A adus un tânăr cu aspect înfiorător care, judecând după transcrieri, a omis părți din spusele ei. Și deși ea mă cunoștea de aproape două decenii, a trântit un reportofon pe masă, în semn de neîncredere, după presupunerile mele.

Apoi a continuat să repete aceleași argumente care apăruseră în postările de pe blogul ei. Ca principală dovadă a faptului că George Soros „e proprietarul“ Partidului Democrat din Statele Unite, ea a citat un episod din *Saturday Night Live*. Ca dovadă că Statele Unite sunt „o putere colonizatoare bazată pe o ideologie dură“, ea a citat din cuvântarea lui Barack Obama, în care acesta critica o fundație maghiară că propusese construirea unei statui în onoarea lui Bálint Hóman, omul care a scris legile antievreiești ale Ungariei din anii 1930 și 1940. Ea a repetat afirmația că imigrația este o amenințare cumplită pentru Ungaria și s-a ofuscat când am întrebat-o de mai multe ori unde sunt toți acei emigranți. „Sunt în Germania“, a izbucnit în cele din urmă. Sigur că sunt: acei câțiva imigranți din Orientul Mijlociu care au reușit să intre în Ungaria în 2016 nu doreau să rămână acolo. Imigrația e o problemă imaginară în Ungaria, nu una reală.

Schmidt este supărăcioasă, furioasă: spune că se simte tratată cu condescendență, nu doar de mine. Recent, scriitorul Ivan Krastev a descris această stare, pe care a comparat-o cu o mentalitate „post-colonială“.[14] Neimpresionați (sau neinteresați) de valorile universale care stau la baza democrației, unii oameni, în special intelectuali realizați ca Schmidt, consideră acum umilitor faptul că au fost ei înșiși imitatorii unui lucru original. Vorbindu-mi mai degrabă despre proiectul democratic occidental

decât despre fondatori, Schmidt a folosit exact acest limbaj. Mass-media occidentale și diplomații occidentali „le vorbesc de sus celor aflați mai jos, la fel cum se întâmpla în colonii“, mi-a spus ea. Când Schmidt aude vorbindu-se despre antisemitism, corupție și autoritarism reacționează instinctiv cu un fel de „nu e treaba ta“.

Totuși, Schmidt, care petrece o grămadă de timp criticând democrația occidentală, nu oferă nimic mai bun sau diferit. Deși e dedicată singularității Ungariei și valorii de „maghiaritate“, o mare parte din ideologia profund neoriginală a lui Schmidt se trage în general în mare măsură din Breitbart News, până la nivelul descrierii caricaturale a universităților americane și la glumele sarcastice despre „băile transsexuale“. Totuși, în Ungaria nu mai există o cultură de stânga despre care să se vorbească și în orice caz Orbán, care a pus Academia Maghiară de Științe sub controlul direct al guvernului, care îi terorizează pe academicieni reducându-i la tăcere și care a forțat Universitatea Central Europeană să se retragă din țară, este un pericol mult mai mare la adresa libertății academice decât oricine din eșalonul de stânga din țara lui. Cunosc cel puțin un grup de academicieni maghiari care au decis să nu publice o analiză electorală – arăta că Fidesz fraudase – de teamă să nu-și piardă finanțarea sau slujbele. Dar Mária continuă oricum lupta împotriva „stângii“ inexistente. I-a invitat chiar pe Steve Bannon și pe Milo Yiannopoulos la Budapesta, cu mult timp după ce aceste triste figuri au încetat să mai aibă vreo influență în Statele Unite. Până și naționalismul ei specific dreptei de alternativă *(alt-right)* este, în fond, o altă imitație.

Cealaltă ironie e cât de perfect întrupează ea, mult mai mult decât Orbán, etosul bolșevicilor pe care-i urăște sincer. Cinismul ei e profund. Sprijinul acordat de Soros refugiaților sirieni nu poate fi filantropie; trebuie să vină din profunda dorință de a distruge Ungaria. Comentariile lui Obama despre statuie nu erau sincere; trebuie să fi reflectat o relație financiară cu Soros. Politica față de refugiați a Angelei Merkel nu poate izvorî dintr-o dorință de a ajuta oamenii; trebuie să fi avut ea o altă agendă, abjectă. „Cred că totul e praf în ochi“, spunea Schmidt. „Aș spune că voia să demonstreze că de

această dată germanii sunt băieții buni. Și pot da tuturor lecții de umanism și de moralitate. Nu contează pentru germani ce lecții pot da restului lumii; ei trebuie să dea lecții cuiva.“ Toate acestea amintesc de disprețul lui Lenin față de instituțiile „democrației burgheze“, pentru că i se părea că libertatea presei este falsă și că idealismul liberal nu e autentic.[15]

Dar Minciuna de Dimensiuni Medii funcționează pentru Orbán – la fel cum a funcționat pentru Donald Trump și pentru Kaczyński – chiar dacă numai pentru că reușește să facă restul lumii să se concentreze asupra retoricii, nu asupra acțiunilor lui. Schmidt și cu mine am petrecut cea mai mare parte a neplăcutei noastre conversații de două ore certându-ne pe chestiuni prostești: Deține sau nu George Soros Partidul Democrat? Sunt imigranții care au încercat să traversze Ungaria pentru a ajunge în Germania în 2016 – și acum au încetat să mai vină – o amenințare pentru națiune, așa cum insistă propaganda de partid? Nu am vorbit absolut deloc despre influența Rusiei asupra Ungariei, care este actualmente foarte puternică, sau despre faptul că expozițiile speciale ale muzeului ei au început încetul cu încetul să reflecte noua formă antigermană, antieuropeană de corectitudine politică din țară: de exemplu, la aniversarea anului 1917 a organizat o expoziție care înfățișa Revoluția Rusă nici mai mult nici mai puțin decât ca o operațiune a serviciilor de informații germane.

Nu am discutat despre corupție sau despre miriadele de moduri – documentate de Reuters, de *Financial Times* și de alții – prin care prietenii lui Orbán au beneficiat personal de subvenții europene și de scamatorii legislative. Metoda lui Orbán funcționează: vorbește despre chestiuni emoționale. Joacă rolul de apărător al civilizației occidentale, în special în străinătate. Astfel nimeni nu-și va da seama de nepotismul și de mita de acasă.

În final nu am aflat prea multe nici despre motivele lui Schmidt. Sunt sigură că mândria ei națională e sinceră. Dar credea ea oare sincer că Ungaria se confruntă cu o amenințare existențială sumbră care ia forma lui George Soros și a unor sirieni invizibili? Poate că ea e unul dintre acei oameni care se pot convinge singuri că e în avantajul ei să creadă. Sau poate

că e la fel de cinică față de cei din tabăra ei ca față de oponenții ei și totul nu e decât un joc elaborat.

Poziția ei îi aduce avantaje. Mulțumită lui Orbán, Schmidt a avut aproape două decenii finanțarea și sprijinul politic necesare pentru a superviza nu doar muzeul ei, ci și o pereche de institute de istorie, dându-i puterea unică de a modela felul în care-și amintesc ungurii istoria lor, o putere pe care ea o savurează. În acest sens, Schmidt amintește într-adevăr de scriitorul francez Maurice Barrès, unul dintre *funcționarii* lui Julien Benda.[16] Deși Barrès „a fost la început un intelectual sceptic", scria Benda, „steaua lui în plan material a devenit de o sută de ori mai mare, cel puțin în țara lui, când s-a transformat în apostolul «prejudiciilor necesare»". Barrès a fost adeptul politicii de extremă dreapta – s-a îmbogățit și a devenit faimos pe parcurs. Anticolonialismul furios al lui Schmidt a ajutat-o și pe ea.

Poate de aceea joacă atât de atent jocul, rămânând mereu de partea partidului aflat la conducere. După ce ne-am întâlnit, a publicat pe blogul ei, fără permisiunea mea, o transcriere modificată masiv a conversației noastre, prezentată derutant drept interviul pe care mi l-a luat ea și care părea să aibă ca scop să demonstreze că ea „câștigase" în disputa noastră. Transcrierea a apărut și în site-ul oficial al guvernului maghiar, tradusă în engleză.

Încercați să vă imaginați de exemplu Casa Albă publicând transcrierea unei conversații dintre directorul de la Institutul Smithsonian și un critic din străinătate al lui Trump și veți înțelege cât e de ciudat. Dar când l-am văzut, mi-am dat seama de ce a fost Schmidt de acord cu interviul: fusese un teatru, menit să le dovedească altor unguri că Schmidt e loială regimului și că dorește să îl apere. Așa și este.

Viitorul nostalgiei

Cititorul care a ajuns până aici cu lectura – afundându-se în detaliile politicii poloneze și maghiare, întâlnind o mulțime de oameni cu nume greu de pronunțat – poate fi tentat să treacă toate acestea cu vederea ca fiind simple povești regionale. E posibil ca mulți să-și imagineze că, de fapt, criza democrației europene e un fel de problemă a „estului“, specifică „fostelor țări comuniste“ care resimt în continuare efectele târzii ale evenimentelor din 1989. Unii atribuie noul autoritarism din Europa de Est unui eșec regional mai larg de a înțelege moștenirea trecutului.

Dar această explicație nu este adecvată, deoarece mișcările sunt noi. Înainte de 1989 nu a existat un val autoritaristo-naționalist, antidemocratic în Europa Centrală, cu excepția fostei Iugoslavii. A apărut mai recent, în ultimul deceniu. Și s-a dezvoltat nu datorită misticelor „fantome ale trecutului“, ci ca rezultat al anumitor acțiuni ale oamenilor cărora nu le-au plăcut democrațiile lor existente. Le-au displăcut deoarece erau prea slabi sau prea mimetici, prea indeciși sau prea individualiști – sau pentru că ei personal nu avansau suficient de repede pentru a ține ritmul în cadrul societății. Nu e nimic „estic“ în resentimentul lui Jacek Kurski față de succesul fratelui său și în convingerea că el ar merita mai mult. Nu e nimic „postcomunist“ în transformarea Máriei Schmidt din disidentă în sicofantă: sunt povești foarte vechi și sunt la fel de mult legate de Vest ca și de Est. În acest sens, nu e un fenomen specific țărilor dintre Moscova și Berlin.

La un restaurant pescăresc dintr-o piață urâtă, i-am descris într-o frumoasă noapte petrecută în Atena unui expert în politică grec petrecerea mea de Anul Nou din 1999. Mi-a râs încetișor în față. Sau, mai degrabă, a râs cu mine; nu a vrut să fie nepoliticos. Dar lucrul pe care-l denumeam polarizare nu era nou. „Mișcarea liberală post-1989 – aceasta era excepția“, a spus Stathis Kalyvas.[1] Unitatea este anomalia. Polarizarea este normală. Scepticismul manifestat în legătură cu democrația liberală este și el normal. Și atracția autoritarismului este eternă.

Kalyvas este, printre altele, autorul mai multor bine-cunoscute cărți despre războaie civile, inclusiv despre războiul civil din Grecia, din 1940, unul dintre numeroasele momente din istoria Europei când grupuri politice radical divergente au pus mâna pe arme și au început să se ucidă între ele. Dar *războiul civil* și *pacea civilă* sunt în cel mai bun caz termeni relativi în Grecia. O juntă militară malefică a condus țara între 1967 și 1974; au fost revolte violente în Atena în 2008; câțiva ani mai târziu la putere era un partid de extremă stânga, în coaliție cu un partid de extremă dreapta. În timp ce vorbeam, în Grecia era o conducere centristă. Dintr-odată era la modă să fii „liberal“, mi-au spus o mulțime de oameni din Atena, iar prin asta înțelegeau nici comunist, nici autoritarist. Tineri moderni se autointitulau „neoliberali“, adoptând un termen care fusese o anatemă cu numai câțiva ani în urmă. Această modă s-a dovedit a conta: la un an după vizita mea, un liberal centrist, Kyriakos Mitsotakis, a câștigat alegerile din Grecia și a devenit prim-ministru.

Totuși, nici măcar cei mai optimiști centriști nu erau convinși că această schimbare va dura. „Am supraviețuit extremiștilor de stânga“, reflectau melancolici mulți oameni, „și acum sprijinim extremiștii de dreapta.“ O dispută urâtă se cocea de multă vreme în legătură cu statutul Macedoniei de Nord, fostă republică iugoslavă vecină cu Grecia; la scurt timp după plecarea mea, guvernul grec a expulzat câțiva diplomați ruși pentru că au încercat să alimenteze isteria anti-Macedonia din partea nordică a țării. Indiferent la ce echilibru ar ajunge nația noastră, e mereu cineva, acasă sau în străinătate, care are motive să-l dea peste cap.

În Grecia, istoria se repetă. Acum e democrație liberală. Dar imediat după aceea poate fi oligarhie; apoi poate fi din nou democrație liberală. Apoi poate fi o subversiune „din afară“, o încercare de lovitură de stat, un război civil, o dictatură sau poate din nou oligarhie. Așa va fi deoarece așa a fost dintotdeauna, de pe vremea primei republici de la Atena.

Dintr-odată istoria pare circulară și în alte părți ale Europei. Sciziunea care a zguduit Polonia se aseamănă cu sciziunea care a scindat Republica de la Weimar. Limbajul folosit de dreapta radicală europeană – cererea pornirii

unei „revoluții“ împotriva „elitelor“, visurile de „epurare“ violentă și o ciocnire culturală apocaliptică – se aseamănă ciudat cu limbajul folosit cândva de stânga radicală europeană. Prezența intelectualilor nemulțumiți – oameni care simt că legile nu sunt corecte și că oameni nepotriviți au putere de influență – nu e un aspect exclusiv european. Moisés Naím, scriitorul venezuelan, a vizitat Varșovia cu câteva luni după venirea la putere a Partidului Lege și Justiție. Mi-a cerut să-i descriu pe noii lideri polonezi: Cum sunt aceștia, ca oameni? I-am dat câteva adjective – *furioși, răzbunători, ranchiunoși*. „Par să fie ca chavistas“, mi-a spus el. Am vizitat Venezuela la începutul lui 2020 și am fost șocată de miriadele de privințe în care ea se asemăna nu doar cu vechile state marxist-leniniste, ci și cu noile regimuri naționaliste. Catastrofă economică și o foamete mușamalizată, ascunsă, pe de o parte; atacuri la adresa legii, la adresa presei, a academiei și a miticelor „elite“, pe de alta. Televiziunea de stat transmite propaganda repetitivă și minciuni crase; polarizarea era atât de adâncă încât era vizibilă până și în geografia Caracasului. În acest sens, orașul îmi amintea nu doar de Europa de Est din trecut, ci și de unele părți ale lumii Occidentale actuale.

Când oamenii au respins aristocrația, nu mai credeau că poziția de lider e moștenită la naștere, nu mai presupuneau că clasa conducătoare era binecuvântată de Dumnezeu, discuția legată de cine ajunge să conducă – cine face parte din elită – nu se termină niciodată. Pentru o perioadă îndelungată, unii oameni din Europa și din America de Nord s-au stabilit la ideea că diverse forme de concurență democratică, meritocratică și economică reprezintă cea mai corectă alternativă la puterea moștenită sau hirotonisită. Dar chiar și în țările care nu au fost niciodată ocupate de Armata Roșie și nu au fost niciodată conduse de populiștii din America Latină, democrația și piețele libere pot produce rezultate nesatisfăcătoare, în special când sunt prost reglementate, când nimeni nu are încredere în cei care fac reglementarea sau când oamenii intră în concurs din puncte de start foarte diferite. Învinșii acestor competiții aveau întotdeauna, mai devreme sau mai târziu, să conteste valoarea competiției în sine.

Mai la subiect, principiile concurenței, chiar dacă încurajează talentul și creează mobilitate ascensională, nu răspund la întrebările mai profunde ce privesc identitatea națională sau personală. Ele nu satisfac dorința de unitate și de armonie. Mai presus de toate, nu satisfac dorința unora de a aparține unei comunități speciale, unei comunități unice, unei comunități *superioar*e. Aceasta nu este doar problema Poloniei, sau a Ungariei, sau a Venezuelei, sau a Greciei. Se poate întâmpla în unele dintre cele mai vechi și mai sigure democrații din lume.

*

L-am întâlnit pentru prima dată pe Boris Johnson într-o seară la Bruxelles, împreună cu soțul meu, un prieten de-al lui Johnson de la Oxford – deși *prieten* e un termen ambiguu aici. Mai exact, au fost amândoi membri ai Clubului Bullingdon, o instituție unică la Oxford, care a înflorit în era revirimentului *Brideshead Revisited* din anii 1980, când Merchant Ivory turna filmul *Heat and Dust* și prințesa Diana se căsătorea la catedrala St Paul. Nu sunt sigură că membrii Clubului Bullingdon erau neapărat „prieteni“: erau rivali, erau prieteni de pahar, dar nu cred că mulți dintre ei plâng unul pe umărul celuilalt când dau de greu.

Dacă nu ar fi produs doi prim-miniștri – Johnson și David Cameron – și un ministru de finanțe, Bullingdon s-ar fi estompat într-un binemeritat anonimat după finalul erei Merchant Ivory și după ce prințul și prințesa de Wales au divorțat. Încă din anii 1980 devenise o parodie, fiind ironizat cu jumătate de secol mai devreme în romanul lui Evelyn Waugh din 1928 intitulat *Decline and Fall*. Respectiva carte începe cu o faimoasă descriere a întâlnirii anuale a „Clubului Bollinger“:

> Se putea auzi acum o notă stridentă ridicându-se din încăperile lui Sir Alistair; oricine ar fi auzit acel sunet ar fi tresărit când și l-ar fi amintit; este sunetul familiilor din clasele superioare, zbierând după spargerea unui obiect de sticlă.[2]

Știu cu siguranță că unii colegi de club ai lui Johnson sunt acum profund rușinați de Bullingdon, cu uniforma lui de filfizon din perioada Regenței – frac, jiletcă de mătase galbenă, papion albastru –, întâlnirile udate cu

șampanie, reputația măsurată în mobilă distrusă și geamuri sparte și legăturile pretențioase, sau mai degrabă pretinse, cu vechea aristocrație. Dar alții, și cred că soțul meu și cu Johnson intră în această categorie, și-l aminteau ca o glumă trasă de păr. Cu câteva excepții, majoritatea membrilor nu erau de fapt aristocrați sau, dacă erau, nu erau neapărat prea măreți. Johnson este fiul unui birocrat de la UE și a crescut parțial în Bruxelles. Radek era un refugiat din Polonia comunistă, deși avea un simț al umorului britanic. Amândoi se jucau cu vechile forme ale sistemului de clase englezesc, jucând diverse roluri pur și simplu pentru că îi amuza. Se bucurau de Bullingdon nu în pofida parodiei malițioase a lui Waugh, ci din cauza ei.

La acea cină cu Johnson, el era la Bruxelles în calitate de corespondent pentru *Daily Telegraph,* ziarul de casă al Partidului Conservator (Tory). După vreo doi ani în acest post își făcuse un renume. Specialitatea lui era reprezentată de povestiri amuzante, pe jumătate adevărate, clădite în jurul unui grăunte (sau uneori mai puțin de un grăunte) de realitate, care prezenta într-un mod amuzant UE și o descria invariabil ca un izvor de reglementări nebunești. Articolele lui aveau titluri precum „Amenințare la adresa cârnaților roz“. Ele repetau zvonuri (false) cum că birocrații de la Bruxelles urmau să interzică autobuzele supraetajate sau chipsurile cu aromă de cocktail de creveți. Deși cei avizați râdeau la toate acestea, poveștile aveau impact. Alți editori le cereau corespondenților lor să găsească și să relateze același gen de povestiri; tabloidele se străduiau să țină pasul. An după an, acest gen de povestiri ajutau la clădirea neîncrederii în UE, pavând calea, mulți ani mai târziu, pentru Brexit. Johnson era foarte conștient de impact și l-a savurat. „Parcă aș fi aruncat pietricele peste gardul grădinii și aș fi ascultat cum se sparge sera din vecini – care era Anglia“, a declarat el postului BBC câțiva ani mai târziu, într-un interviu extraordinar de sincer: „tot ce scriam de la Bruxelles avea acest efect exploziv uluitor asupra Partidului Conservator – și cred că mi-a dat o senzație destul de ciudată de putere“[3].

„Uimitorul impact“ de la Londra vindea ziare și acesta este în parte motivul pentru care Johnson era tolerat, printre râsete, de atât de multă vreme. Dar mai exista un motiv: povestirile care nu erau tocmai adevărate se adresau instinctelor profunde ale unui anumit gen de conservator nostalgic, cititori și redactori de la *Daily Telegraph, Sunday Telegraph* și publicația lor soră, revista *Spectator*, toate trei fiind deținute pe atunci de același om de afaceri canadian, Conrad Black. Cunoșteam foarte bine această lume. În diverse momente am scris câte un articol pentru *Telegraph* și *Sunday Telegraph;* am lucrat la *Spectator,* într-un final pe postul de redactor-șef adjunct, din 1992 până în 1996, într-o eră când revista era condusă de Dominic Lawson, un editor strălucit, în continuare unul dintre cei mai buni pe care i-am avut vreodată. La acea vreme, *Spectator* avea niște birouri ponosite pe strada Doughty, care nu mai fuseseră renovate de decenii. Dar petrecerile noastre de vară și prânzurile care durau toată după-amiaza atrăgeau o mulțime de vizitatori excentrici, de la Alec Guinness până la Clive James și Auberon Waugh – fiul lui Evelyn – și ducesa de Devonshire.

În acea eră, tonul fiecărei conversații, al fiecărei întâlniri editoriale era esențial, fiecare conversație profesională era amuzantă; nu exista moment în care gluma se termina sau ironia înceta. Până și cele mai serioase articole aveau titluri fabulos de amuzante. Lawson a venit cu ideea de care-mi amintesc cel mai bine, a unui articol despre Polonia care trebuia să fie teribil de serios: „Gdansking on Thin Ice“*. A fost un moment istoric neobișnuit, care se ivește o dată la o generație, în care Enoch Powell, un politician conservator antiimigraționist controversat dintr-o generație anterioară, a fost în același timp un invitat la un prânz ocazional, o autoritate venerată și, în plus, o persoană amuzantă. În jurul mesei erau ziariști conservatori și parlamentari Tory care concurau pentru titlul de cel mai bun imitator al lui „Enoch“. Poate mai fac și acum același lucru.

Ar fi profund inexact să spun că respectivul cerc de persoane care gravitau în jurul revistei *Spectator* – dacă se poate spune că făceau un lucru atât de entuziast cum ar fi să „graviteze“ – era nostalgic după trecutul imperial al

Marii Britanii. În anii 1990 nimeni nu-și dorea să primească înapoi India și nimeni nu vrea acest lucru nici acum. Dar exista o nostalgie după altceva: o lume în care Anglia să facă legea. Sau poate că termenul de „nostalgie“ e incorect, deoarece prietenii mei de la *Spectator* și din jurul revistei nu credeau că privesc în urmă. Ei credeau că era în continuare posibil ca Anglia să facă legea – indiferent că era vorba despre legi ale comerțului, ale economiei sau ale politicii externe – dacă liderii lor ar fi luat taurul de coarne, s-ar fi pus serios pe treabă, dacă ar fi trecut la acțiune.

În esență, acum cred că exact asta le-a plăcut la Margaret Thatcher: că punea lucrurile în mișcare. Le-a plăcut când și-a rotit poșetuța în fața europenilor, a cerut o bonificație din bugetul UE, a trimis un grup operativ pentru a recuceri Insulele Falkland. O parte din ceea ce a realizat s-a dovedit a fi pur simbolic sau nu foarte util – Insulele Falkland fiind o palmă de pământ pe care nimeni nu-l vizitase sau la care nimeni nu se mai gândise prea mult de la încheierea războiului –, dar actul de sfidare, hotărârea de a fi decidentul, nu doar negociatorul, i-au câștigat admirația poporului.

Pe atunci socoteam că și prietenii mei cred în răspândirea democrației și în comerțul liber în Europa – și probabil așa și era. Categoric Thatcher credea. Lupta împotriva comunismului era o bătălie reală și ea a ajutat, atât retoric cât și geostrategic, la câștigarea ei. Piața Unică Europeană – vasta zonă de comerț european unde reglementările sunt coordonate astfel încât fabricația și schimbul de mărfuri să se desfășoare fluent pe întregul continent – era de fapt o idee thatcheriană și în mare măsură un produs al diplomației britanice. Rămâne cel mai sincer și mai profund acord de liber schimb conceput vreodată, motiv pentru care aripa protecționistă de stânga din spectrul politic european l-a urât dintotdeauna.

Mai recent am ajuns să suspectez că „democrația“, cel puțin ca obiectiv internațional, era mult mai puțin importantă pentru un anumit tip de conservator nostalgic decât păstrarea unei lumi în care Anglia să continue să joace un rol privilegiat: o lume în care Anglia să nu fie doar o putere obișnuită, de mărime medie, cum ar fi Franța sau Germania; o lume în care Anglia e *specială* – și poate chiar superioară. Acesta este în parte motivul

pentru care unii dintre conservatorii nostalgici au fost mereu suspicioși în legătură cu Piața Comună pe care Anglia s-a străduit atât de mult să o creeze. Ideea că Anglia, singura țară europeană care, credeau ei, poate pretinde cu adevărat că a câștigat al Doilea Război Mondial – țara care nu a fost niciodată invadată, care nu a capitulat niciodată, țara care a ales de la început tabăra corectă –, își putea stabili reglementările în secolul XXI doar împreună cu alte țări europene, era pur și simplu inacceptabilă. Și mă refer la Anglia, nu la Marea Britanie. Deși în anii 1990 britanicii continuau să lupte cu IRA în Belfast și prietenii mei conservatori continuau să se numească „unioniști“, naționalismul englezesc era deja în creștere pe lângă naționalismul scoțian care avea să ducă în final la descentralizarea scoțiană și la cererile de independență ale Scoției câțiva ani mai târziu.

Privind retrospectiv, e clar că multe din cele spuse și scrise de prietenii mei la acea vreme despre Piața Unică erau, la fel ca articolele lui Johnson din *Telegraph*, fanteziste. Nimeni din UE nu i-a impus reguli Marii Britanii: directivele europene sunt hotărâte prin negociere și fiecare dintre ele a fost acceptată de câte un reprezentant sau un diplomat britanic. Deși Marea Britanie nu a câștigat toate disputele – de altfel nici o țară nu a făcut-o –, nu exista „mafia de la Bruxelles“ care să forțeze Marea Britanie să facă lucruri pe care nu le voia. Deși acest lucru a fost arareori menționat, Piața Unică are multe avantaje, chiar dacă britanicii au pierdut unele dezbateri. A făcut din Marea Britanie unul dintre cei mai puternici jucători din cel mai puternic bloc economic din lume, a dat Marii Britanii o voce supradimensionată în probleme de comerț internațional și a fost deosebit de bună pentru întreprinzătorii britanici. Succesul ei s-a dovedit în cele din urmă un magnet pentru noile democrații din Est, ajutând la atragerea fostei lumi comuniste într-o Europă integrată. Dar nici unul dintre aceste avantaje nu a compensat, în final, rușinea și enervarea de a fi nevoită să negocieze reglementările cu alți europeni, proces de plusuri și minusuri care i-a forțat uneori pe britanici să facă niște concesii.

În pod paradoxal, e vorba de același grup de oameni care au fost extrem de fericiți să lucreze în echipă cu Statele Unite, chiar dacă reprezentau un

partener mai slab. În parte, această atitudine s-a datorat faptului că Statele Unite vorbesc limba engleză și își au rădăcinile istorice în Marea Britanie. În parte, s-a datorat și faptului că Statele Unite, spre deosebire de Germania sau de Franța, erau o adevărată superputere și o parte din asta reflecta gloria răsfrântă înapoi asupra Marii Britanii și-i flata liderii. „Noi suntem grecii romanilor care sunt ei“, a spus un fost prim-ministru conservator, Harold Macmillan, cu aroganță, în anii 1960.[4] Chiar și acum, britanicii petrec mult timp gândindu-se și scriind despre așa-numita „relație specială“ dintre Statele Unite și Marea Britanie – *relație specială* fiind o expresie foarte uzitată la Londra și abia menționată la Washington, D.C. Mai-marii conservatorilor pot desconsidera politica americană și pot fi de-a dreptul snobi față de cultura pop americană. Au fost de asemenea sceptici în mod tacit față de politica externă americană. Romanul lui Graham Greene *The Quiet American,* cu portretul pe care-l face, în același timp afectuos și crud, unui idealist american excesiv de entuziasmat din Vietnam, este poate cea mai bună expresie a acestei complicate ambivalențe.[5] Cu toate acestea, America a fost un partener important, un partener global, un partener potrivit pentru excepționalii englezi. Dacă americanii doreau să răspândească democrația, englezii erau bucuroși să li se alăture.

Când am sosit la Londra la începutul anilor 1990, mi s-a acordat calitatea de membru onorific în lumea conservatorilor nostalgici în parte pentru că reprezentam alianța americană care era pe atunci în vogă. Trăisem câțiva ani în Polonia, scrisesem despre căderea comunismului și despre politica din lumea postcomunistă. Eram de asemenea un element util, un străin serios, persoana care încerca mereu să-i convingă pe colegii ei să nu mai facă glume și să scrie despre diverse țări cu situații complicate din străinătate, cum ar fi Rusia sau China („Avem nevoie de ceva serios pe această problemă: să o lăsăm pe Anne să scrie“). În mare măsură m-am ținut departe de diferendele MB–UE, deoarece alții erau mult mai pasionați decât mine de aceste subiecte. Odată, am mers la Bruxelles ca să scriu despre membrii Partidului Conservator din Parlamentul European și am descoperit că majoritatea erau excelenți legislatori, avizați și conștiincioși.

Dar cu cât aveau mai mult succes – cu cât erau mai eficienți la reformarea și îmbunătățirea Europei și la punerea pe picioare a instituțiilor ei democratice – cu atât mai mult îi ura partidul lor. „Torturează un conservator“, am concluzionat: „Fă din el un europarlamentar.“ Încă de atunci, conservatorii începeau să se împartă între cei care doreau ca UE să aibă mai mult succes și să fie mai reprezentativă, și cei care nu doreau decât să iasă din ea.

Johnson – născut în Statele Unite și extrem de acomodat cu ideile americane – prospera și el într-o lume oarecum somnolentă, excentrică. Într-adevăr, era unul dintre adevăratele ei staruri, capabil să găsească într-o zi ceva amuzant de spus despre un summit european și să distreze publicul la un program TV de cunoștințe generale a doua zi. Dar la un moment dat amândoi am început să căutăm alte lucruri de făcut. Eu m-am mutat în Polonia în 1997 și am început să scriu cărți de istorie; el a candidat pentru Parlament. Mai târziu a devenit primar al Londrei, dar și acolo s-a plictisit. În 2013 a declarat unui reporter că simte că biroul primarului e foarte departe de Camera Comunelor, locul unde se întâmplau cu adevărat lucrurile: „Sunt foarte izolat, sunt precum colonelul Kurtz. Am plecat în susul râului“[6], a spus, înainte să-l asigure grăbit pe colocutor că acesta era singurul lucru pe care-l avea în comun cu eroul psihopat din *Apocalypse Now*. În același interviu a repetat o metaforă din rugby, pe care o mai folosise înainte. Ca întotdeauna, Johnson a spus că nu încearcă în mod activ să preia conducerea partidului său – dar „dacă mingea intră în grămada ordonată“ nu-l va deranja să o culeagă.

Mulți au observat de atunci încoace narcisismul exacerbat al lui Johnson, care este într-adevăr obsesiv, precum și la fel de remarcabila lui lene. Înclinația lui spre invenții este o chestiune de consemnat. A fost demis de la ziarul *Times* (Londra) la începutul carierei pentru că inventa citate și a fost demis din cabinetul din umbră în 2004 pentru minciună. Aura de neputință atent studiată ascunde și o undă de cruzime: Johnson și-a distrus prima căsnicie și apoi pe a doua – a doua durase un sfert de secol – și viețile altor câteva femei printr-o serie de aventuri publice teribil de nerușinate.

Dar nu are sens să negăm că are totuși o charismă ciudată, o calitate genială de a-i atrage pe oameni și de a-i face să se simtă în largul lor, precum și talentul de a percepe intuitiv starea de spirit a unei mulțimi. Cândva, după ce nu-l mai văzusem de câțiva ani, am dat de el undeva în City, cartierul financiar al Londrei. Era primar pe atunci; mergea cu bicicleta. I-am făcut semn cu mâna, s-a oprit, a scos o exclamație de surprindere provocată de uimitoarea coincidență și a propus să mergem într-un pub să bem ceva. Când am deschis ușa, a mormăit ceva de genul: „Oh nu, am uitat că se va întâmpla așa ceva", în timp ce oamenii se adunau în jurul nostru și începeau să ceară să-și facă selfie-uri cu el. A făcut câteva; apoi ne-am așezat și am sporovăit; la final, când s-a ridicat, scena s-a repetat.

Alte două întâlniri cu Johnson mi-au rămas în minte, tot de pe când era primar. În 2014, l-am auzit ținând o cuvântare despre Atena antică. Spre deosebire de multe dintre declarațiile sale publice ad-hoc, această cuvântare era cu adevărat coerentă, poate pentru că o scrisese dinainte pe hârtie. Fluturând un pahar cu vin roșu în aer, a lăudat Atena în detaliu, vorbind despre „cultura libertății, despre deschiderea și toleranța ei, despre experimentele intelectuale și democrație", făcând o analogie clară cu Londra modernă.[7] În antiteză cu Atena, a vorbit despre Sparta, subliniind că, așa cum a prezis Pericle, respectiva societate dură, conformistă, militaristă nu a lăsat ruine elegante în urma ei. A atras atenția asupra noilor spartani și a vorbit despre „provocarea, globală ca extindere, la adresa libertăților democratice" reprezentată de noii autoritariști. Oamenii au aplaudat, sincer emoționați.

Cam tot pe atunci am ieșit la cină cu Johnson și cu alți doi oameni, și am ajuns să vorbim despre un posibil referendum privind apartenența Marii Britanii la UE, care era atunci la ordinea zilei. „Nici un om serios nu vrea să iasă din UE", a spus el. „Firmele nu vor așa ceva. City [cartierul financiar din Londra] nu vrea așa ceva. Nu se va întâmpla." Așa a vorbit când era primarul liberal al unui mare oraș britanic, modern, multicultural, care a înflorit datorită legăturilor sale profunde cu lumea din afară.

Cu toate acestea, în campania de referendum a ales Brexit. Și a sprijinit Brexitul cu aceeași nepăsare senină și cu aceeași ignorare a consecințelor pe care le demonstrase de multă vreme în jurnalism și în viața personală. A continuat să spună glume și povești. A calculat că Brexit va pierde. I-a trimis un SMS lui David Cameron, premierul: „Brexit va fi strivit ca o broască sub grapă“[8]. Dar dacă va susține ideea de Brexit, credea el, va deveni erou printre conservatorii eurosceptici pe care s-a străduit atât de mult să-i cultive prin scrierile lui. Și într-un fel calculul i-a ieșit la fix, deși poate nu în sensul așteptat.

În cursul „normal“ al evenimentelor – într-o lume fără Brexit –, Boris Johnson nu ar fi devenit poate niciodată prim-ministru. Partidul care l-a ales pe David Cameron – un centrist moderat, dedicat „detoxifierii“ partidului Tory după o serie de lideri cu voce furioasă – ar fi avut probleme să aleagă un om riscant ca Johnson, cu istoricul lui de gafe, demiteri și scandaluri sexuale. Johnson a devenit conducătorul partidului deoarece partidul nu a știut ce altceva să facă. Grămada ordonată se formase și cineva introdusese mingea în ea.

Disperarea a început după referendumul din 2016, al cărui rezultat nu m-a surprins. Cu câteva nopți înainte de vot am fost la o petrecere unde fiecare a scris predicțiile lui în legătură cu Brexit, câștigătorul urmând să primească o ladă de vin. Eu am presupus că „LEAVE“ – de la „LEAVE UE“ (ieșim din UE) – va câștiga cu 52 la 48%. Așa s-a și întâmplat. Nu am avut niciodată inima să ridic vinul deoarece gazda petrecerii muncise din greu la campania „STAY“ (rămânem în UE) și a fost devastată de rezultat. Dar și partidul Tory a fost categoric surprins. Conducerea Tory – lorzii, mai-marii partidului, whipii** parlamentari, Biroul Central, cei care doreau Brexit și cei care nu-l doreau – era total nepregătită și nici măcar nu se gândise să părăsească UE, organizația care formase și modelase economia britanică, diplomația britanică și rolul Marii Britanii în lume începând din anii 1970. La fel de surprins a fost și Johnson.

Până în 2019 situația era mult mai rea: Partidul Conservator îndurase trei ani de conducere catastrofală sub Theresa May, o altă persoană care, în mod

normal, nu ar fi ajuns probabil niciodată prim-ministru. Foarte rapid, ea a confirmat cele mai rele așteptări ale tuturor, făcând o serie de greșeli de neiertat. A adoptat Articolul 50, mecanismul juridic de părăsire a UE – decizie care a pornit o numărătoare inversă de doi ani – înainte să înțeleagă ce implică de fapt Brexit. A cerut niște alegeri parlamentare inutile în 2017 și și-a pierdut majoritatea. Cel mai rău e că tot ea a stabilit termenii distructivei dezbateri a Brexitului. De la început, May ar fi putut observa că referendumul era pe muchie de cuțit, că legăturile comerciale și politice ale Marii Britanii cu Europa erau foarte puternice și că ar fi avut sens ca Marea Britanie să întreprindă un Brexit „inteligent“, nu unul „prostesc“: Marea Britanie putea rămâne în Piața Unică, piață care era o idee britanică, sau cel puțin într-o uniune vamală.

În schimb, folosind limbajul polarizant de Brexit „net“, respectiv „permisiv“, ea a optat pentru prima variantă și a ales să părăsească ambele instituții. Decizia ei a fost aplaudată imediat de toți cei care doreau ca Marea Britanie să aibă o voce mai puternică în lume. De asemenea a declanșat, exact în momentul în care mulți conservatori englezi își pierduseră interesul pentru Belfast, problema irezolvabilă a graniței dintre Irlanda de Nord și Republica Irlanda. Deoarece atât nordul cât și sudul insulei Irlanda fuseseră în UE, între ele nu mai exista graniță. Guvernul irlandez, cu sprijin UE, a refuzat să se construiască una acum – dar asta însemna că fie întreaga Mare Britanie trebuia să rămână într-o formă de uniune vamală cu UE, fie Irlanda de Nord trebuia să respecte reguli diferite față de restul Marii Britanii.

Fiecare dintre aceste soluții era inacceptabilă pentru câte cineva. Disputa a continuat luni în șir. După ce nu s-a consultat cu nimeni și nu a făcut nici un efort să treacă peste doctrine și să dialogheze cu celelalte partide politice, după ce a afișat o lipsă totală de pricepere politică, în trei sesiuni de votare separate May nu a reușit să obțină din partea Parlamentului aprobarea acordului ei de retragere, a amânat de două ori Brexitul, iar apoi și-a dat demisia.

Conservatorii au început să piardă din sprijinul electoratului și au fost cât pe ce să fie măturați la alegerile parlamentare europene din mai 2019. Au mai rămas doar patru europarlamentari conservatori oropsiți și plini de remușcări. Partidul avea nevoie de un nou conducător, care să poată reuni diversele aripi ale partidului, să realizeze Brexitul și să recâștige sprijinul. Ei aveau de asemenea nevoie de cineva care putea să spună povești, să-i facă pe oameni să râdă, să readucă sentimentul superiorității engleze. Au mizat pe joker.

*

Nostalgicii, scria artista și eseista rusă Svetlana Boym în cartea ei elegantă intitulată *The Future of Nostalgia*[9], pot lua două forme. Unii sunt captivați de ceea ce ea numea nostalgia „reflectivă“ a emigrantului sau estetului, nostalgia care se aplică în cazul colecționarilor de scrisori îngălbenite și de fotografii sepia, nostalgia celor cărora le plac bisericile vechi chiar dacă nu merg niciodată la slujbă. Nostalgicilor reflectivi le lipsește trecutul și visează la trecut. Unii studiază trecutul și chiar îl jelesc, în special trecutul lor personal. Dar de fapt nu își doresc trecutul înapoi. Și asta poate pentru că, undeva în adâncul sufletului, știu că vechea gospodărie este în ruină, sau s-a modernizat atât de mult încât nu mai poate fi recunoscută – sau pentru că recunosc tacit că oricum nu prea le-ar mai plăcea acum. Poate că pe vremuri viața era mai dulce sau mai simplă, dar era și mai periculoasă, sau mai plictisitoare, sau poate mai nedreaptă.

Radical diferiți de nostalgicii reflectivi sunt cei denumiți de Boym nostalgicii restaurativi, dintre care nu toți se recunosc ca nostalgici. Nostalgicii restaurativi nu privesc pur și simplu fotografii vechi și le leagă de povești de familie. Ei sunt creatori de mituri și arhitecți, constructori de monumente și fondatori de proiecte politice naționaliste. Ei nu vor doar să contemple trecutul sau să învețe din el. Ei vor, după cum afirmă Boym, să „reconstruiască casa pierdută și să peticească golurile de memorie“. Mulți nu-și dau seama ce sunt de fapt propriile ficțiuni legate de trecut: „Ei cred că proiectul lor este despre adevăr“. Ei nu sunt interesați de un trecut nuanțat, într-o lume în care marii lideri erau oameni cu defecte, în care faimoasele victorii militare aveau efecte secundare letale. Ei nu-și dau

seama că trecutul a avut dezavantajele lui. Ei vor versiunea de desen animat a istoriei și, mai important, vor să trăiască în ea, exact acum. Nu doresc să joace roluri din trecut pentru că asta îi amuză: ei vor să se comporte așa cum cred că au făcut-o strămoșii lor, la modul serios.

Nu este întâmplător faptul că nostalgia restaurativă merge adesea mână în mână cu teoriile conspiraționiste și cu Minciunile de Dimensiuni Medii. Acestea nu trebuie să fie neapărat la fel de severe sau de nebunești ca teoria conspirației legată de Smolensk sau ca teoria conspirației legată de Soros; ele pot găsi cu blândețe mai degrabă țapi ispășitori decât să creeze o realitate alternativă în adevărata putere a cuvântului. Ele pot oferi cel puțin o explicație: nația nu mai e măreață pentru că cineva ne-a atacat, ne-a subminat, ne-a secătuit puterile. Cineva – imigranții, străinii, elitele sau chiar UE – a pervertit cursul istoriei și a redus națiunea la o umbră a ceea ce a fost odinioară. Identitatea esențială pe care am avut-o odinioară ne-a fost luată și înlocuită cu ceva ieftin și artificial. În cele din urmă cei care sunt în căutarea puterii, bazându-se pe nostalgia restaurativă, vor începe să cultive aceste teorii ale conspirației sau istorii alternative sau minciuni alternative, indiferent dacă au vreo bază reală sau nu.

Conceptul de „nostalgie restaurativă“ e legat de alte emoții. Istoricul american de origine germană Fritz Stern (el însuși „emigrant“: familia lui de evrei a plecat din Breslau la New York în 1937) a scris și el despre un fenomen paralel, pe care l-a denumit „disperare culturală“.[10] În prima lui carte, publicată în anii 1960, a scris scurte biografii ale mai multor oameni, toți fiind intelectuali germani din secolul al XIX-lea – toți trăind într-o perioadă de schimbări sociale, politice și economice intense – care au fost chinuiți de ele. Unul dintre ei era un obscur istoric de artă german, Julius Langbehn, a cărui carte intitulată *Rembrandt als Erzieher (Rembrand ca educator)* începe astfel:

> Treptat a devenit un secret cunoscut faptul că viața spirituală contemporană a poporului german este într-o stare de decădere lentă; după unii, chiar o decădere rapidă. Pretutindeni știința s-a disipat în specializare; în domeniul gândirii și al literaturii, lipsesc oamenii care fac

> epocă... Fără îndoială tendința democratizantă, atomistică de nivelare a acestei țări se exprimă în toate acestea.[11]

Publicat în 1890, portretul făcut de Langbehn pictorului olandez nu a fost o biografie sau o critică; a fost, mai degrabă, un tratat cvasifilosofic, o polemică extinsă. În viziunea lui Langbehn, Rembrandt reprezenta un ideal, „cea mai înaltă formă de viață, artă și individualitate". De asemenea a reprezentat ceva ce s-a pierdut. Spre deosebire de Rembrandt, oamenii moderni, în special germanii moderni, erau „pigmei", oameni fără legătură cu trecutul sau cu pământul natal. Ei erau „democrați" în sens peiorativ, oameni de duzină, fără idealuri, fără visuri, fără talent.

Langbehn nu avea prea multă încredere nici în mințile luminate ale epocii lui. Nu îi plăceau știința, tehnologia și modernitatea. Prefera arta, spontaneitatea și o existență mai autentică de genul celei de care credea că a avut parte Rembrandt. Nu-i plăceau evreii, în special evreii laici, despre care scria că „nu au avut religie, nici caracter, nici casă", deoarece simbolizau dezrădăcinarea vieții contemporane. Dar nu aceasta era cea mai importantă temă a lui. Cartea lui era impregnată cu nostalgia vremurilor mai bune, diferite, când oameni erau activi, nu pasivi, când marii lideri își puteau pune amprenta asupra lumii. Deși scrisă haotic și având doar o mică legătură cu adevărata viață a artistului, *Rembrandt als Erzieher* a fost un bestseller pe termen scurt. A atins o coardă în Germania de sfârșit de secol XIX, aflată într-o industrializare rapidă, contribuind la producerea unui val de nostalgie restaurativă cu mult timp înainte de violențele în masă ale Primului Război Mondial și de umilitoarea înfrângere care a urmat.

La un moment dat între anii 1990 și 2010, un număr de conservatori britanici grijulii – ziariști, scriitori, câțiva politicieni – au fost de asemenea cuprinși de ceva ce se asemăna puternic cu disperarea culturală identificată de Stern la Langbehn. Acest lucru a început să se întâmple cu mult înainte de referendumul pentru Brexit. Estimez că s-a întâmplat undeva spre sfârșitul thatcherismului care a coincis cu sfârșitul Războiului Rece, privind retrospectiv, un moment de cotitură mai important pentru Marea Britanie

decât a înțeles ea la acea vreme. Conflictul cu comunismul le oferise conservatorilor britanici, și aliaților lor americani, șansa de a participa la o cruciadă morală de mare succes; în 1989, când a căzut Zidul Berlinului și regimurile comuniste s-au prăbușit rapid, aceștia s-au simțit ușurați. Luptătorii din Războiul Rece nu avuseseră parte de popularitate. Fuseseră ocărâți de stânga, inclusiv de mulți dintre colegii lor de la universități, din presă și din politică. Dar își păstraseră credința. Acum dovediseră că Thatcher avea dreptate. Luptaseră împreună împotriva celor care fuseseră fascinați de comunism – și învinseseră.

Dar odată ce lupta s-a terminat, a apărut un vacuum. Toate aceste cauze păreau dintr-odată mai puțin importante, mai puțin fascinante. Prim-ministrul John Major, care a urmat după Thatcher, deținea postul de șapte ani și, la fel ca președintele George H.W. Bush, a jucat un rol important în reunirea Europei postbelice. Dar deși Major era un om realizat, de genul celor despre care ei spuneau că îi admiră, și vorbea elocvent, chiar nostalgic, despre trecutul englezilor, conservatorii nostalgici îl urau. În parte acest sentiment nu era decât snobism: Major nu urmase vreo universitate. Dar îl mai urau pentru că, spre deosebire de Thatcher, Major nu a încercat să conducă o cruciadă morală. Nu a trâmbițat un program de reformă economică transformativă și nici nu a chemat la o schimbare revoluționară. După turbulențele din anii Thatcher, el a crezut că o guvernare fără zarvă, în care va duce o politică de centru-dreapta, în cooperare cu aliații europeni, precum și cu Statele Unite, era suficientă. Avea o popularitate destul de mare în țară pentru a fi reales în 1992, dar nu a inspirat prea multă admirație printre cei care ar fi trebuit să alcătuiască baza lui intelectuală. La petrecerea de după alegerea lui Conrad Black, care a avut loc la hotelul Savoy, am privit o mulțime lipsită de entuziasm – care cuprindea redactori conservatori și sponsori ai Partidului Conservator – mâncând stridii, sorbind șampanie și murmurându-și surprinderea.

Alegerea lui Tony Blair i-a aruncat pe nostalgicii reflectivi din Partidul Conservator și mai în umbră. Blair era, în multe privințe, cel mai important elev al lui Thatcher, după cum a explicat biograful lui Thatcher, Charles

Moore.[12] El a acceptat nevoia piețelor libere, a îmbrățișat parteneriatul Marii Britanii cu Statele Unite, a dus Partidul Laburist spre centru și l-a ținut la putere timp de doisprezece ani. Dar nu avea nici un gram de nostalgie de nici un fel în el. Nu i-a păsat de caracterul distinctiv al Angliei. În schimb, Blair și-a trâmbițat modernitatea, a acceptat schimbarea socială, a încurajat integrarea economică a Marii Britanii în Europa și în lume și a descentralizat puterea concentrată anterior la Londra, creând un parlament scoțian și o Adunare Galeză, slăbind vocea Angliei în politica națională. A fost de acord cu o serie de compromisuri care au pus capăt conflictului de durată din Irlanda de Nord. Printre altele, a reușit pentru că oamenii din nord care se simțeau „irlandezi“ puteau avea, mulțumită UE, pașapoarte irlandeze. Această estompare a granițelor a adus în cele din urmă pacea.

Pentru conservatorii nostalgici, Blair a fost un dezastru. Atmosfera triumfătoare a anilor 1980 a făcut loc unei adevărate furii. Aproape nimeni nu era mai supărat decât Simon Heffer, un istoric și editorialist strălucit, redactor-șef adjunct la *Spectator* la începutul anilor 1990 – predecesorul meu direct pe acest post – și, multă vreme, un prieten generos și loial. Simon, care iubește profund și cu adevărat literatura, filmele și muzica englezească, m-a dus la singurul meci de crichet la care am participat vreodată și mi-a prezentat Ealing Comedies, o grupare de filme englezești iconice nostime realizate în anii 1940 și 1950, dintre care o parte le-am urmărit la mine acasă. Sunt nașa unuia dintre copiii lui, tot așa cum Ania Bielecka este nașa unuia dintre copiii mei. În cea mai mare parte a timpului în care am lucrat împreună ataca energic, dar în continuare relativ cu voioșie, pe John Major, UE și situația Marii Britanii moderne. Pe la mijlocul anilor 2000, când nu mai eram în Marea Britanie și-l vedeam doar ocazional, mai mulți ani de conducere laburistă i-au accentuat furia. În 2006 – un moment când era greu să-ți mai imaginezi cum ar putea vreun lider conservator învinge vreodată Partidul Laburist – el a scris, de exemplu, că „datorită unui fericit accident la naștere, la sfârșitul anilor 1960 aveam nouă ani și jumătate“:

> Spun fericit pentru că, atunci când sunt înconjurat de o țară condusă de oameni cu zece ani mai bătrâni decât mine și care sunt în continuare obsedați de fumatul marijuanei, iubire-și-pace, toleranță hippy păroasă pentru care e renumit acel deceniu cumplit, îi mulțumesc lui Dumnezeu că am scăpat... Guvernul nostru de foști activiști politici în studenție... rămâne paralizat de propriile prejudecăți din adolescență și sunt absolut plictisitori cu toate acestea. Și distrugerea pe care o produc acești oameni, în lipsa lor de înțelepciune, în societate este în continuare uriașă și la fel de corozivă ca flagelul drogurilor față de care, până acum, au fost atât de nepăsători.[13]

Problema nu era legată doar de droguri. Tot ce vedea în jurul lui era în declin: accentuarea corectitudinii politice, precum și un „val de crime sălbatice". Heffer scria cel mai mult, în spiritul lui Langbehn, despre „faptul că ideea de merit a dispărut din viața publică". La fel ca predecesorul lui german, deplângea faptul că epoca modernă nu mai produce mari conducători. Nu mai existau un Churchill, o Thatcher, ci doar „obsedații de fumatul marijuanei, iubire-și-pace, toleranță hippy păroasă" ai Partidului Laburist al lui Tony Blair. Nici măcar după ce conservatorii au revenit în fine la putere, încrederea lui în felul modern de a conduce nu a revenit. La scurt timp după alegerea lui David Cameron ca președinte al Partidului Conservator, Heffer scria despre Cameron: „nu a prezentat nici cea mai mică urmă de principii vreodată în cariera lui politică"[14]. Apoi a repetat o versiune a aceleiași propoziții în mai multe articole în următorii șapte ani, până la momentul campaniei pentru referendumul Brexit. A sprijinit „Leave" și l-a numit pe Cameron „mincinos" cu o lună înainte de vot.[15] În același articol, a denunțat Marea Britanie ca o „republică bananieră" cu instituții lipsite de valoare.

O fi fost Heffer absolut vitriolic, dar frustrarea de la baza atitudinii lui nu era deloc singulară. În aceeași epocă, Roger Scruton, un mare filosof conservator și un alt vechi prieten, a scris o carte intitulată *England: An Elegy,* care te emoționa sincer, era scrisă frumos și era mai profund apocaliptică decât jurnalismul lui Heffer. L-am întâlnit pe Scruton la

sfârșitul anilor 1980, când conducea o fundație care trimitea bani disidenților din Europa de Est folosind studenți și alte persoane drept curieri; am devenit unul dintre ei. Îl știam un critic curajos al comunismului într-o vreme când această atitudine nu era la modă. Dar *England: An Elegy* are o altă temă. Scruton a început explicând că volumul ar „fi un omagiu personal la adresa civilizației care m-a făcut pe mine să fiu cel care sunt – un fel de om care e pe cale de dispariție“[16]. Nu era o analiză sau o istorie: era „un discurs funebru“, o „încercare de a înțelege, dintr-o perspectivă filosofică, ce pierdem pe măsură ce forma noastră de viață se dezagregă“. Capitolele elegant compuse care urmau aduceau un omagiu pentru ceea ce el spunea că este o Anglie moartă sau muribundă: cultura engleză, religia engleză, legile englezești și caracterul englezesc. Era nostalgie reflectivă clasică și se termina cu o revărsare extraordinară de disperare culturală:

> Bătrâna Anglie pentru care au luptat părinții noștri a fost redusă la câteva petice de pământ izolate între autostrăzi. Ferma de familie, care susținea producția diversă la scară mică, în mare măsură răspunzătoare pentru forma și aspectul Angliei, este acum pe cale să dispară. Orașele și-au pierdut centrele, care sunt acoperite de reclame și vandalizate și au fost absolut distruse de vaste structuri din oțel care noaptea sunt goale în mijlocul unor întinderi deșertice de beton iluminat. Cerul nopții nu mai e vizibil, dar pretutindeni e acoperit de o strălucire portocalie bolnăvicioasă și Anglia devine o țară a nimănui, un „altundeva“, condusă de directori care vizitează doar în treacăt avanposturile, cazați în hoteluri multinaționale la marginile unor pustietăți nocturne.

Dragostea lui Scruton pentru spațiul rural, sprijinul de-o viață în favoarea stilurilor arhitecturale premoderne și încrederea lui în comunitățile și în instituțiile locale l-ar fi putut determina să sprijine UE, ale cărei politici caută explicit să protejeze și să promoveze produsele și mărcile comerciale europene, să conserve arhitectura și agricultura europeană și, odată cu ele, spațiul rural european – uneori în pofida forțelor pieței. Ar fi putut să ceară celor din UE să facă mai mult pentru acestea sau să le facă mai bine; ar fi putut ajunge să vadă UE, așa cum o fac mulți europeni, ca un bastion

împotriva unei lumi din ce în ce mai puternic dominate de China, de Statele Unite, de companii globale și de bănci care nu au nici un interes pentru micile orășele europene ca acelea pe care le iubea Scruton. Dar el, la fel ca Heffer și mulți alții, a ajuns la concluzia opusă.

La momentul potrivit, UE a devenit un fel de fixație pentru conservatorii nostalgici. Lăsând deoparte orice fel de critici legitime la adresa politicilor sau comportamentelor UE – și desigur sunt multe de formulat în acest sens –, „Europa“ a devenit, pentru unii dintre ei, întruparea tuturor lucrurilor care au mers prost, explicația inutilității clasei conducătoare, a mediocrității culturii britanice, a urâțeniei capitalismului modern și a lipsei generale de vigoare națională. Nevoia de a negocia reglementări a emasculat Parlamentul britanic. Instalatorii polonezi și analiștii de date spanioli care lucrau în Marea Britanie nu erau concetățeni europeni care împărtășeau o cultură comună, ci imigranți care puneau în pericol identitatea națiunii. Cu trecerea timpului, aceste sentimente au început să fie resimțite din ce în ce mai profund – atât de mult încât încetul cu încetul au creat noi clivaje, au degradat relații, au provocat răzgândiri. În 2012, soțul meu a ținut o cuvântare la o conferință implorând Marea Britanie nu doar să rămână în UE, ci să o conducă. UE, a spus el, „este o putere vorbitoare de engleză. Piața Unică a fost o idee britanică... Ați putea, doar dacă ați vrea, să conduceți politica de apărare a Europei“. Cuvântarea a fost retipărită în ziarul *Times;* Heffer mi-a scris o notă furioasă în legătură cu ea. Mai târziu i-am scris și eu câteva note furioase și o vreme îndelungată nu ne-am mai vorbit.

Pentru cei din Anglia – și majoritatea erau în Anglia, nu în Scoția, Țara Galilor sau Irlanda de Nord – care vedeau lumea prin această prismă, lupta împotriva „Europei“ a luat încetul cu încetul caracterul unui conflict curajos, cu ecouri clare din trecut. Cultura populară stabilise al Doilea Război Mondial drept eveniment central din istoria modernă, iar campania pentru Brexit se potrivește perfect în această poveste. În pauza dintre referendum și Brexit au fost lansate două filme despre Churchill și unul despre Dunkerque. Biografia lui Churchill scrisă de Andrew Roberts a

devenit bestseller în 2018; biografia lui Churchill scrisă de Johnson avusese mare succes cu câțiva ani în urmă. William Cash, un parlamentar conservator care și-a dedicat cariera scoaterii Marii Britanii din Europa, compara într-un interviu din 2016 apartenența Marii Britanii la UE cu „tactica împăciuitoristă față de Hitler“[17]. În același interviu, făcea aluzie la amintirea tatălui său, care murise pe plajele din Normandia, în timp ce explica de ce nu ar vrea să trăiască astăzi într-o „Europă condusă de germani“. În ultimul articol pe care l-a scris înainte de referendum, Heffer a descris UE, organizație la a cărei conducere Marea Britanie a ajutat timp de două generații, drept „o putere străină care trece peste instanțele [noastre] și guvernul [nostru] ales“[18]. El i-a descris pe militanții LEAVE ca reprezentanți ai unei „treziri a conștiinței naționale pe care nu am mai cunoscut-o de la al Doilea Război Mondial încoace“. Invocând spiritul Blitz-ului, a declarat: „Acesta este momentul nostru de măreție“.

Această întoarcere spre nostalgia restaurativă l-a făcut pe Heffer să respingă Partidul Conservator cu mult înainte de 2016. La un moment dat în anii 1990, el mi-a spus că-și va da votul Partidului Independenței Marii Britanii (UKIP), mișcare politică cu un singur obiectiv – scoaterea Marii Britanii din UE, deși nu știu sigur dacă a făcut-o într-adevăr; îmi amintesc că am fost surprinsă deoarece la acea vreme nu mai auzisem de UKIP, care era pe atunci o organizație periferică. UKIP era, practic, partidul naționalismului englez, adevăratul lui interes fiind atât renașterea engleză, cât și „independența“ britanică. Fondatorul și conducătorul UKIP, Nigel Farage, era un comerciant bogat din City, fiul unui agent de bursă care purta jachete din tweed, se fotografiase bând bere în puburi și pretindea, ipocrit, că vorbește pentru omul obișnuit și împotriva „elitei“. Nu împărtășea nostalgia elegiacă burkeană a lui Scruton; a adoptat furia lui Heffer față de oamenii care conduceau Marea Britanie și a pus-o în aplicare în scop politic. Nu era în nici un caz un intelectual, dar era un om care, la fel ca *funcționarii* lui Benda, modelau și turnau ideile altor oameni într-un proiect politic. La început conservatorii l-au condamnat. Apoi, când steaua UKIP s-a ridicat, au încercat să-l copieze.

Uneori se adăuga câte o nuanță rasială acestui gen de naționalism englezesc: prin definiție, nu poate exista „englez“ negru, chiar dacă pot exista britanici negri. Dar acum nu era vorba despre culoarea pielii nimănui. Conceptul de „englezism“ îi excludea și pe irlandezii britanici din Belfast, precum și pe scoțienii britanici din Glasgow și pe oricine altcineva de la periferia galeză a Marii Britanii. Susținătorii lui au ajuns să creadă chiar că, dacă ieșirea din UE ar duce la dezmembrarea Marii Britanii – și au știut dintotdeauna că ar fi posibil –, atunci așa să fie. John O'Sullivan, care scrisese discursuri pentru Margaret Thatcher, era și el dispus să plătească acest preț. „Oh, Scoția se va desprinde“, mi-a spus cu ani în urmă O'Sullivan, „și noi vom trece peste asta.“

Pentru unii, haosul constituțional și politic potențial nu era doar un efect secundar regretabil: făcea parte din atracția Brexitului. Îmbrăcat în hanorac și cu ochelari de soare întunecați, Dominic Cummings a adoptat cu totul alt stil față de nostalgicii conservatori înveliți în tweed, cu pantofii lor de golf și cu jachete marca Barbour. Din câte știu, nu și-a exprimat niciodată dorul de trecut. Dar, din punct de vedere sociologic, Cummings – unul dintre principalii propagandiști ai campaniei LEAVE, iar ulterior principalul consilier al lui Johnson – avea legături strânse cu conservatorii nostalgici. Era soțul unei editoare de la *Spectator*, ginerele unui baronet, nepotul unui judecător renumit, cu diplomă de filolog obținută la Oxford. Mai important, împărtășea din sensibilitatea lor, în special convingerea că ceva esențial legat de Anglia murise definitiv. În pregătirea campaniei Brexit și în lunile care au urmat, Cummings a scris o serie de postări pe blogul lui, care abundau în termeni tehnici și jargon militar și care batjocoreau Parlamentul britanic, politicienii britanici și serviciul public britanic, folosind un limbaj diferit de cel al lui Heffer, dar același grad de furie. A scris despre „disfuncția sistemică a instituțiilor noastre și despre influența incompetenților grotești“, și a descris felul britanic de a face politică drept „orbul care-l conduce pe orb“.[19]

Deși nu s-ar fi considerat niciodată unul dintre ei, Cummings vedea Europa în aceiași termeni ca și ceilalți nostalgici restaurativi. Într-unul

dintre eseurile lui online, postat în 2019, înainte ca Boris Johnson să-l fi numit consilier special principal, Cummings a criticat dur UE pentru că trage Marea Britanie înapoi: „Instituțiile vechi cum ar fi ONU și UE – construite pe ipotezele de început de secol XX legate de performanță ale birocrațiilor centralizate – sunt incapabile să rezolve probleme de coordonare globală“[20]. Concluzia lui: să reinventeze totul, de la școli la serviciul public și chiar la Parlament.

Dar indiferent dacă disperarea lor culturală era furioasă sau elegiacă, dacă nostalgia lor era restaurativă sau reflectivă – dacă erau *funcționari* precum Cummings sau erau mai departe de politică, precum Scruton –, conservatorii nostalgici au pus bazele unei campanii Brexit care le părea celor care au susținut-o ultima șansă de a salva țara, indiferent ce ar fi implicat asta sau ce preț ar fi trebuit plătit. Atât Conservative Vote Leave a „sistemului“, dusă de Johnson și de colegul lui conservator Michael Gove, cât și campania UKIP, condusă de Nigel Farage, spuneau minciuni. Johnson pretindea că, dacă am părăsi UE, ar exista un plus de 350 de milioane de lire sterline pe săptămână – cifră imaginară – pentru Serviciul Național de Sănătate. Dacă am rămâne în UE, am fi forțați să acceptăm Turcia ca membră, fapt de asemenea neadevărat. Farage a apărut în fața unui afiș care arăta mulțimi uriașe de sirieni care se îndreaptă pe jos spre Europa, chiar dacă nu exista nici un motiv pentru care vreunul dintre ei să ajungă în final în Marea Britanie care nu face parte din Zona Schengen, granița Europei lipsită de granițe. Într-un interviu, Cummings a comparat mai târziu această campanie cu „propaganda sovietică“[21]. Dar propria lui campanie se baza tot pe zgândărirea temerilor legate de imigrație și pe false promisiuni legate de cheltuieli sociale, făcând deliberat legătura între cele două subiecte. Printre altele, a realizat un clip în care se pretindea: „Turcia aderă la UE. Școlile și spitalele noastre deja nu mai pot face față“. Deși nu avea vreo legătură cu realitatea, a fost urmărit de 515 000 de ori.

Cândva, transformarea ideilor în proiecte politice fusese subiect de pamflet; campania Brexit a fost sfârșitul acelei idei și instaurarea unui lucru nou. Campania Vote Leave trișa, încălcând legile electorale pentru a cheltui

mai mulți bani pe reclame țintite pe Facebook. Iubitorilor de animale le erau arătate fotografii cu toreadori spanioli; băutorilor de ceai li se arăta o mână apucătoare, pe care era desenat steagul UE, întins spre o ceașcă de ceai britanică, împreună cu un slogan furios: „Uniunea Europeană vrea să ucidă ceașca noastră de ceai“. Campania Vote Leave a folosit date furate de compania Cambridge Analytica pentru a ajuta la direcționarea acestor mesaje țintite. Toate campaniile Brexit beneficiau de operațiuni de trolling rusești, deși majoritatea acestora nu făceau decât să reproducă ceea ce Vote Leave făcea oricum. Atmosfera campaniei era mai urâtă decât oricare din istoria modernă a Marii Britanii. La apogeu, Jo Cox, o membră a Parlamentului, a fost ucisă de un bărbat care ajunsese să fie convins că Brexit înseamnă eliberare și „Remain“ însemna că Anglia avea să fie distrusă de hoarde de străini tuciurii. La fel ca ucigașul lui Paweł Adamowicz, primarul Gdańskului, fusese radicalizat de retorica furioasă din jurul lui.

Atât atunci, cât și mai târziu, activiștii ale căror păreri au fost schimbate de ideea de restaurare a măreției engleze au continuat să se concentreze pe scopul părăsirii UE. Știindu-i pe câțiva dintre ei – și știind cât de mult le pasă de Anglia, cât de convinși sunt că civilizația lor e în pericol – le-am înțeles punctul de vedere, chiar dacă nu eram de acord cu el. Ei cred că sistemul politic britanic este prea corupt pentru a se reforma, că țara este atât de puternic transformată încât a ajuns de nerecunoscut, că însăși esența națiunii dispare. Dar dacă toate acestea ar fi adevărate, atunci doar o revoluție profundă, o revoluție care ar putea modifica însăși natura statului – granițele, tradițiile, poate până și instituțiile sale democratice – poate opri răspândirea putregaiului. Dacă Brexit ar putea fi acea revoluție, atunci tot ce ar duce la Brexit, de la pretenții de false cheltuieli la manipularea datelor și la atacuri asupra justiției și bani rusești, totul ar fi acceptabil. Perspectiva schimbării extreme a continuat să-i inspire și să-i motiveze pe englezi, chiar dacă dădeau de bucluc.

*

În scrierile și discursurile unora dintre susținătorii Brexit, democrația era motivul suprem pentru Brexit. Odinioară, în 2010, Heffer scria că „Europa a avansat în mare măsură fiind antidemocratică", că Europa fusese „sovietizată" și că Marea Britanie trebuia să scape pentru binele democrației ei.[22] Parlamentarul conservator Michael Gove a declarat în fața publicului în 2016 că „apartenența noastră la UE ne împiedică să mai fim capabili să alegem cine ia decizii critice care ne afectează viețile tuturor"[23]. El spera, în schimb, că o victorie pentru Brexit ar duce la „eliberarea democratică a unui întreg continent". În nici un moment susținătorii Brexit nu au încercat să-și atingă scopul fără referendum.

Dar oricât de mult ar fi susținut teoretic democrația, foarte puțini brexiteri, în special cei care lucrau pentru presa de scandal, erau dezgustați în realitate de instituțiile democratice actuale ale Marii Britanii. Când trei judecători britanici au decis, în noiembrie 2016, că Parlamentul britanic va trebui să-și dea consimțământul înainte ca guvernul să se poată retrage oficial din UE, *Daily Mail,* ziar condus de brexiteri, a publicat o primă pagină extraordinară: imagini cu cei trei judecători, cu peruci și robe și titlul INAMICI AI POPORULUI[24].

Decizia nu avea nimic de-a face cu Brexit. Dimpotrivă, confirma suveranitatea Parlamentului. Cu toate acestea, cei trei judecători – inclusiv lordul vicecancelar al tribunalului și șeful registrului, ca să le dăm titulatura completă – au fost criticați dur în articolul însoțitor. Cândva, acestea erau genul de figuri din sistem respectate de conservatorii burkeani; acum erau străini, extratereștri, elite „intangibile" care doreau să-i împiedice pe „adevărații" britanici. Unul dintre ei era descris, sarcastic, ca un fost „scrimer olimpic și homosexual declarat"[25]. Și sistemul judecătoresc nu a fost singura instituție britanică venerabilă atacată. O altă poveste de prima pagină din *Daily Mail* lua cu asalt Camera Lorzilor sub titlul: ZDROBIȚI-I PE SABOTORI[26].

Pe măsură ce negocierile cu UE trenau, disprețul brexiterilor față de instituțiile britanice s-a accentuat și mai mult. În mod inevitabil, procesul de ieșire a Marii Britanii după patruzeci de ani de tratate s-a dovedit mult mai dificil decât promiseseră sloganurile electorale simpliste. După cum s-a

dovedit, foarte puțini dintre conservatorii nostalgici înțelegeau cu adevărat Europa sau politica europeană, iar predicțiile lor legate de ce avea să se întâmple în continuare au fost toate greșite. Heffer a scris un articol susținând că Brexit va duce la o erupție de referendumuri în alte țări europene care-l vor imita[27]; de fapt a dus la creșterea susținerii față de UE. Un membru conservator din Camera Lorzilor mi-a spus imediat după vot că vorbise personal cu fabricanți germani cu greutate și fusese asigurat că toate aranjamentele care se vor face vor fi favorabile Marii Britanii. De fapt, fabricanții germani cu greutate au început să discute despre retragerea investițiilor din Marea Britanie. În timpul campaniei de referendum, nimeni nu se gândise deloc la Irlanda de Nord sau la nevoia de a construi o nouă graniță britanico-irlandeză dacă Marea Britanie avea să părăsească Piața Unică. De îndată ce au început negocierile, aceste probleme importante au ieșit la iveală.

Realizarea faptului că subestimaseră costurile și supraestimaseră ușurința cu care Marea Britanie se putea retrage din Europa i-a făcut pe câțiva brexiteri să se adâncească în tăcere. O ziaristă mi-a spus în particular că se răzgândise în privința Brexitului, deși am observat că tonul scrierilor ei publice nu s-a schimbat. Dar alții au fost atrași și mai puternic de ideea de haos. Un Brexit „fără acord“ – ceea ce însemna ieșirea Marii Britanii din toate tratatele cu Europa, fapt care ar duce automat la creșterea tarifelor și la nesiguranța juridică pentru milioane de oameni – nu mai era un rezultat fericit și trebuia evitat din toate puterile. Ei doreau perturbare. Doreau impact. Doreau o schimbare *reală*. Acesta era, în fine, momentul când ar fi fost posibil să-și convertească nostalgia pentru un trecut mai bun într-un viitor mai bun.

Au existat diferite versiuni ale acestei dorințe de haos. O reducere bruscă a activității economice ar fi bună pentru sufletul nației – cel puțin aceasta era concluzia la care au ajuns unii. Toți vor prinde curaj, vor strânge cureaua și vor munci mai mult. „Britanicii sunt printre cei mai răi leneși din lume“[28], le scria conaționalilor un grup de parlamentari pro-Brexit: aveau nevoie de un șoc, de o perioadă de greutăți, de o provocare. Asta ar fi întors

Marea Britanie – sau cel puțin Anglia – la esența ei, ar fi dezvăluit caracterul curajos al țării. Ar fi forțat statul modern apatic și decadent să-și redobândească, în cuvintele lui Johnson, „dinamismul acelor victorieni bărboși“[29].

De cealaltă parte a spectrului politic domnea un altfel de dezastru fantezist. Liderul laburist Jeremy Corbyn venea dintr-o tradiție marxistă care salutase catastrofa deoarece catastrofa poate duce la schimbare radicală. Deși nu ar fi afirmat niciodată public acest lucru, Tom Watson, care era pe atunci vicepreședinte al Partidului Laburist, i-a spus în particular ziaristului Nick Cohen că o parte din conducerea laburistă „crede absolut că, dacă Brexit aduce haos, votanții se vor întoarce către stânga radicală“[30]. O parte din stânga intelectuală britanică părea de asemenea să spere că Brexitul ar scoate țara din sistemul ei economic capitalist. Revista *Jacobin* a aripii stângi a publicat un articol susținând, de exemplu, că Brexitul oferă „o ocazie unică în viață de a arăta că e posibilă o ruptură radicală de neoliberalism și de instituțiile care-l susțin“[31].

Alții sperau într-o criză profundă, dar cu un alt rezultat: acela că haosul ar duce la o „explozie de reglementări“, la abandonarea statului bunăstării, la ocazii noi pentru fonduri speculative și investitori. Marea Britanie ar fi putut deveni paradisul fiscal offshore al Europei, „Singapore de pe Tamisa“, după cum mi-a spus Robert Rowland, europarlamentar al Partidului Brexit. Oligarhii ar fi fericiți; toți ceilalți ar fi nevoiți pur și simplu să se adapteze. Totul ar fi mai bine.

Acestea nu erau puncte de vedere marginale și nu erau considerate nebunești. Toate aceste fantezii erau exprimate de figuri ale sistemului în diferite momente: prim-ministrul, liderul opoziției, finanțatori bogați. Nimeni nu votase pentru acest gen de perturbare. Nu s-au discutat niciodată aceste aspecte în timpul campaniei de referendum. Majoritatea Parlamentului a fost împotrivă. Majoritatea țării era împotrivă. Dar, treptat, pentru mulți brexiteri ieșirea din UE a devenit adevăratul obiectiv. Iar dacă instituțiile statului britanic se opuneau, atunci aveau să sufere.

Nu cred că este o coincidență faptul că, tot cam pe atunci, câțiva conservatori britanici – membrii integri ai Partidului Tory, ex-thatcheriști, ex-luptători în Războiul Rece – s-au îndrăgostit și ei de politicile nedemocratice din alte țări. Guvernul Theresei May revenise cu o viteză uimitoare la vechea idee că Marea Britanie ar trebui să ia atitudine în favoarea democrației în întreaga lume; Johnson, în timpul scurtului și dezastruosului său mandat de ministru de externe, nu a făcut absolut nici un efort în acea direcție. Singurul interes al Marii Britanii în domeniul politicii externe, după 2016, a fost Brexit. Și așa, de exemplu, în loc să-și folosească formidabila influență la Varșovia pentru a convinge Partidul Lege și Justiție din Polonia să nu încătușeze justiția – cele două partide făceau parte din același grup în Parlamentul European –, Partidul Conservator a sărit să-l apere.

Pentru câțiva oameni asta necesita o schimbare de valori. Europarlamentarul Tory Daniel Hannan a fost, de exemplu, elocvent în denunțarea minciunilor comuniste din trecut. La fel ca mine, Hannan chiar l-a ajutat pe Scruton să trimită bani disidenților din țările est-europene. Dar a ignorat același gen de minciuni când au venit de la colegii lui din Lege și Justiție din Parlamentul European. „Nu vreau să mă amestec în treburile interne ale Poloniei", mi-a spus când l-am întrebat despre asta în ianuarie 2020, în ultima lui săptămână în clădirea parlamentului de la Strasbourg.

Unii parlamentari britanici din Europa au mers mai departe. În 2018, europarlamentari din Partidul Conservator și din UKIP au votat pentru protejarea lui Orbán ca să nu fie cenzurat de UE pentru că a subminat ilegal independența justiției din țara lui. De ce ar face asta politicieni dintr-o țară dedicată domniei legii? În cuvintele unui fost membru UKIP în Parlamentul European, doreau să „afirme dreptul unei națiuni democrate de a se opune amestecului Bruxellesului".

Cam tot pe atunci, revista *Spectator*, vechiul meu angajator, a acceptat cu dragă inimă să organizeze un eveniment de seară sponsorizat de Fundația Századvég, o instituție care promovează loial interesele Fidesz, partidul maghiar aflat la conducere. Fundația a închis cândva propria revistă pe

motivul că publicase un articol critic la adresa guvernului. „Sarcina acestei publicații va fi să sprijine direcția guvernului“, a afirmat editorul. Subiectul serii organizate de *Spectator*–Századvég nu era libertatea presei, ci politica de imigrație, subiectul folosit de liderul maghiar pentru a apela la conservatorii antiimigrație din Europa Occidentală, deși Ungaria nu e și nu a fost niciodată o destinație în sine pentru imigrarea în masă. Evenimentul a fost urmat de ceea ce a fost, după toate relatările, o seară veselă de beție la ambasada maghiară, unde ambasadorul i-a întâmpinat pe scriitorii și reprezentanții radiodifuziunilor britanice în jurul mesei, numindu-i colegi „conservatori“, toți luptând pentru aceeași cauză.

Când l-am întrebat pe editorul revistei *Spectator*, Fraser Nelson, în legătură cu evenimentul, a negat vehement că ar avea vreo urmă de simpatie pentru autoritarismul maghiar. Deși nu a renunțat la asociere (sau, se presupune, la sponsorizare), m-a lăsat să scriu un articol în care susțineam că unii brexiteri „ofereau acoperire intelectuală unui partid politic profund corupt, care nu va părăsi niciodată voluntar UE deoarece liderii lui au inventat prea multe moduri inteligente de a fura fonduri europene pe numele prietenilor lor“[32]. Asta l-a înfuriat pe ambasadorul Ungariei la Londra, care m-a tras deoparte la o lansare de carte – unde fusese invitat de un alt prieten de-al meu – ca să mă acuze că scriu lucruri care i-ar face misiunea de ambasador mai dificil de îndeplinit. Acuzația lui nu era neadevărată.

Ungurii au atras de asemenea unii oameni a căror furie sau dezamăgire față de propria țară i-a făcut să caute mai activ alternative altundeva. Unul dintre ei era John O’Sullivan – același John O’Sullivan care a manifestat atâta cavalerism față de ideea Scoției de a părăsi Marea Britanie –, unul dintre cei care-i scriau discursuri doamnei Thatcher, scriitor fantomă, un stilist strălucit și, în anii 1980 și 1990, editorul unuia dintre cele mai importante ziare conservatoare americane, *National Review*. În această calitate l-a angajat cândva pe soțul meu pe post de „corespondent itinerant“; a venit la nunta noastră. Avea o reputație binemeritată de *bon vivant* – un prieten comun își amintește că l-a vizitat în apartamentul lui și a observat că

nu avea nimic în frigider cu excepția unei sticle de șampanie – și era și un vorbitor extraordinar, precum și un excelent scriitor. Dar spre sfârșitul carierei lui cu adevărat deosebite, O'Sullivan, care avea atunci peste șaptezeci de ani, și-a găsit drumul spre Budapesta.

Acolo a început să lucreze pentru Institutul Dunărea, un think tank creat și finanțat, prin intermediul unei alte fundații, de guvernul maghiar. El mi l-a descris ca fiind „conservator din punct de vedere cultural, tipic liberal ca economie și atlanticist ca politică externă". Dar Institutul Dunărea există, practic, pentru a da guvernului Ungariei o față prezentabilă pentru toată lumea din afară. Nu are nici un impact în interiorul țării; prieteni maghiari descriu prezența lui în Budapesta ca „marginală". De regulă, ungurii nu-i citesc publicațiile de limbă engleză (indiscutabil rare), iar evenimentele sale sunt considerate lipsite de strălucire și trec de cele mai multe ori neobservate. Dar O'Sullivan are un birou și un apartament la Budapesta. Are mijloacele de a-și chema numeroșii prieteni și oameni de contact, toți scriitori și gânditori conservatori, să-l viziteze într-unul dintre cele mai mărețe și mai frumoase orașe din Europa. Nu mă îndoiesc că, atunci când ajung acolo, O'Sullivan este gazda jovială și spirituală care a fost întotdeauna.

O'Sullivan l-a apărat de multe ori pe Orbán, inclusiv într-o introducere la o scurtă carte despre prim-ministrul ungar.[33] Această apărare sună, mai mult sau mai puțin, astfel: Tot ce ați auzit despre Ungaria e greșit. E foarte multă libertate. Alți europeni critică Ungaria nu pentru că e coruptă sau datorită xenofobiei atent cultivate de guvern, ci pentru că nu le plac valorile „creștine" ale lui Orbán. Această ultimă idee prinde bine la scriitori conservatori americani cum ar fi Christopher Caldwell care, după invitația lui O'Sullivan la Budapesta, a scris un lung articol în *Claremont Review* lăudând atacul lui Orbán asupra „structurilor sociale neutre și a terenului lipsit de obstacole"[34] – acesta fiind un eufemism pentru tribunale independente și domnia legii.

Caldwell a apreciat și „comunitatea organică" mistică despre care crede că a fost creată de Orbán. Totuși, doar un străin ar numi statul monopartid

închis și corupt al lui Orbán o „comunitate organică“ – de fapt o lume în care prietenii, familia și verii premierului se îmbogățesc, oamenii sunt promovați și retrogradați în funcție de loialitatea lor față de partid și toți ceilalți sunt lăsați deoparte. Și doar un ideolog ar putea crede că vecinii europeni ai Ungariei sunt deranjați de „creștinismul“ lui Orbán. În realitate, ei sunt deranjați de xenofobia cultivată a campaniilor anti-Soros și antieuropene, sunt deranjați de manipulările din justiție care i-au dat prim-ministrului controlul aproape total asupra presei și procesului electoral și sunt deranjați de corupția lui și de faptul că folosește bani europeni pentru a-și finanța acoliții. În primăvara lui 2020 au fost indignați când Orbán a folosit coronavirusul ca scuză pentru a da guvernului său puteri aproape dictatoriale, inclusiv puterea de a aresta ziariștii care criticau reacția guvernului la pandemie. Ipocrizia este de asemenea revoltătoare: de fapt, o mulțime de non-europeni și de non-creștini – sirieni, malaiezieni, vietnamezi – emigrează în Ungaria. Doar că trebuie să plătească.

În 2013, când O'Sullivan a ajuns pentru prima dată acolo, Institutul Dunărea era un loc excentric în care să ajungă un om important ca el. Dar după ce guvernul maghiar a creat un sistem politic în care nu ar mai fi putut învinge opoziția; după ce oficiul național de audit le retrăsese partidelor de opoziție finanțarea pentru campanie; după ce un mare holding de stat preluase controlul asupra majorității mass-media ungare; după ce guvernul maghiar a forțat Universitatea Central Europeană să părăsească țara; după ce familia și prietenii lui Orbán se îmbogățiseră prin contracte cu statul; după ce partidul aflat la conducere a folosit rasismul și antisemitismul ascuns în campania sa electorală (Orbán lupta împotriva unui „inamic“ nedenumit, care este „viclean“ și „internațional“ și „face speculații financiare“); după ce Orbán a primit în Ungaria o bancă rusească cu legături cu spionajul; după ce a subminat politica SUA în Ucraina; după toate acestea, poziția lui O'Sullivan la Institutul Dunărea a devenit bizară, iar teoria pe care le-a vândut-o prietenilor care-l vizitau, cu atât mai mult. Pe atunci, singurul motiv imaginabil pentru care guvernul maghiar ar fi finanțat Institutul Dunărea era să camufleze faptul că adevărata natură a

guvernului maghiar nu era deloc conservatoare în sensul anglo-saxon, economia lui nu era clasic liberală și nu era nici neapărat atlanticistă.

Mi-a luat o vreme până să intru în legătură cu O'Sullivan, deoarece e o persoană care călătorește mult. Când am reușit să vorbim la telefon, în toamna lui 2019, era pe un vapor de croazieră și era foarte târziu după ora lui. Am avut o conversație neplăcută, deși nu atât de neplăcută ca aceea cu Mária Schmidt. Nu mi-a cerut să fiu de acord cu faptul că mă înregistrează și nu a publicat ulterior o variantă inexactă a conversației noastre. Dar a răspuns la fiecare întrebare cu o versiune de „și ce dacă" – tehnică retorică devenită faimoasă, fiind practicată de oficialii sovietici, în care se răspunde la întrebări acuzându-l pe autorul întrebării de ipocrizie. La întrebările mele legate de mass-media ungară – deținută și exploatată în proporție de 90 la sută de guvern sau de companii aflate în legătură cu partidul aflat la conducere – a răspuns că majoritatea mass-media din SUA „ține mai degrabă" cu Partidul Democrat, așa că situația este similară.[35] Când am întrebat despre prietenia dintre guvernul maghiar și Rusia, el a întrebat dacă Germania e dedicată cu adevărat Statelor Unite și NATO. Când am întrebat dacă se simte confortabil lucrând pentru o instituție finanțată de guvernul maghiar, a spus că „Sunt absolut sigur că guvernul din Ungaria folosește politici cu care personal nu sunt de acord". Dar, pe de altă parte, „sunt o mulțime de politici guvernamentale în diverse țări care nu-mi plac". Când am întrebat despre oamenii de afaceri maghiari amenințați de partidul aflat la conducere, a spus că „ar trebui să se plângă mai mult de acest lucru".

A fost de acord că a fost interesant și remarcabil că, pe vremuri, în anii 1980, el, Orbán și cu mine am fost cu toții în aceeași tabără și că acum nu mai suntem. Dar această situație, i se părea lui, era pentru că eu mă schimbasem, nu el. Eu făceam acum parte dintr-o „elită liberală, judiciară, birocratică, internațională" care se opunea unor „parlamente alese democratic". Nu a explicat cu adevărat cum e posibil să ai un „parlament ales democratic" într-un stat ca Ungaria, unde guvernul poate înșela și o face cu impunitate, unde partidele de opoziție pot fi amendate sau pedepsite la întâmplare, unde o parte a sistemului juridic este politizată și unde marea

parte a mass-media este manipulată de partidul aflat la conducere. Faptul că a folosit cuvântul *elită* a fost de asemenea curios: în Ungaria, singura elită – și este o elită birocratică, juridică iliberală și extraordinar de puternică – este noua elită care prosperă în cadrul Partidului Fidesz. A fost de asemenea ciudat de refractar. Pe vremuri, O'Sullivan ar fi fost mândru să se numească membru al unei elite transatlantice, internaționale, care participa la petreceri cu Rupert Murdoch și mergea la cine scumpe cu Conrad Black. Dar era târziu, oriunde ar fi fost vasul lui de croazieră. Era supărat, și eu eram la fel.

*

Nu cred că Boris Johnson s-a considerat de la început un membru al unei noi elite, ca să nu mai spunem că nu s-a considerat nici revoluționar. În fond, era un membru acreditat al vechii elite. Și orice ar fi crezut adjuncții și consilierii lui, nu a fost de la început interesat să submineze statul sau să redefinească Marea Britanie sau Anglia. Încerca doar să câștige, să fie admirat; dorea să spună în continuare istorioare amuzante și să acumuleze putere. Dar în noua lume politică creată de Brexit, pentru a câștiga era nevoie de măsuri fără precedent. Constituția trebuia împinsă până la limită. Partidul Conservator trebuia curățat de sceptici. Regulile trebuiau schimbate. În toamna lui 2019, Johnson a început să le schimbe.

În septembrie 2019, la sfatul lui Cummings, a luat extraordinara decizie de a proroga activitatea Parlamentului – de a-l suspenda, în mod neconvențional și neconstituțional. De asemenea, a expulzat din partid un grup de consevatori cu vederi liberale, care încercau să blocheze un Brexit „fără acord“, lucru și el fără precedent. Printre ei erau doi foști miniștri de finanțe și nepotul lui Churchill. Unii dintre ei, inclusiv Dominic Grieve, fost procuror general și unul dintre ultimii conservatori proeuropeni cu principii, au fost mânjiți în mod activ de partid ulterior. O „sursă anonimă de pe Downing Street“ – probabil Cummings – le-a declarat ziarelor că Grieve și alții erau investigați pentru „înțelegeri secrete cu străinătatea“, limbaj care sugera trădarea. Johnson a refuzat să nege această poveste absurdă, declarând în schimb la un program de știri: „E o întrebare legitimă, care trebuie pusă“[36]. Grieve a primit amenințări cu moartea în zilele următoare. -

Boris a numit de asemenea obiecțiile parlamentare la un Brexit „fără acord“ o formă de „capitulare“ în fața inamicului, comentariu pe care a încercat să-l strecoare ca o glumă. Nu toți au râs.

Dimpotrivă, unii dintre oamenii din jurul lui erau foarte serioși. Brexiterii erau furioși pe Parlament, a cărui majoritate a ripostat cu toate tacticile legale, cu toate regulile parlamentare pe care le puteau folosi pentru a opri Brexitul „fără acord“ la care majoritatea britanicilor se opuneau. În cele din urmă, au fost de acord cu o înțelegere pe care mulți o numiseră inacceptabilă cu numai câteva luni înainte, care permitea amplasarea unei bariere vamale între Irlanda de Nord și restul Marii Britanii. Scenariul „fără acord“ a fost blocat. Dar brexiterii erau hotărâți să se asigure că nimic nu-i mai poate opri. Manifestul Partidului Conservator, scris înainte de campania electorală din decembrie 2019, conținea o urmă de răzbunare care unii sperau să fie aplicată celor care folosiseră atât de eficient controlul și echilibrul constituției:

> După Brexit trebuie să studiem de asemenea aspectele mai largi ale constituției noastre: relația dintre guvern, parlament și instanțe; funcționarea prerogativelor regale; rolul Camerei Lorzilor și accesul la justiție al oamenilor obișnuiți.[37]

În săptămânile de după alegeri, au fost câteva indicii privind ce avea să urmeze. Au fost, la fel ca în Polonia, zvonuri legate de subminarea mass-media publice, eventual prin modificarea finanțării BBC. Au fost, la fel ca în Ungaria, discuții legate de restrângerea sau limitarea puterii instanțelor. S-a discutat și despre o epurare în rândul funcționarilor publici. Cummings a anunțat că vrea să angajeze „inadaptați și ciudați“ ca să-l ajute să realizeze „schimbări ample în politică și în structura de luare a deciziilor“ care ar fi fost necesare acum.[38] Prin intermediul campaniei de dezbinare în privința referendumului și a două alegeri desfășurate pe fundalul furiei, intelectuali și consilieri de imagine care-și aruncaseră în luptă energiile în favoarea Brexit invocaseră revoluția și distrugerea, genul de limbaj care de multă vreme nu mai făcuse parte din politica britanică. După ce Johnson a câștigat

cu o majoritate confortabilă, în fine câțiva dintre ei erau în postura să poată acționa în baza ei.

Se confruntau brusc și cu dilema formulată de omul de stat american Dean Acheson, în 1962: „Marea Britanie a pierdut un imperiu, dar nu și-a găsit încă un rol“[39]. În deceniile următoare, Marea Britanie își găsise un rol – al unuia dintre cei mai puternici și mai eficienți lideri din Europa, cea mai importantă legătură dintre Europa și America, campion, în special în Europa, al democrației și domniei legii. Acum, într-o lume remodelată dramatic de o pandemie, conducătorii Marii Britanii pornesc de la zero. Locul Marii Britanii în lume, rolul ei în lume, până și autodefinirea ei – Cine sunt britanicii? Ce fel de națiune este Marea Britanie? – sunt puse la bătaie încă o dată. În noul peisaj creat de dubla criză medicală și economică a anului 2020 – și prin jocul periculos al lui Johnson cu coronavirusul – se poate ivi ceva foarte diferit.

Joc de cuvinte între *dancing*, „a dansa“, și Gdan´sk, oraș din Polonia (n.tr.)

Whip – oficial al unui partid politic britanic a cărui sarcină este asigurarea disciplinei de partid în cadrul unei legislaturi (n.tr.)

Cascade de falsitate

Schimbarea politică – modificări în starea de spirit a publicului, schimbări bruște ale sentimentelor mulțimii, scăderea loialității de partid – a fost de multă vreme subiect de mare interes pentru universitari și intelectuali de tot felul. Există o literatură vastă pe tema revoluțiilor, precum și o serie de formule menite să le anticipeze. Majoritatea acestor investigații se concentrează pe criterii economice măsurabile, cuantificabile, cum ar fi grade de inegalitate sau standarde de viață. Mulți încearcă să anticipeze ce nivel de suferință economică – cât de multă foamete, cât de multă sărăcie – va produce o reacție, îi va forța pe oameni să iasă în stradă, îi va convinge să-și asume riscuri.

Foarte recent, la această întrebare a devenit mai greu de răspuns. În lumea occidentală, vasta majoritate a oamenilor nu mor de foame. Ei au alimente și adăpost. Sunt educați. Dacă-i descriem ca „săraci“ sau „privați“, acest lucru se datorează uneori faptului că le lipsesc lucruri la care ființele umane puteau doar visa în urmă cu un secol, cum ar fi aerul condiționat sau conexiunile Wi-Fi. În această lume nouă e posibil ca schimbările ideologice de anvergură să nu fie provocate de lipsa pâinii, ci de noi tipuri de perturbări. E posibil ca aceste noi revoluții să nu se mai asemene deloc cu vechile revoluții. Într-o lume în care cea mai importantă dezbatere are loc online sau la televizor, nu trebuie să ieși în stradă și să fluturi un steag pentru a-ți afirma loialitatea. Pentru a manifesta o schimbare bruscă de afiliere politică, tot ce ai de făcut e să schimbi canalul, să intri pe un alt website în fiecare dimineață sau să începi să urmărești un alt grup de oameni pe rețelele sociale.

Unul dintre numeroasele aspecte fascinante ale cercetării lui Karen Stenner în privința predispozițiilor autoritariste este că sugerează cum și de ce ar avea loc revoluții politice în această lume nouă și diferită a secolului XXI. Printr-o legătură video proastă între Australia și Polonia, mi-a amintit că „predispoziția autoritaristă“[1] pe care am identificat-o nu e chiar același

lucru cu îngustimea la minte. E mai bine descrisă ca naivitate: oamenii sunt adesea atrași de idei autoritariste deoarece sunt deranjați de complexitate. Nu le place divizarea. Preferă unitatea. Un brusc asalt al diversității – diversitate de opinii, diversitate de experiențe – îi face prin urmare să fie furioși. În noul limbaj politic, caută soluții care-i fac să se simtă mai siguri și mai protejați.

În lumea modernă, ce factori i-ar putea provoca pe oameni să reacționeze împotriva complexității? Unii sunt evidenți. Schimbarea demografică majoră – sosirea imigranților sau a străinilor – este o formă de complexitate care a stârnit în mod tradițional impulsul autoritarist și o face în continuare. Nu a fost surprinzător faptul că migrația a sute de mii de oameni din Orientul Mijlociu în Europa în timpul războiului din Siria din 2016 – unii sosind la invitația cancelarului german Angela Merkel – a inspirat o creștere a sprijinului acelor partide politice din Europa care folosesc limbaj și simboluri autoritariste. În unele țări, în special în cele cu țărmuri la Mediterana, aceste valuri mari de refugiați au creat într-adevăr o mulțime de probleme reale: cum să găzduiești și să îngrijești oameni sosiți cu barca, cum să-i hrănești, ce să faci cu ei în continuare. Altundeva în Europa, în special în Germania, au fost de asemenea probleme serioase cu cazarea, instruirea și asimilarea noilor imigranți. În unele părți din Statele Unite și din Marea Britanie, există dovezi că noii imigranți reprezintă o concurență nedorită pentru ocuparea unora dintre slujbele localnicilor. În multe țări au izbucnit valuri serioase de crime și de terorism asociate direct cu nou-veniții.

Dar relația dintre adevărații imigranți și mișcările politice antiimigranți nu este mereu atât de simplă. Pe de o parte, imigrația, chiar dacă e din locuri cu o altă religie sau cultură, nu provoacă întotdeauna o contrareacție. În anii 1990, refugiați musulmani care fugeau de războaiele din fosta Iugoslavie au sosit în Ungaria fără să provoace primejdii nejustificate. Nici refugiații musulmani din Cecenia nu au provocat reacții negative majore în Polonia. În ultimii ani, Statele Unite au primit refugiați din Rusia, Vietnam, Haiti și Cuba, printre altele, fără prea multe dezbateri.

Nici reacția negativă la adresa imigranților nu poate fi învinuită de fiecare dată pentru incapacitatea imigranților de a se integra. De exemplu, antisemitismul a devenit cel mai exacerbat în Germania nu când au venit evreii, ci când se integrau, când aveau succes, chiar când se converteau. Mai exact, acum pare că o țară nici nu trebuie să aibă emigranți adevărați, care creează probleme reale, pentru a urî cu pasiune imigrația. În Ungaria, așa cum a recunoscut Mária Schmidt, abia dacă sunt străini și totuși partidul aflat la putere a alimentat cu succes xenofobia. Când oamenii spun că sunt furioși pe „imigrație", nu discută întotdeauna despre ceva ce au trăit și experimentat. Discută despre un lucru imaginar, de care se tem.

Același lucru este adevărat în legătură cu inegalitatea și cu scăderea salariilor, o altă sursă de teamă, furie și divizare. Doar economia nu poate explica de ce țări aflate în diferite cicluri economice, cu istorii politice diferite și structuri de clase diferite – nu doar Europa și Statele Unite, ci și India, Filipine, Brazilia – au dezvoltat simultan o formă similară de politică furioasă din 2015 până în 2018. „Economia" sau „inegalitatea" nu explică de ce exact la acel moment toți au devenit foarte furioși. Într-o carte intitulată *The Totalitarian Temptation,* filosoful francez Jean-François Revel scria că de fapt „capitalismul are necazuri mari, nimeni nu se îndoiește de asta. Spre sfârșitul lui 1973 raportul său medical arăta mai degrabă ca un anunț funerar"[2]. Acest diagnostic pus cu patruzeci de ani în urmă pare să fie aplicabil și în prezent. Și totuși, impactul eșecurilor capitalismului a fost oarecum resimțit în 2016, nu în 1976.

Asta nu înseamnă că imigrația și problemele economice sunt irelevante pentru criza actuală: sunt categoric surse autentice ale furiei, pericolului, disconfortului și divizării. Dar ca o explicație completă a schimbării politice – ca o explicație pentru apariția unor clase complet noi de actori politici – sunt insuficiente. Altceva se petrece acum, ceva ce afectează într-un mod foarte diferit democrațiile din întreaga lume, cu economii foarte diferite și demografii extrem de diferite.

Pe lângă revirimentul nostalgiei, dezamăgirea provocată de meritocrație și apelul la teoriile conspirației, o parte a răspunsului poate consta în natura

controversată, arțăgoasă a discursului modern în sine: modurile în care citim actualmente despre politică, felul cum gândim despre ea, o auzim și o înțelegem. Știm de mult timp că, în societățile închise, apariția democrației, cu vocile ei discordante și opinii diferite, poate fi „complexă și înfricoșătoare“, după cum afirmă Stenner, pentru oamenii neobișnuiți cu discuțiile deschise în public. Zarva argumentelor, mormăitul constant al dezaprobării – toate acestea îi pot irita pe oamenii care preferă să trăiască într-o societate legată printr-un singur fir narativ. Preferința accentuată pentru unitate, cel puțin în cadrul unei părți a populației, ajută la explicarea motivului pentru care numeroase revoluții liberale sau democrate, începând de la cea din 1789, au dus la dictaturi care s-au bucurat de o susținere largă. Isaiah Berlin scria cândva despre nevoia omului de a crede că „undeva, în trecut sau în viitor, în revelația divină sau în mintea unui singur gânditor, în deciziile istoriei sau științei... e o soluție finală“[3]. Berlin a observat că nu toate lucrurile pe care oamenii le consideră bune sau oportune sunt compatibile. Eficiența, libertatea, justiția, egalitatea, cerințele individului și cerințele grupului – toate aceste lucruri ne împing în direcții diferite. Și asta, scria Berlin, este inacceptabil pentru mulți oameni: „să recunoască faptul că împlinirea unora dintre idealurile noastre poate face în principiu imposibilă împlinirea altora înseamnă a spune că noțiunea de împlinire umană totală este o contradicție formală, o himeră metafizică“. Cu toate acestea, unitatea este o himeră pe care unii o vor urmări întotdeauna.

În societățile mai deschise din Occident am ajuns să ne lăudăm cu toleranța noastră pentru puncte de vedere contradictorii. Dar în cea mai mare parte a istoriei noastre recente, plaja acestor puncte de vedere a fost limitată. Din 1945, cele mai importante discuții s-au desfășurat de obicei între centru-dreapta și centru-stânga. În consecință, gama rezultatelor posibile a fost îngustă, în special în democrații ca acelea din Scandinavia, care erau cel mai înclinate spre consens. Dar chiar și în democrațiile mai gălăgioase, câmpul luptei de idei era relativ bine definit. În Statele Unite, constrângerile Războiului Rece au creat acorduri bipartizane în jurul politicii externe a SUA. În multe țări europene, dedicarea față de conceptul

de UE era un dat. Mai ales dominația radioteleviziunilor naționale – BBC în Marea Britanie, cele trei rețele din Statele Unite – și a ziarelor cu număr mare de cititori care se bazau pe venituri din reclame numeroase era cauza faptului că în majoritatea țărilor occidentale, în cea mai mare parte a timpului, exista o singură dezbatere națională. Părerile difereau, dar cel puțin majoritatea oamenilor se certau încadrându-se în niște parametri conveniți.

Acea lume a dispărut. Acum trăim o rapidă schimbare a modului în care oamenii transmit și primesc informații politice – exact genul de revoluție a comunicării care a avut consecințe politice profunde în trecut. Tot felul de lucruri minunate au rezultat din inventarea presei de tipărit în secolul al XV-lea: alfabetizarea în masă, răspândirea informațiilor demne de crezare, sfârșitul monopolului Bisericii Catolice asupra informației. Dar aceleași lucruri au contribuit la noi diviziuni, la polarizare și la schimbare politică. Noua tehnologie a făcut posibil ca oamenii obișnuiți să citească Biblia, schimbare care a ajutat la inspirarea Reformei protestante – și, pe de altă parte, la multe decenii de războaie religioase sângeroase. Martiri au fost spânzurați, biserici și sate au fost jefuite într-un vârtej furibund al dreptății, care s-a domolit doar odată cu apariția Iluminismului și cu acceptarea pe scară largă a toleranței religioase.

Sfârșitul conflictului religios a însemnat începutul altor feluri de conflicte, între ideologii laice și grupuri naționale. Unele dintre acestea s-au intensificat de asemenea după o altă schimbare a naturii comunicațiilor: inventarea radioului și sfârșitul monopolului cuvântului tipărit. Hitler și Stalin au fost printre primii lideri politici care au înțeles cât de puternic poate fi acest nou mijloc de comunicare. Guvernele democratice s-au luptat, la început, să găsească moduri de a contracara limbajul demagogilor care ajungea acum în casele oamenilor. Anticipând cât de multă dezbinare poate aduce radiodifuziunea, în 1922 Marea Britanie a creat BBC, care a fost conceput din start în mod explicit ca să ajungă în toate părțile țării, nu doar ca să „informeze, educe, distreze“, ci și ca să-i unească pe oameni, nu printr-un singur set de opinii, ci într-o singură conversație națională, care ar

face dezbaterea democratică posibilă. Răspunsuri diferite s-au găsit în Statele Unite, unde ziariștii au acceptat un cadru de reglementare, legi liberale, reguli de acordare a licențelor pentru radio și televiziune. Președintele Franklin Roosevelt a creat discuțiile la gura sobei, o formă de comunicare mai potrivită noului mediu.

Noua noastră revoluție a comunicațiilor a fost mult mai rapidă decât orice cunoșteam din secolul al XV-lea, sau chiar din secolul XX. După inventarea tiparului, au fost necesare multe secole până ce europenii s-au alfabetizat; după inventarea radioului, ziarele nu au dispărut. În schimb, transferul rapid al banilor pentru reclamă către companii de pe internet a afectat grav, într-un singur deceniu, capacitatea ziarelor de a strânge și de a prezenta informații, dar și a radiodifuziunilor. Mulți, dar nu toți, au încetat să mai transmită știri; mulți, dar nu toți, vor înceta la un moment dat să existe. Cel mai întâlnit model de afacere, bazat pe publicitatea adresată publicului larg, îi forța să servească interesul publicului general și să fie cel puțin teoretic dedicați obiectivității. Puteau fi părtinitori, anoști și plicticoși, dar excludeau din dezbatere teoriile incalificabile ale conspirației. Erau datori instanțelor și forurilor de reglementare să facă acest lucru. Ziariștii lor se conformau unor coduri etice oficiale și neoficiale.

Mai presus de toate, ziarele și difuzorii vechi au creat posibilitatea unei singure conversații naționale. În multe democrații avansate actualmente nu există o dezbatere comună, ca să nu mai vorbim despre o poveste comună. Oamenii au avut întotdeauna opinii diferite. Acum au fapte diferite. În același timp, într-o sferă de informații – politice, culturale, morale – lipsită de autorități și fără surse de încredere, nu e ușor să distingi între teorii ale conspirației și povești adevărate. Povești false, partizane și adesea deliberat înșelătoare se răspândesc acum sub forma unor vâlvătăi digitale, cascade de falsitate care se deplasează prea rapid pentru ca editorialiștii să mai țină pasul cu ele. Și chiar dacă ar putea, nu mai contează: o parte din public nu va citi sau nu va vedea niciodată site-urile de verificare a afirmațiilor, iar dacă ar face-o nu le-ar crede. Campania Vote Leave a lui Dominic

Cummings a dovedit că a fost posibil să mintă, în mod repetat, și să scape neprins.

Problema nu este legată doar de relatări false, de fapte incorecte și nici măcar de campanii electorale și de propagandiști: algoritmii rețelelor de socializare în sine încurajează false percepții despre lume. Oamenii dau clic pe știrile pe care vor să le audă; Facebook, YouTube și Google le arată după aceea mai mult din orice preferă deja aceștia, indiferent că e o anumită marcă de săpun sau o anumită formă de politică. Algoritmii îi radicalizează pe cei care-i folosesc. De exemplu, dacă dai clic pe site-uri YouTube perfect legitime antiimigrare, acestea te pot duce rapid, în alte câteva clicuri, la site-uri rasiste și apoi la site-uri violent xenofobe. Deoarece au fost proiectați să te țină online, algoritmii favorizează și emoțiile, în special furia și teama. Și pentru că site-urile creează dependență, îi afectează pe oameni în moduri în care aceștia nu se așteaptă. Furia devine un obicei. Dezbinarea devine normală. Chiar dacă rețelele de socializare nu reprezintă încă principala sursă de știri pentru toți americanii, deja ajută la modelarea felului în care politicienii și ziariștii interpretează și portretizează lumea. Polarizarea a trecut din mediul online în realitate.

Rezultatul este un hiperpartizanat care se adaugă la neîncrederea în politica „normală", în politicienii „sistemului", în „experții" ridiculizați și în instituțiile „de masă" – inclusiv instanțe de judecată, poliție, funcționari publici – și asta nu e de mirare. Pe măsură ce se accentuează polarizarea, angajații statului sunt înfățișați invariabil ca fiind „capturați" de oponenții lor. Nu este un accident faptul că Partidul Lege și Justiție din Polonia, brexiterii din Marea Britanie și administrația Trump din Statele Unite au lansat atacuri verbale la adresa funcționarilor publici și a diplomaților de profesie. Nu este un accident faptul că judecătorii și instanțele sunt acum obiectul criticilor, examinării și furiei în atâtea alte țări. Nu poate exista neutralitate într-o lume polarizată deoarece nu pot exista instituții nepartizane sau apolitice.

Mediul în care are loc dezbaterea a schimbat și natura acesteia. Reclamele la foehnuri, știrile despre staruri pop, poveștile despre piața obligațiunilor,

notele de la prietenii noștri și meme-le de extremă dreapta sosesc în flux constant pe telefoanele sau pe computerele noastre, fiecare având aparent aceeași pondere și importanță. Dacă, în trecut, majoritatea conversațiilor politice aveau loc într-un for legislativ, în articole dintr-un ziar, într-un studio de televiziune sau într-un bar, acum au loc online, într-o realitate virtuală în care cei care citesc și cei care scriu se simt departe unii de alții și de problemele pe care le descriu, unde toți pot fi anonimi și nimeni nu trebuie să-și asume răspunderea pentru ce spune. Reddit, Twitter și Facebook au devenit mediul perfect pentru ironie, parodie și meme cinice: oamenii le deschid ca să navigheze pe ecran și să se amuze. Nu e de mirare că o pletoră de candidați „ironici“, „parodici“ și „glumeți“ ajung brusc să câștige alegeri în țări disparate precum Islanda, Italia și Serbia. Unii sunt inofensivi; alții nu. O generație de oameni tineri tratează acum alegerile ca o ocazie de a-și arăta disprețul față de democrație votând oameni care nici măcar nu pretind că au opinii politice.

Asta nu înseamnă că putem sau ar trebui să revenim la un trecut analog: au fost multe lucruri greșite în lumea vechii media și sunt multe lucruri corecte în cea nouă: mișcările politice, forumurile online și noile idei care nu ar exista în absența ei. Dar toate aceste schimbări – de la fragmentarea sferei publice la absența unui teritoriu central, de la ascensiunea partizanatului la influența din ce în ce mai redusă a instituțiilor neutre respectate – par să-i deranjeze pe oamenii care au dificultăți de gestionare a complexității și melanjului de idei. Chiar dacă nu am trece printr-o perioadă de schimbări demografice rapide, chiar dacă economia nu ar fi în criză, chiar dacă nu ar exista o criză în sănătate, sciziunea dintre mișcările de centru-dreapta, respectiv centru-stânga, ascensiunea în unele țări a mișcărilor separatiste, intensificarea retoricii furibunde, proliferarea vocilor extremiste și rasiste care au fost marginalizate jumătate de secol tot ar convinge o parte a votanților să voteze pentru cineva care promite o ordine nouă și mai ordonată.

Există numeroase exemple recente a felului în care funcționează toate acestea. Distrugerea bipartizanatului din Congresul Statelor Unite în anii

1990; apariția partidului axat pe conspirații Lege și Justiție în centrul politicii poloneze în 2005; votul Brexit din 2016: toate aceste momente polarizante au radicalizat o parte a populației din țările respective. După cum a formulat Stenner problema: „Cu cât sunt mesajele mai contradictorii, cu atât sunt oamenii mai furioși“. Romanciera poloneză Olga Tokarczuk a exprimat aceeași idee în cuvântarea pe care a ținut-o la primirea Premiului Nobel în 2019: „În loc să auzim armonia lumii, am auzit o cacofonie de sunete, insuportabilă, din care încercăm în disperare să alegem o melodie mai liniștită sau măcar ritmul cel mai lent“[4].

Instituțiile democratice moderne, construite pentru o eră cu o tehnologie a informației foarte diferită, le oferă prea puțină alinare celor agresați de disonanță. Vot, campanii electorale, formare de coaliții – toate acestea par retrograde într-o lume în care alte lucruri se întâmplă atât de rapid. Poți apăsa un buton de pe telefon și cumpăra o pereche de pantofi, dar poate dura luni de zile până să formezi o coaliție guvernamentală în Suedia. Poți descărca un film printr-o mișcare din încheietura mâinii, dar e nevoie de ani de zile ca să dezbați o problemă în Parlamentul canadian. Lucrurile stau mult mai rău la nivel internațional: unor instituții multinaționale ca UE sau NATO le este foarte greu să ia decizii rapide sau să facă mari schimbări. Deloc surprinzător, oamenii se tem de schimbările pe care le va aduce tehnologia și se mai tem – întemeiat – că liderii lor politici nu vor fi capabili să le facă față.

Sunetul zornăitor, disonant al politicii moderne; furia transmisă de televiziunea prin cablu la știrile de seară; ritmul rapid al rețelelor de socializare; titlurile contradictorii când le parcurgem; pe de altă parte letargia birocrației și a instanțelor de judecată; toate acestea au descurajat acea parte a populației care preferă unitate și omogenitate. Democrația în sine a fost mereu gălăgioasă și guturală, dar când îi sunt respectate regulile, în cele din urmă creează consens. Dezbaterea modernă însă nu. În schimb, inspiră în unii oameni dorința de a-i reduce cu forța la tăcere pe ceilalți.

Această nouă lume a informației oferă de asemenea un nou set de instrumente și de tactici pe care o altă generație de *funcționari publici* le pot

folosi pentru a ajunge la oameni care vor un limbaj simplu, simboluri puternice, identități clare. Actualmente nu e nevoie să formezi o mișcare de stradă ca să te adresezi celor cu predispoziție autoritaristă. O poți crea stând într-o clădire de birouri, așezat în fața unui computer. Poți testa mesaje și calibra răspunsul. Poți crea campanii publicitare țintite. Poți aduna grupuri de fani pe WhatsApp sau Telegram. Poți alege teme din trecut care se potrivesc în prezent și le poți ajusta pentru un anumit public. Poți inventa meme, crea clipuri, evoca sloganuri menite să trezească exact frica și furia provocate de acest val internațional masiv de cacofonie. Poți lansa chiar tu cacofonia și crea singur haosul, știind foarte bine că oamenii vor fi înfricoșați de el.

*

Răsare soarele în Țara Bascilor. Un om merge, iar apoi aleargă cu mișcări încetinite. Urcă un gard. Traversează un câmp de grâu frecându-și mâinile, ca într-un film de la Hollywood, trecând de căpițe de fân. În tot acest timp se aude muzică și o voce care spune: „Dacă nu râzi de onoare pentru că nu vrei să trăiești printre trădători... dacă privești spre noi orizonturi fără să-ți disprețuiești originile... dacă îți poți păstra cinstea intactă în vremuri de corupție..."

Soarele se ridică. Omul urcă pe o cărare abruptă. Traversează un râu. E prins de o furtună. „Dacă simți recunoștință și mândrie pentru cei în uniformă, care protejează zidul, ... dacă-ți iubești patria la fel cum îți iubești părinții..." Muzica ajunge la apogeu, omul e pe vârful muntelui, iar vocea termină mesajul: „... înseamnă că faci Spania din nou măreață!" Un slogan apare pe ecran: *Hacer España Grande Otra Vez*.

Sloganul se traduce prin „Fă Spania din nou măreață". Omul era Santiago Abascal, iar aceasta a fost o reclamă pentru Vox.[5] În 2019, Vox era partidul politic cu cea mai mare creștere din Spania și Abascal era conducătorul lui. Cu trei ani în urmă, la alegerile parlamentare, Vox, cu naționalismul lui macho, cinematic, spaniol, nu a câștigat nici un loc în parlament. La scurt timp după aceea, un site web spaniol a postat un articol întrebând: „De ce nu votează nimeni pentru Santiago Abascal?"

Dar în primăvara lui 2019, susținerea partidului a urcat de la 0 la 10%, aducându-i 24 de membri în parlament. După alte alegeri care au avut loc în acea toamnă, desfășurate după primele, a rezultat un parlament fără majoritate clară – procentul s-a dublat. Am vizitat Madridul de mai multe ori în acel an și mi s-a părut că orașul se aseamănă puțin cu Londra imediat înainte de referendumul Brexit sau cu Washingtonul înainte de alegerea lui Trump. O mulțime de oameni cu care m-am întâlnit – ziariști, universitari, editori – vedeau sumbru viitorul. Spre deosebire de ei, echipa de la Vox, din care am întâlnit și eu câțiva membri, avea cantități enorme de energie și un simț foarte clar al direcției. Am avut puternica impresie de *déjà vu*: încă o dată, întâlneam și aici o clasă politică pe cale să fie lovită de un val de furie.

Unii dintre spaniolii pe care i-am întâlnit sufereau și ei de fenomenul *déjà vu*, dar de un alt fel: aveau impresia că au auzit ecourile trecutului în retorica Vox. Spaniolii mai vârstnici își mai amintesc de naționalismul ostentativ care a caracterizat dictatura lui Francisco Franco, de cântecele „*Arriba España!*“ sau „Hai Spania!“ la adunări, de atmosfera solemnă de patriotism forțat. În cea mai mare parte a celor patru decenii care au urmat morții dictatorului în 1975 părea că nimeni nu-și mai dorește ca acea perioadă să se întoarcă. În schimb, Spania de la sfârșitul anilor 1970 a trecut printr-o tranziție paralelă cu cea prin care au trecut Polonia și Ungaria în anii 1990, aderând la instituțiile europene, rescriind constituția și stabilind un armistițiu național. Astfel, democratizarea Spaniei a fost adevărata dovadă a conceptului de lume postbelică. Democratizarea și integrarea Franței, Germaniei, Italiei și a celorlaltor țări s-au dovedit atât de reușite la moartea lui Franco încât spaniolii, care o luaseră pe un alt drum după război, au cerut într-un final să li se alăture.

După încheierea tranziției, noua democrație a Spaniei era aproape ostentativ de consensuală. Din vechiul stat monopartid au răsărit două partide principale și împreună au convenit să coexiste. Mulți foști susținători ai lui Franco și copiii lor și-au găsit calea spre noul Partid Popular de centru-dreapta; mulți foști opozanți ai lui Franco și copiii lor și-au găsit calea spre noul Partid Socialist de centru-stânga. Dar ambele tabere

au aranjat tacit, și uneori deschis, să nu discute despre lucrurile care i-au despărțit odinioară. Lui Franco i s-a permis să rămână în cavoul lui elaborat, parte dintr-un memorial cunoscut sub denumirea de Valea celor Căzuți. Oponenților lui de stânga li s-a permis să-și comemoreze propriii veterani. Războiul civil care-i dezbinase a rămas nediscutat. Trecutul, aparent sfidând faimoasa remarcă a lui Faulkner, a rămas trecut.

În ultimul deceniu, acel consens s-a clătinat. Ca răspuns la criza economică din 2009, un nou partid de extremă stânga, Podemos, a pus sub semnul întrebării unitatea aripii de centru-stânga. Ca răspuns la acuzațiile de corupție ale grupului de centru-dreapta, un partid liberal, Ciudadanos – numele înseamnă „cetățeni“ – a încercat să creeze o nouă forță politică centristă. O decizie juridică controversată în privința unui caz de viol a scos sute de mii de femei pe străzi în marșuri lungi, gălăgioase, neliniștind mulți catolici tradiționaliști. Un guvern de centru-stânga a exhumat resturile lui Franco, le-a îndepărtat din mausoleul lui elaborat și le-a pus într-un cimitir, deranjându-i pe conservatorii nostalgici ai Spaniei.

Mai presus de toate, mișcarea secesionistă catalană a pus sub semnul întrebării consensul constituțional, într-o manieră dramatică din punct de vedere vizual. Catalonia este o provincie bogată și mulți dintre locuitorii ei vorbesc catalana, o altă limbă, și au o lungă istorie de uniri și conflicte cu restul Spaniei, care se întinde pe mai multe secole. Sub dictatura lui Franco, orice semn de separatism catalan a fost aspru suprimat. Pe de altă parte, constituția democrată spaniolă din 1978 a acordat multă autonomie tuturor regiunilor din Spania, permițând dezvoltarea identităților regionale – atât de mult încât în 2017 guvernul regional al Cataloniei, controlat strict de separatiști, a decis să organizeze un referendum pe tema independenței. Curtea Constituțională spaniolă a declarat referendumul ilegal. O majoritate clară a catalanilor a boicotat referendumul – eveniment încărcat de emoție, oprit brutal de poliție –, dar majoritatea celor care au votat au ales independența.

În haosul care a urmat, Senatul spaniol a impus guvernarea directă și a organizat noi alegeri în Catalonia. Unii lideri secesioniști au fugit în exil;

alți 12 au fost arestați, judecați și au primit în final mulți ani de închisoare. După ce s-au mai liniștit lucrurile, Vox – singurul partid care dădea glas unui naționalism spaniol gălăgios, strident, antiseparatist – a devenit dintr-odată jucător pe scena politicii naționale. Vox a profitat de avantajul legii, care-i permitea să pornească o acțiune în justiție împotriva secesioniștilor catalani. Partidul a organizat o adunare la Barcelona, a numit guvernul catalan o „organizație criminală“[6] și a provocat ca răspuns o demonstrație cu aruncat de pietre, incendiat baricade, anarhiști cu mască neagră – o imagine perfectă pentru a-și aduna suporterii. Înainte de toate, Vox a încercat să readucă sentimentul de unitate care prevala odinioară la acele adunări cu *Arriba España!* din trecut. Iar liderii lui au făcut acest lucru folosind YouTube, Twitter, Instagram, Telegram și WhatsApp.

Începând din primăvara lui 2018 și continuând cu alegerile din 2019, Abascal a ținut o evidență pe Twitter cu fiecare adunare pe care a organizat-o, postând o serie de clipuri video și fotografii cu baruri, săli de conferințe sau, într-un final, stadioane, toate pline ochi de oameni care ovaționau și aplaudau. Unele dintre postările sale târzii conțineau hashtag #*EspañaViva*– #LivingSpain – și câte un comentariu fermecător. Un exemplu: „Nici amenințările cu moartea din partea a zeci de comuniști, nici insultele din partea televiziunii nu pot opri #*EspañaViva*“[7]. Câteva dintre cele mai populare adunări au fost organizate de asemenea sub sigla *Cañas por España* – „Beri pentru Spania“. În martie 2018, șapte sute de bilete la un eveniment *Cañas por España* la un club de noapte din Madrid s-au vândut în patru ore, fiind cumpărate exclusiv de oameni cu vârste sub treizeci de ani.

Aceste adunări și tweeturile care le-au descris, precum și atacurile constante ale partidului la adresa „falselor“ sondaje de opinie din mass-media „tendențioasă“ aveau un scop. Erau menite să-i facă pe toți cei care urmau partidul Vox să simtă că fac parte din ceva măreț, palpitant, care se dezvoltă și este omogen. Abascal vorbea despre o „mișcare patriotică de salvare a uniunii naționale“[8], folosind un limbaj grandios care ajuta ca susținerea Vox să pară mult mai mare decât era în realitate. Acesta era

pilonul central al strategiei Vox: folosirea rețelelor de socializare pentru a crea sentimentul de unitate în jurul unei mișcări care încă nu exista.

În același timp, Vox a găsit căi de a ajunge la grupuri de votanți care erau nemulțumiți de alte aspecte ale vieții moderne, cărora partidele principale nu li se adresau. Gândiți-vă la felul în care casele de discuri formează noi trupe de muzică pop: fac cercetări de piață, aleg genul de fețe care corespund și „vând" trupa făcându-i reclamă în fața celui mai favorabil grup demografic. Noile partide politice operează actualmente astfel: poți aduna la un loc chestiuni, le poți reambala, iar apoi le poți vinde unor segmente de piață folosind exact același tip de mesaje țintite – pe baza exact aceluiași tip de cercetare de piață care știi că a funcționat în alte domenii. Ingredientele Vox erau chestiuni reziduale, pe care ceilalți le ignoraseră sau le subestimaseră, cum ar fi opoziția față de separatismul catalan și basc; opoziția față de căsătoriile între persoane de același sex; opoziția față de feminism; opoziția față de imigrare, în special față de imigrarea musulmanilor; furia împotriva corupției; plictiseala provocată de politica dusă de partidele principale; plus o mână de chestiuni, cum ar fi vânătoarea și deținerea armelor, de care unora dintre oameni le păsa și altora nu; plus o urmă de libertarianism, talent pentru batjocură și un iz de nostalgie restaurativă.

Nu avea de oferit o ideologie, ci o identitate: întreținută cu grijă, ambalată pentru a fi consumată cu ușurință, disponibilă imediat și gata de a fi „amplificată" de o campanie de publicitate. Toate sloganurile lor vorbeau despre unitate, armonie și tradiție. Vox a fost conceput, din start, să apeleze la oamenii deranjați de cacofonie. Le oferea opusul.

*

Când l-am întrebat de Rafael Bardaji în legătură cu clipul „Make Spain Great Again", a rânjit: „Aceea a fost ideea mea; a fost un fel de glumă la acea vreme"[9]. Bardaji, unul dintre primii membri ai Vox, nu corespunde vreunei imagini de lider de partid de „extremă stânga". E un om vesel, cu ochelari și îmbrăcat la costum și cravată, la fel ca toți ceilalți din sistem, lumea de centru-dreapta din care vine acesta. Bardaji a fost consilier al

fostului prim-ministru de centru-dreapta José María Aznar, primul politician cu adevărat de succes al Partidului Popular, și a petrecut o mare parte din prima perioadă a carierei exact în mijlocul politicii centriste. E faimos pentru că a împins Spania să se alăture invaziei americane din Irak, în 2003. Conform unui faimos sondaj de opinie, 91 la sută dintre spanioli s-au opus acelui război. După ce un grup de jihadiști islamici a detonat explozibili într-o stație de metrou din Madrid cu numai câteva zile înainte de alegerile generale din 2004 – au fost uciși aproape două sute de oameni și două mii au fost răniți –, votanții spanioli au acuzat guvernul lui Aznar că a adus politica din Orientul Mijlociu în țara lor. În mod neașteptat, la putere a fost propulsat un guvern socialist și carierele lui Aznar și Bardaji s-au încheiat.

Datorită asocierii sale cu acea eră, Bardaji este perceput ca fiind din afara politicii mainstream din Spania. Este numit adesea *neoconservator,* deși acest cuvânt nu are nici un sens în contextul spaniol; pur și simplu sună american. A dobândit și o poreclă – Darth Vader – care i se pare suficient de amuzantă pentru a pune imaginea lui Darth Vader în profilul lui de pe Twitter. În Madrid, când le-am spus oamenilor că l-am întâlnit, au ridicat din sprâncene a mirare.

Dar aceste definiții – „din politica mainstream“, „din afara politicii mainstream“ – se schimbă în timp. Îl întâlnisem pe Bardaji pe când era nu doar o figură importantă din guvernul spaniol, ci o figură importantă în ceea ce părea, la acea vreme, o alianță internațională puternică, robustă, durabilă. În jurul anului 2003 am luat cina împreună la Washington. Bardaji vizita American Enterprise Institute, think tankul conservator unde soțul meu conducea pe atunci un program ale cărui nume și scopuri par acum demodate. Era New Atlantic Initiative, și încerca, ca urmare a extinderii NATO, să reîmprospăteze alianța transatlantică, să aducă la un loc europenii și americanii „atlanticiști“ pentru a discuta despre obiective și proiecte transatlantice comune. Senatorul John McCain a vorbit la un eveniment al New Atlantic Initiative. Democrați interesați de rolul Americii în Europa au venit și ei. La fel au făcut europeni interesați de America: conservatori britanici de frunte, cehi entuziaști, ministrul portughez de atunci al apărării. John O’Sullivan era o figură de seamă din lumea atlanticistă. La acea

vreme, cineva ca Bardaji – un spaniol afabil, proamerican, cu o puternică afinitate pentru Israel – se potrivea perfect în context.

În acea eră, categoric alianța transatlantică nu avea aceeași unitate de scop pe care o avusese în timpul Războiului Rece. Era cooperare în Kuwait și în Bosnia, dar nu exista un inamic comun, cel puțin până pe 11 septembrie 2001. Atacul asupra World Trade Center a vectorizat națiunile occidentale, dar inegal: francezii și germanii s-au alăturat războiului din Afghanistan, dar nu războiului din Irak, de exemplu. Cu toate acestea, era o coaliție autentică a celor care doreau să lupte împotriva lui Saddam Hussein, inclusiv Aznar din Spania, premierul britanic Tony Blair, prim-ministrul danez Anders Fogh Rasmussen, președintele polonez Alexander Kwasniewski și o mână de alți oameni. Pe scurt, părea un grup coerent; la fel ca Blair, Aznar a rămas marcat pentru totdeauna de acest moment. L-am întâlnit în 2019 la biroul lui din Madrid și nu am putut să nu observ fotografiile, afișate la vedere pe rafturi, care-l prezentau pe el împreună cu Blair și George W. Bush în Orientul Mijlociu, de parcă fotografiile din acea eră au marcat cel mai important moment din îndelungata lui carieră.

Fotografiile mai par deplasate deoarece atlanticismul – o credință care ar fi legat cândva oameni ca O'Sullivan sau Aznar de o puternică cohortă internațională, dându-le o modalitate clară de a relaționa cu americanii, precum și cu colegii conservatori europeni – nu mai e o forță importantă, nici în Spania, nici în alte părți. Oameni ca Aznar par să aparțină unei alte lumi. La fel a făcut pentru câțiva ani Bardaji. Un deceniu și jumătate a stat pe margine și a urmărit o serie de guverne spaniole venind și plecând, toate fiind fie prea de extremă stânga, fie prea puțin de dreapta pentru gusturile sale. Dacă centrismul lui John Major i-a plictisit pe unii conservatori britanici în anii post-Thatcher, conducătorii Partidului Popular de centru-dreapta ai anilor 2010 i-au înfuriat pe câțiva dintre cei mai loiali membri ai acestui partid. După ce s-a întors la putere în 2011, partidul nu a oprit creșterea statului, așa cum speraseră să se întâmple. Nu a anulat o lege pe tema violenței domestice care, credeau ei, îi penaliza incorect pe bărbați. Nici nu a ripostat împotriva atitudinilor critice mai puternic în public față de

epoca Franco. Un membru Vox al parlamentului, Ivan Espinosa, a descris ce au început să simtă, atât el cât și câțiva prieteni, în legătură cu politica spaniolă răsturnând o pereche de solnițe pe masa pe care ne beam cafeaua. „Iată“, a spus Espinosa, punând cele două solnițe una lângă alta. „Aceasta a fost politica spaniolă în anii 1980 și 1990.“[10] Și „aici“ – a pus o furculiță jos, la câțiva centimetri distanță – este Spania astăzi: „Împinsă la extrema stângă. Centru și dreapta nu ripostează. Nu contraatacă. Nu au nici un fel de idei“.

Cel mai rău dintre toate, din punctul lor de vedere, este faptul că atât centrul-dreapta, cât și centrul-stânga au devenit prea conciliante față de separatismul basc și catalan. Abascal – el însuși fiul unui politician basc care fusese amenințat de grupul terorist basc ETA –, la fel ca Espinosa, Bardaji și prietenii lor se revoltau cu toții. Dar erau în afara politicii, nu aveau influență, erau afară din sălile unde se luau decizii. În acei ani, Bardaji a început să ofere consultanță; a făcut câteva afaceri în Israel și în Statele Unite. A muncit la cele mai importante think tank-uri de politică externă din Spania. Și atunci Vox – și Trump – i-au oferit o cale de întoarcere.

Nu a fost singur: limbajul și tactica folosite la alegerea lui Trump păreau să ofere dintr-odată ceva nou mai multor oameni care fuseseră la periferia politicii, nu doar în America, ci în întreaga lume. Bardaji nu este un blogger alt-right sau un locuitor al camerelor de conversații politice obscure, dar a înțeles cât de utile ar fi fost metodele americane alt-right în Spania. Probabil că nu ar fi atras majoritatea, dar ar fi câștigat o minoritate însemnată cu ajutorul lor.

Ar fi deranjat de asemenea un „establishment“ spaniol despre care credea că alunecase spre stânga, lăsându-i pe oamenii ca el undeva pe afară. „Să facem Spania din nou măreață“, mi-a spus el voios, „a fost un fel de provocare... avea ca scop doar să facă stânga puțin mai furioasă.“ Felul în care se amuzau jignind „establishmentul“ – un sentiment clasic breitbartian sau brexiterian – este același în Madrid ca în Statele Unite. Bardaji este o cunoștință a lui Steve Bannon, cu care au un prieten comun; au fost

fotografiați împreună. Dar Bardaji râde de speculația care s-a creat. Ziariștii spanioli, mi-a spus el, „îi dau lui Bannon o importanță pe care nu o are“.

Politica lui Trump, cu disprețul ei față de Europa, față de NATO și față de democrație, l-ar fi revoltat pe Bardaji în anii 1990. Dar – la fel ca unii conservatori nostalgici din Marea Britanie – Bardaji a obosit, în 2016, de „democrația liberală“, cel puțin ca slogan și ca idee unificatoare. Ca spaniol, mi-a spus că nu simțea că are prea multe în comun cu un NATO care se pregătea să apere Europa de Est împotriva Rusiei. Dar îi plăcea ideea de unire cu o Casă Albă care părea, cel puțin pentru început, pregătită să ducă o bătălie împotriva islamului radical. Deși de un deceniu afară din joc în Spania, și-a dat seama că are o mulțime de persoane de legătură și interese comune cu noua administrație Trump – legături pe care premierul socialist al Spaniei nu le avea. Îl cunoștea pe Jason Greenblatt, negociatorul pentru Orientul Mijlociu al administrației Trump. Avea legături îndelungate cu guvernul lui Netanyahu, care era la rândul lui apropiat de Casa Albă, și a cerut ajutorul câtorva dintre consilierii electorali ai lui Netanyahu pentru Vox. La scurt timp după alegerile din SUA, luase legătura cu primul consilier național în materie de securitate al lui Trump, Michael Flynn, precum și cu succesorul lui Flynn, H.R. McMaster. Fusese la Washington să discute atât despre prima călătorie a lui Trump la NATO, cât și despre un discurs pe care l-a ținut Trump la Varșovia în 2017 – discurs care a devenit faimos prin faptul că a subliniat nevoia de a apăra lumea creștină: „Aspirația civilizațională, felul în care trebuie să se apere Vestul, am fost complet în acord cu asta“, a spus Bardaji.

Deși în realitate procentul spaniolilor musulmani e scăzut – majoritatea imigranților din Spania sunt din America Latină –, ideea că civilizația creștină are nevoie să se redefinească împotriva inamicului islamic are un ecou istoric special în Spania. Vox a folosit acel ecou în avantajul lui. Într-unul dintre clipurile lui video, Abascal a urcat pe un cal și, precum cavalerii care au luptat odinioară pentru a recuceri Andaluzia de la arabi, a călărit prin peisajul din sudul Spaniei. Ca atât de multe meme de pe internet, și

acesta era serios, dar și hazliu: muzica de fond e tema din filmul *Stăpânul Inelelor*.

Aceste legături dintre Vox și administrația Trump nu sugerează o conspirație, ci interese comune și tactici comune. De asemenea arată cum a inspirat și a abilitat succesul lui Trump un grup de oameni care doreau să folosească un nou fel de limbaj în Spania – limbaj menit anume să placă oamenilor care se simțeau supărați de dezbaterea catalană, cărora nu le place felul în care discursul modern i-a scindat pe spanioli și care cred că proiectele de reformă socială și culturală au mers prea departe. În Spania, acesta este și un grup care se teme că ideile lui sunt în pericol să dispară cu totul. Bardaji crede că polarizarea politicii spaniole este permanentă și că, pentru oameni ca el, nu e vorba doar despre pericolul care le amenință carierele politice, ci de nația în sine care este în pericol. Dacă el și oamenii care gândesc ca el nu intră în luptă, grupul lor și tot ce susțineau ei puteau fi eliminați din politică. Iată sursa reală a furiei și supărării susținătorilor Vox, și este genuină. Acesta a fost cel mai important lucru pe care mi l-a spus Bardaji: „Intrăm într-o perioadă în care politica devine altceva, politica este războiul purtat cu alte mijloace – nu vrem să fim uciși, trebuie să supraviețuim... Cred că acum politica este aceea că învingătorul ia totul".

Vox este prima mișcare politică spaniolă post-Franco creată în mod deliberat ca să placă acelei părți a populației care este enervată de polarizarea Spaniei. Radicalizarea Cataloniei îi va crește și mai mult susținerea populară. La fel ar putea protestele feministe, dezbaterile economice furioase și revenirea vechilor chestiuni istorice. La fel se va întâmpla cu prezența lui Podemos, un partid radical pe față, de extremă stânga, din guvernul spaniol. Vox este un proiect creat de oameni care înțeleg acest lucru. Ei mai știu că succesul partidului le va da creatorilor acestuia, purtătorilor lui de cuvânt, realizatorilor de meme și companiilor lui de PR un nou rol în viața politică – precum și acces la o rețea din ce în ce mai mare de finanțatori, fani și trolli internet cu idei asemănătoare, din întreaga Europă sau de dincolo de granițele ei.

*

Până nu de mult, conducătorii partidelor naționaliste sau nativiste de „extremă-dreapta“ din Europa arareori au conlucrat. Spre deosebire de creștin democrații de centru-dreapta, a căror colaborare a dus la crearea UE, partidele naționaliste își au rădăcinile în propriile istorii. Dreapta radicală modernă franceză are origini în vechea eră a Vichy. Dreapta naționalistă italiană a fost de mult timp alcătuită din descendenții intelectuali ai dictatorului Benito Mussolini, ca să nu o mai menționăm pe nepoata lui. Lege și Justiție are legături cu accidentul de avion din Smolensk și cu obsesiile sale istorice. În consecință, încercările de a fraterniza au eșuat adesea datorită unor vechi dispute. Relațiile dintre extrema dreaptă din Italia și cea din Austria, de exemplu, au intrat într-un blocaj odată ce au început să se certe, în glumă, în privința identității naționale a Tirolului de Sud, o provincie vorbitoare de germană din nordul Italiei, care uneori a aparținut Austriei. Relațiile dintre Vox și Liga Nord a Italiei, un partid naționalist care a fost inițial o mișcare separatistă din nordul Italiei, au devenit problematice când Matteo Salvini, liderul Ligii, i-a susținut pe separatiștii catalani.

Recent, această situație a început să se schimbe. De multă vreme despărțiți de granițe și de istorie, unii dintre intelectualii și ideologii din spatele acestor noi mișcări au găsit acum o mulțime de chestiuni în jurul cărora se pot uni – chestiuni care sunt valabile dincolo de granițe și sunt ușor de „vândut“ online. Opoziția față de imigrație, în special imigrația musulmană, reală și imaginară, este una dintre ele; promovarea unei imagini conservatoare, religioase din punct de vedere social asupra lumii este alta. Uneori, opoziția față de UE, sau, mai general, față de instituțiile internaționale, este a treia. Aceste chestiuni sunt fără legătură între ele – nu există nici un motiv să nu poți fi catolic proeuropean, așa cum au fost atâția în trecut – și totuși cei care cred în ele au făcut front comun. Respingerea căsătoriilor între persoane de același sex, a șoferilor de taxi africani sau a „eurocraților“ sunt lucruri pe care le pot avea în comun până și spaniolii și italienii care nu sunt de acord în privința mișcărilor lor separatiste. Evitând disputele istorice și vechile dispute legate de granițe, ele pot desfășura

campanii comune împotriva societăților seculare, cu populație amestecată în care trăiesc, și în același timp pot avea impact asupra oamenilor care-și doresc oprirea dezbaterii zgomotoase a acestor lucruri.

Printre cei care au încercat să înțeleagă cum funcționează aceste noi și prea puțin înțelese campanii transfrontaliere există o companie de analiză a datelor cu sediul în Madrid, numită Alto Data Analytics. Alto este specializată în aplicarea inteligenței artificiale pentru analiza datelor găsite pe Twitter, Facebook, Instagram, YouTube și altundeva. La începutul perioadei electorale spaniole, am petrecut câteva ore în Madrid, dintre care câteva seara târziu într-un restaurant (unde altundeva în Spania?) cu un prieten care lucrează la Alto și care nu a vrut să-i dezvălui numele în această carte și nici să-l atrag într-o conversație despre politica spaniolă. Mi-a arătat un set de hărți de rețea elegante, colorate, ale conversațiilor online spaniole și a arătat spre marele ghemotoc din mijloc: aceasta era conversația „mainstream“, la care erau interconectați o mulțime de oameni. De asemenea mi-a arătat trei conversații periferice, polarizate. Acestea erau camere de conversații separate, ai căror membri discutau și se ascultau unul pe altul în principal. Una dintre ele era conversația secesionistă catalană, alta era conversația de extremă stânga și a treia era conversația Vox.

Nu a fost surprinzător: cele trei grupuri își formau identități separate de multă vreme. Nu a fost o surpriză nici să aflu că prietenul meu a aflat cel mai mare număr de „utilizatori cu activitate anormal de intensă“ pe internetul spaniol – adică boți sau persoane adevărate care postează extrem de frecvent și probabil la modul profesionist – în cadrul acestor trei comunități. În comunitatea Vox era vorba de peste jumătate dintre aceștia. În primăvara lui 2019, Institutul pentru Dialog Strategic (ISD) – o organizație britanică ce urmărește extremismul online – a descoperit o rețea de aproape trei mii de „utilizatori cu activitate anormal de intensă“ care pompaseră aproape 4,5 milioane de mesaje pro-Vox și antiislamice pe Twitter cu un an în urmă.[11]

Originile acelei rețele erau neclare. Inițial a fost creată pentru a ataca guvernul Maduro din Venezuela. După un atac terorist din Barcelona din

2017, și-a schimbat ținta, concentrându-se pe povestea de groază legată de imigrare, crescând treptat intensitatea emoțională a acesteia. O parte din materialul promovat în rețea provenea inițial din rețele extremiste și totul era aliniat cu mesaje bine concepute de Vox. Pe 22 aprilie, de exemplu, cu o săptămână înainte de data alegerilor din Spania, rețeaua trimitea pe Twitter imagini cu ceea ce membrii ei descriau a fi o revoltă într-un „cartier musulman din Franța". De fapt, clipul arăta o scenă de la recentele revolte antiguvernamentale din Algeria.

Atât Alto cât și ISD au observat o altă ciudățenie. Suporterii Vox, în special grupul identificat ca utilizatori cu activitate anormal de intensă, postau și publicau foarte probabil pe Twitter conținut și material dintr-un set de site-uri web conspiraționiste, majoritatea create cel puțin cu un an înainte de alegerile din 2019. Aceste site-uri, uneori gestionate de o singură persoană, păreau site-uri web locale, normale, dar amestecau informații „obișnuite" cu articole foarte partizane și titluri care erau ulterior pompate în rețelele de socializare. Echipa de la Alto a descoperit exact același gen de site-uri în Italia și în Brazilia în lunile de dinaintea alegerilor care au avut loc în aceste țări, în 2018. În fiecare caz, site-urile web începeau să prezinte material partizan – în Italia, despre imigrare; în Brazilia, despre corupție și feminism – în anul de dinaintea alegerilor. În ambele țări, ele serveau alimentării și amplificării temelor partizane chiar înainte să devină cu adevărat parte din politica mainstream. Ele nu erau neapărat proiectate să creeze știri false. Deși unele dintre ele fac asta, adevăratul lor scop este mai sofisticat. Ele sunt concepute să creeze povești false, să repete teme și să le răspândească în țară, să selecteze știri și să pună accent pe anumite detalii, să producă furie, enervare și teamă, în mod repetat.

În Spania erau vreo șase asemenea site-uri, unele foarte profesioniste, altele evident diletante. Unele aveau un șablon. De exemplu, unul dintre site-urile mai obscure avea exact același stil și așezare în pagină ca un site brazilian pro-Bolsonaro, de parcă ambele ar fi fost proiectate de aceeași persoană sau mai degrabă de aceeași echipă de specialiști în relații publice – *funcționari* moderni, actuali, de vârf. În ziua de dinaintea alegerilor din

Spania, povestea principală din acel site era o teorie a conspirației familiară: George Soros ar fi ajutat la orchestrarea fraudării alegerilor. Soros nu era o figură prea cunoscută în Spania până ce Vox nu l-a inclus în dezbatere. În site-urile web Vox era posibil să afli câteva dintre teoriile standard ale conspirației legate de el; evident, se spunea despre el că face manevre ca să populeze Europa cu musulmani.

Acest gen de site-uri se găsesc și în multe alte locuri. Infamele site-uri web din Macedonia, care au încercat să influențeze campania prezidențială din Statele Unite, operau pe principii foarte asemănătoare. La fel și site-urile despre conspirații, care aparțin rețelei QAnon. La fel paginile de Facebook create de serviciile de informații militare rusești în timpul campaniei electorale din 2016 în SUA, precum și site-urile media ușor de identificat ca aparținând mass-media de stat rusești Sputnik și RT. Noi versiuni ale acestei agende sunt inițiate în prezent și în Statele Unite. În 2019, un reporter din Michigan a descoperit o rețea de site-uri web care pretindeau a fi site-uri locale de știri. Toate fuseseră create în același timp și arătau ca niște ziare „normale“, având denumiri care sunau familiar: *Lansing Sun, Ann Arbor Times, Detroit City Wire*. Toate conțineau același gen de povești partizane – despre faptul că locuitorii din Michigan îl susțin pe președintele Trump, de exemplu – amestecate printre articole care-ți spuneau de unde să cumperi cel mai ieftin benzină. Ele fuseseră concepute, în mod deliberat, pentru a fi pompate în camere de conversații partizane supraalimentate cu materiale conspiraționiste.

În ultimii ani, un gen asemănător de site-uri au început să lucreze concertat, dincolo de granițe, în diferite limbi. În decembrie 2018, ONU i-a adunat de liderii lumii pentru a discuta despre migrația globală la un summit discret care a avut ca rezultat semnarea unui pact anost și fără obligații – Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. Deși mass-media mainstream a acordat acestui pact relativ puțină atenție, Alto a găsit aproape cincizeci de mii de utilizatori de Twitter care postau teorii ale conspirației în legătură cu el. Mai multe sute o făceau în mai multe limbi, trecând de la franceză, la germană, italiană și, într-o mai mică măsură, la

spaniolă și poloneză. Foarte asemănător cu rețeaua spaniolă care promovează Vox, acești utilizatori discutau despre materiale care proveneau din site-uri web extremiste și conspiraționiste, folosind imagini identice, făcând legătura de la unul la altul și citându-se reciproc prin Twitter.

O rețea internațională asemănătoare a intrat în funcțiune după incendiul din 2019 de la catedrala Notre-Dame din Paris. ISD a depistat mii de postări ale unor oameni care pretindeau că au văzut musulmani „celebrând“ incendiul, precum și de la oameni care postau zvonuri și imagini care pretindeau că dovedesc că fusese vorba despre un incendiu pornit deliberat. Un site numit CasoAislado a postat aproape imediat o știre pe Facebook, pretinzând că „sute de musulmani“ sărbătoreau la Paris, folosind o imagine care arăta de parcă oameni cu nume de familie arăbești postau emoticoane cu fețe zâmbitoare sub imagini ale incendiului.[12] Câteva ore mai târziu, Abascal a transmis prin Twitter dezgustul față de aceste „sute de musulmani“, folosind aceeași imagine. A făcut legătura la ea prin intermediul teoreticianului american alt-right al conspirațiilor Paul Watson care, în schimb, a fost sursa aceleiași imagini pentru un activist francez de extremă dreapta numit Damien Rieu. „Islamiști vor să distrugă Europa și civilizația occidentală celebrând incendiul de la #NotreDame“, a scris Abascal. „Să luăm seama până nu e prea târziu.“

Același gen de meme și de imagini s-au transmis apoi ca o undă prin grupurile de fani WhatsApp și Telegram ale Partidului Vox. Membrii acestor grupuri au distribuit un meme în limba engleză care arăta Parisul „dinainte de Macron“ cu Notre-Dame, și „de după Macron“ cu o moschee în locul catedralei. Ei au distribuit de asemenea o știre video, realizată în legătură cu incidentul, care părea să facă aluzie la arestări și bombe cu gaz găsite într-o mașină din apropiere. Era un exemplu perfect de manifestare alt-right americană, de extremă dreapta europeană, în condițiile în care Vox trimitea mesaje cu același subiect, în același timp, în mai multe limbi, încercând să producă aceleași emoții în întreaga Europă, în America de Nord și în alte locuri.

Încetul cu încetul această lume online pe jumătate ascunsă capătă o față reală. Într-o sală de bal dintr-un hotel italian, de o opulență spectaculoasă, pe jilțuri tapițate cu catifea roșie, sub candelabre strălucitoare de cristal și un tavan cu vitralii – am urmărit în iarna lui 2020 cum au încercat unele dintre aceste mișcări să își unească forțele. Ocazia era o conferință organizată ostentativ în numele lui Ronald Reagan și al papei Ioan Paul al II-lea, printre alții de John O'Sullivan, al cărui institut finanțat de guvernul maghiar era enumerat ca sponsor. Evenimentul dădea o senzație în oglindă, evocând numele a doi oameni care aveau în comun o idee măreață, ambițioasă și generoasă legată de civilizația politică occidentală – în care o Europă democratică și o Americă democratică ar fi integrate economic, politic și cultural –, deși toți cei din încăpere erau dedicați exact viziunii opuse. Tema evenimentului era „naționalismul", dar ce-i lega cu adevărat pe cei din public era faptul că nu le plăceau societățile în care trăiau, precum și o teamă reală că unele dintre propriile valori din cadrul acestora aveau să se piardă curând. Vorbitorii – american, italian, francez, olandez, englez, polonez, spaniol (un parlamentar european de la Vox) – s-au ridicat unul după altul și au descris senzația de persecuție politică, precum și experiența de a fi disident într-o lume dominată de un set de idei descrise divers ca fiind „de stânga", „progresiste", „iluminist rațional liberale" sau chiar „totalitariste". Uneori, distanța lor față de realitatea politică era deconcertantă. Mulți jeleau ideea pierdută de „națiune" – și totuși eram în centrul Romei, unde un Matteo Salvini, politician fățiș naționalist, chiar șovinist, era după colț, conducând în cursa pentru fotoliul de prim-ministru.

Totuși, unii dintre ei erau foarte elocvenți, chiar emoționanți. Printre vorbitori erau Marion Maréchal, charismatica nepoată a liderului de extremă dreapta franceză Marine Le Pen, adesea menționată ca viitoare candidată le președinția Franței. Maréchal împărțea lumea între „noi", incluzându-i pe toți cei aflați în încăpere, și „ei", care părea să-i includă pe toți, de la președintele francez liberal Emmanuel Macron, până la staliniștii francezi: „Încercăm să legăm trecutul de viitor, națiunea de lume, familia de societate... Reprezentăm realismul; ei sunt ideologia. Nu credem în

memorie; ei sunt amnezia“[13]. Chiar când spunea aceste cuvinte, Macron era la Cracovia, unde se descria ca fiind atât un francez mândru cât *și* un european mândru.[14] Apoi și în acea zi a continuat să vorbească despre istorie și memorie, așa cum face adesea. Pentru fanii lui Maréchal, poate că asta nu contează. Se pare că preferă să audă despre istorie de la cineva ca ea, care vorbește în favoarea unei definiții etnice a Franței și franțuzismului. Sau poate pur și simplu împărtășesc senzația că sunt persecutați și le place să audă vorbindu-se în public de acest sentiment.

Datorită unor cuvântări mai puțin elocvente despre patriotismul polonez și gloria „suveranității“, publicul de la Roma s-a subțiat semnificativ pe parcursul zilei. Dar pe măsură ce se apropia sesiunea finală, cameramanii și ziariștii au început să revină în sală. Când a intrat ultimul vorbitor, a fost ovaționat în picioare. Acesta era însuși Viktor Orbán, și atunci mi-am dat seama că era persoana pe care mulți din sală veniseră de fapt să o asculte. Nu pentru că vorbea cel mai bine, ci pentru că dobândise unele dintre lucrurile pe care le doreau ceilalți. Deși mai mulți vorbitori discutaseră despre ideologia opresivă de stânga din universități, Ungaria este singura țară europeană care a închis o întreagă universitate, care a pus organisme academice cum ar fi Academia Maghiară de Științe sub controlul direct al guvernului și care a retras finanțarea departamentelor universitare pe care partidul aflat la conducere le antipatizează din motive politice. Deși mulți au obiectat la mass-media „de stânga“, Ungaria este de asemenea singura țară europeană care a folosit o combinație de presiuni politice și financiare pentru a pune majoritatea mass-media private și publice sub controlul partidului. Pentru partidele și politicienii pretins autoritariști, dintre care majoritatea nu dețin încă puterea, erau multe de admirat. Ungaria nu este o țară mare. Dar acest gen de control, acest gen de influență este cel dorit de ei.

Orbán nu a ținut o cuvântare. În schimb, i s-a cerut să explice secretele succesului său. Cu o față sinceră, Orbán a spus că e important să nu trebuiască să împarți puterea cu celelalte partide. Nu a explicat manipularea, ingineria electorală și înșelătoria atent finisată care i-au

permis să-și păstreze majoritatea. De asemenea, a spus că ajută să ai sprijinul mass-media. În spatele sălii, unde aștepta presa, câțiva oameni au râs. Restul încăperii a încuviințat din cap, fără să râdă deloc: simpatizau – și înțelegeau.

Prairie Fire

Cu istoria zbuciumată a înființării noastre, neobișnuitul respect față de Constituție, izolarea geografică și cele două secole de succes economic, americanii moderni sunt de mult convinși că, odată ce ai ajuns la democrația liberală, e imposibil să revii la altceva. Părinții Fondatori ai Americii nu erau prea siguri de asta: mult iubiții lor autori clasici i-au învățat că istoria se repetă, că natura umană e imperfectă și că sunt necesare măsuri speciale pentru a împiedica democrația să alunece înapoi spre tiranie. Dar istoria americană, până la americanii moderni, nu pare a se repeta. Dimpotrivă, e spusă adesea ca o poveste a progresului, înainte și în sus, Războiul Civil American fiind doar o scăpare de parcurs. Disperarea culturală nu apare cu ușurință într-o națiune care crede în mitul lui Horatio Alger și în Destinul Manifest. Pesimismul e un sentiment necunoscut într-un stat ale cărui documente fondatoare, întruparea Iluminismului, conțin una dintre cele mai optimiste viziuni asupra posibilității guvernării umane scrise vreodată.

Mai mult: optimismul în legătură cu posibilitățile guvernului a fost codificat în cultura noastră politică încă din 1776. În acel an nu era deloc „de la sine înțeles“, în cea mai mare parte a lumii, faptul că toți oamenii au fost creați egali. Nu era evident, în 1789, nici faptul că „noi, poporul“ suntem capabili să formăm o „uniune mai perfectă“, sau chiar că „noi, poporul“ suntem capabili să ne guvernăm. Cu toate acestea, un grup mic de oameni s-au adunat pe țărmul estic al unui continent care pe atunci era sălbatic, au scris aceste cuvinte și apoi au clădit o mulțime de instituții menite să le transpună în realitate. Ei erau optimiști în privința naturii umane, despre care nu credeau că poate fi desăvârșită. În schimb, au căutat să creeze un sistem de control și de echilibrare care avea să-i încurajeze pe oameni să se comporte mai bine. Nici atunci, nici mai târziu cuvintele lor nobile nu au reflectat întotdeauna realitatea. Nici atunci și nici mai târziu instituțiile lor nu au funcționat conform destinației prevăzute. Dar, în timp,

cuvintele s-au dovedit destul de percutante și instituțiile destul de flexibile pentru a cuprinde cercuri din ce în ce mai largi de cetățeni cu drepturi depline, în cele din urmă incluzându-i nu doar pe bărbați, ci și pe femei, pe oamenii fără proprietăți sau avere, pe foștii sclavi și pe imigranții din toate culturile. Când instituțiile au dat greș, așa cum s-a întâmplat uneori, au fost recitate și repetate cuvintele scrise în documentele fondatoare pentru a-i convinge pe oameni să încerce din nou. Abraham Lincoln vorbea despre America ca despre „ultima și cea mai bună speranță de pe lume“[1]. Martin Luther King Jr. visa că „într-o zi această națiune se va ridica și va trăi adevăratul înțeles al crezului său: «Considerăm că aceste adevăruri sunt de la sine înțelese; că toți oamenii se nasc egali»“[2].

De la bun început a existat convingerea că această nouă națiune va fi altfel decât celelalte. Thomas Jefferson credea că democrația din America va reuși, chiar dacă eșuase în Franța, deoarece istoria unică și experiențele americanilor îi pregătiseră pentru asta. Credea că americanii, cărora „li se insufla din leagăn“ credința în autoguvernarea democratică, erau speciali tocmai pentru că erau izolați de Europa și de cercurile istoriei acesteia – „separați de portaltoiul lor și feriți de contaminare“[3]. Alții, de la Tocqueville la Reagan, au reinterpretat acest „excepționalism“ prin alte lucruri. Dar ceea ce făcea patriotismul american unic, atât atunci cât și mai târziu, a fost faptul că nu a făcut niciodată în mod explicit legătura cu o singură identitate etnică având o singură origine, dintr-un singur loc. Discursul lui Reagan din 1989 „din orașul însorit de pe un deal“, amintit ca momentul culminant al retoricii „măreției americane“ și „caracterului american excepțional“, evocase clar documentele fondatoare ale Americii, nu geografia americană sau o rasă americană.[4] Reagan i-a chemat pe americani să se unească nu în numele sângelui vărsat și al pământului, ci în jurul Constituției: „Atâta timp cât ne amintim de primele noastre principii și credem în noi, viitorul va fi mereu al nostru“.

Dar de la început au existat și alternative, versiuni diferite ale ceea ce ar fi trebuit să fie America, definiții diferite ale „națiunii“. Ca o voce disonantă într-un cor amplu, au existat întotdeauna grupuri al căror dispreț față de

idealurile americane era foarte profund, reflectând mai mult decât simpla lehamite de guvernul aflat în acel moment la putere. Începând din 1776, unii au considerat mereu proiectul american naiv, înfricoșător, opresiv sau fals. Zeci de mii de loialiști au fugit în Canada după Revoluția Americană; statele confederate s-au separat. Pentru unii, dezamăgirea pe care le-a provocat-o America a fost atât de profundă și furia resimțită față de ea atât de intensă, încât i-au făcut să ajungă la concluzii drastice și să ia măsuri drastice.

În ultimul secol și jumătate, cele mai deznădăjduite și mai apocaliptice viziuni legate de civilizația americană au venit de obicei dinspre stânga eșichierului politic. Inspirați de gânditori și de mișcări europene – marxism, anarhism, bolșevism –, radicalii americani de la sfârșitul secolului al XIX-lea și de la începutul secolului XX deplângeau apariția unei modernități infernale și eșecul capitalismului american de a o ameliora. Anarhista Emma Goldman a dat glas unei întregi clase de intelectuali și de activiști când a scris în 1917 despre ceea ce ea considera instituțiile prefăcute ale Americii: „O republică liberă! Cum se va conserva un mit, cum va continua să-i păcălească, să-i fraierească și să-i orbească până și pe cei relativ inteligenți care-i sesizează monstruoasele absurdități“[5].

Goldman era deosebit de dezgustată de aventurile militare americane din străinătate și de limbajul patriotic american folosit pentru a le justifica. „Ce este patriotismul?“, întreba ea într-un eseu publicat în 1908.[6] Este „locul pe care-l regăsim în amintirea speranțelor, visurilor și aspirațiilor copilăriei?“ Nu, concluziona ea, nu este așa:

> Dacă ar exista patriotism, puțini bărbați americani din ziua de azi ar putea fi numiți patrioți, deoarece locul de joacă s-a transformat într-o fabrică, o moară și o mină, în timp ce sunetele asurzitoare ale mașinăriilor au înlocuit ciripitul păsărelelor. Nu mai putem auzi nici poveștile despre fapte mărețe, pentru că poveștile pe care ni le spun mamele noastre astăzi sunt doar despre durere, lacrimi și suferință.

Ea credea că visul american era o promisiune falsă și America în sine un loc al „durerii, lacrimilor și suferinței“ – crezuri care au împins-o, inițial, la forme extreme de protest. Camaradul și partenerul ei, Alexander Berkman, a intrat la închisoare pentru o încercare eșuată de a-l asasina pe industriașul Henry Clay Frick; Berkman a fost asociat și cu o încercare eșuată de a arunca în aer casa lui John D. Rockefeller Jr. Deși mai târziu ea a respins violența și a fost profund șocată de realitățile revoluției bolșevice, după ce le-a întâlnit, Goldman a exprimat înțelegere în 1917 pentru „martirii moderni care plătesc pentru credința lor cu sângele și care întâmpină moartea cu un zâmbet, deoarece cred, la fel de sincer cum a făcut-o Hristos, că martiriul lor va izbăvi omenirea“[7].

Acest gen de limbaj a apărut cincizeci de ani mai târziu în gândirea celor de la Weather Underground. În 1970, acești radicali au aruncat cocktailuri Molotov spre casa unui judecător de la Curtea Supremă din New York, au lansat o „Declarație de război“ împotriva Statelor Unite și au aruncat accidental în aer o casă din Greenwich Village în timp ce fabricau bombe. La fel ca anarhiștii dintr-o epocă anterioară, nu credeau în sistemul politic american sau în capacitatea lui de a face o schimbare reală. În cea mai faimoasă declarație a lor, *Prairie Fire (Focul din prerie),* au scris despre „ideologia muribundă a conformismului și gradualismului“, care „pretinde să-i liniștească pe oameni“ răspândind idei conciliante, centriste. Acest „reformism“ – prin care înțelegeau activitățile normale ale politicii democrate – „pornește de la premisa caracterului în esență bun al societății americane, care nu concordă cu punctul de vedere revoluționar că sistemul e putred până în măduva oaselor și trebuie răsturnat“[8]. Weathermen nu credeau în caracterul în esență bun al societății americane. Ei credeau că sistemul e putred până în măduva oaselor. Împărtășind disprețul lui Lenin față de politicienii aleși și de legislaturi, erau frustrați și plictisiți de ideea de a crea circumscripții sau de a aduna voturi.

I-a înfuriat și mai mult noțiunea de „excepționalism american“, pe care l-au denunțat în *Prairie Fire*. În mințile lor, America nu putea fi specială, nu putea fi considerată diferită, nu putea fi o excepție. Legile de fier ale

marxismului dictau că, mai devreme sau mai târziu, revoluția avea să ajungă și în America, punând capăt influenței periculoase a Americii asupra lumii. Furia lor în privința cuvântului *excepționalism* își are ecoul în limbajul folosit de o parte din stânga politică actuală. Istoricul Howard Zinn, autorul unei istorii a Americii care se concentrează asupra rasismului, sexismului și opresiei, s-a străduit să denunțe „miturile excepționalismului american“.[9] În ultimele două decenii au fost publicate zeci de articole cu variații ale aceluiași titlu. Acea antipatie față de America are ecouri și rezonează în interminabile colocvii, seminare și întâlniri publice, ori de câte ori se strâng acești oameni dezamăgiți de ideea americană.

Dar acesta este un alt grup de americani al căror dezgust față de eșecurile democrației americane i-a dus la concluzii la fel de radicale, iar acestea au de asemenea ecouri în actualitate. Dacă stânga și-a axat tristețea asupra forței distructive a capitalismului, puterii rasismului și prezenței armatei SUA în străinătate, dreapta creștină și-a orientat dezamăgirea spre ceea ce a perceput a fi depravarea morală, decadența, amestecul rasial și, mai presus de toate, laicismul ireversibil al Americii moderne. Scriitorul Michael Gerson, un creștin evanghelic și un analist critic pătrunzător al creștinismului „politic“, a susținut că o parte din comunitatea evanghelică actuală crede cu sinceritate că America e pierdută. Gerson, care-i scria discursurile lui George W. Bush, care este acum un alt om, înstrăinat de foștii lui colegi, descrie punctele de vedere ale foștilor lui prieteni astfel: „Se va deschide o nouă eră mai bună, până la a Doua Venire a lui Hristos care este singurul capabil să curețe mizeria. Nici un efort uman nu poate grăbi venirea acelei zile sau până la urmă nu poate salva o lume condamnată“[10]. Cu alte cuvinte, până în Ziua Judecății de Apoi nu are sens să încercăm să facem societatea mai bună și, într-adevăr, aceasta probabil se va înrăutăți. Eric Metaxas, gazda unei emisiuni de radio evanghelice, susținea că o victorie a lui Hillary Clinton în 2016 ar anunța sfârșitul republicii: „Singura dată când ne-am confruntat cu o luptă existențialistă ca aceasta a fost în războiul civil și în revoluția care a stat la baza înființării națiunii“[11]. Franklin Graham, fiul evanghelistului Billy Graham și

președintele Liberty University, folosea un limbaj și mai elaborat în timpul președinției lui Obama: „Cred că suntem într-al unsprezecelea ceas al lui Dumnezeu sau probabil în ultimele minute... când vezi cât de rapid se deteriorează țara noastră, cât de rapid se degradează moral lumea întreagă, în special în timpul acestei administrații, am văzut că țara a făcut un salt de pe trambulina morală fix în haznaua omenirii“[12].

Acest curent al pesimismului profund, de dreapta, exprimat în legătură cu America, nu este un lucru nou. O versiune a acelorași puncte de vedere a fost oferită americanilor în mod repetat, vreme de trei decenii, de mulți alți vorbitori și scriitori, dar cel mai renumit dintre ei este Patrick Buchanan. Buchanan nu este un protestant evanghelic, ci mai degrabă un catolic care împărtășește aceeași viziune apocaliptică asupra lumii. În 1999, a anunțat că-și dă demisia din Partidul Republican și candidează la președinție la cârma Partidului Reformist. În declarația sa prin care a anunțat acest lucru a deplâns pierderea „culturii populare care sprijinea valorile credinței, familiei și țării, ideea că noi, americanii, suntem poporul care se sacrifică și suferă unit și merge înainte unit, respectul reciproc, limita bunului-simț, comportamentul decent; toate au dispărut“[13]. În versiuni mai recente ale acestei lamentări s-a exprimat mai clar în privința disperării sale culturale, în primăvara lui 2016:

> În cultura populară a anilor 1940 și 1950, bărbații albi erau modele. Ei erau detectivii și polițiștii care-i fugăreau pe gangsteri și eroii care câștigau al Doilea Război Mondial pe câmpurile de luptă ale Europei și în insulele din Pacific. Pentru copiii lor lumea s-a întors cu susul în jos. În școlile noastre cărțile de istorie au fost rescrise și vechii eroi eliminați, în timp ce statuile lor sunt doborâte și drapelele lor coborâte.[14]

Pesimismul lui Buchanan derivă în parte din senzația că albii au intrat în declin, dar și, la fel ca în cazul celor cu vederi diametral opuse lui, care aparțin stângii, din dezacordul față de politica externă americană. Pe parcursul anilor, el a trecut de la obișnuitul izolaționism la ceea ce pare a fi credința că rolul Americii în lume este dăunător, dacă nu malefic. În 2002, a

afirmat la televizor, folosind un limbaj care ar fi putut fi folosit foarte bine și de Noam Chomsky sau de un alt asemenea critic al Americii aparținând aripii stângi, că „9/11 a fost o consecință directă a faptului că Statele Unite s-au amestecat într-o regiune a lumii căreia nu-i aparținem și unde nu suntem doriți“[15].

Și mai ciudat, un om care s-a opus mai multe decenii falselor povești sovietice a intrat în mrejele unei false povești rusești, create de tehnologii politici ai lui Putin, cum că Rusia este o națiune dumnezeiască, creștină, care caută să-și protejeze identitatea etnică. Nu contează că în realitate doar un mic procent dintre ruși merg la biserică sau că mai puțin de 5% spun că au citit vreodată Biblia; nu contează că Rusia este în foarte mare măsură un stat multietnic, multilingv, cu o populație musulmană mult mai mare decât majoritatea țărilor europene, nu contează că Cecenia, o provincie rusească, e de fapt guvernată de legea sharia, sau că guvernul ei le forțează pe femei să poarte văl și-i torturează pe bărbații homosexuali, nu contează că multe forme de creștinism evanghelic sunt de fapt interzise. Propaganda – fotografiile cu Putin închinându-se în fața unei icoane a Maicii Domnului din Kazan, de exemplu, sau integrarea serviciilor religioase în inaugurările lui – a funcționat în cazul lui Buchanan, care a devenit convins că Rusia este un stat etnic naționalist de un soi superior Americii pe care o descrie cu dezgust ca o „«națiune universală» multiculturală, multietnică, multirasială, multilingvă, al cărei avatar este Barack Obama“[16].

Asemenea celor care trăiesc la limitele extreme ale stângii americane, unii dintre cei care trăiesc la marginile extreme ale dreptei au fost atrași de multă vreme de violență. Nu e nevoie să reamintim aici istoria Ku Klux Klanului, să vorbim despre bombardierul din Oklahoma, Timothy McVeigh, și pușcașul din Charleston, Dylann Roof, sau să descriem miriadele de indivizi și miliții care au pus și continuă să pună la cale omoruri în masă, în numele salvării unei nații căzute. În 2017, o miliție din Illinois a detonat o bombă într-o moschee din Minnesota. În 2018, un bărbat care credea că evreii complotează să distrugă America albilor a ucis unsprezece oameni într-o sinagogă din Pittsburgh. În ianuarie 2019, un grup de bărbați care s-

au autointitulat „Cruciații“ a pus la cale detonarea unei bombe într-un complex de apartamente din Garden City, Kansas, deoarece sperau să ucidă un număr mare de refugiați din Somalia. Aceste grupuri și mișcări au fost de asemenea inspirate de convingerea că democrația e fără valoare, că alegerile nu pot aduce o schimbare reală și că doar acțiunile cele mai extreme și mai disperate pot opri declinul unei anumite viziuni despre America.

În 2016, o parte dintre argumentele vechii stângi marxiste – ura ei față de politica burgheză obișnuită și năzuința ei spre o schimbare revoluționară – s-au întâlnit și s-au amestecat cu disperarea dreptei creștine în legătură cu viitorul democrației americane. Împreună, au produs retorica de campanie nostalgic restaurativă a lui Donald Trump. Cu doi ani în urmă, Trump criticase eșecul american și ceruse o soluție pe care Troțki ar fi apreciat-o: „Știți ce rezolvă [asta]? Când economia se prăbușește, când țara intră într-un iad absolut și totul e un dezastru. Atunci veți avea... lupte de stradă prin care se va cere să revenim acolo unde am fost când eram măreți“[17]. Cu patru ani înainte, consilierul lui, Steve Bannon, care se comparase deschis cu Lenin, vorbea amenințător despre nevoia unui război: „Va trebui să trecem prin zile întunecate pentru a ajunge din nou la cerul albastru al dimineții în America. Va trebui să trecem prin suferințe masive. Oricine nu crede că e nevoie să trecem prin durere, credeți-mă, vă prostește“[18]. Într-o cuvântare din 2010 a făcut chiar referire directă la Weathermen, cu trimitere la *Prairie Fire* și citate din cântecul lui Bob Dylan care a dat numele mișcării:

> Nu ai nevoie de un meteorolog *(weatherman)* ca să știi de unde bate vântul, și vânturile suflă pe platoul înalt al acestei țări, prin prerie și aprinde un foc care va ajunge până la Washington în noiembrie.[19]

Discursul inaugural al lui Trump, scris de o echipă de consilieri de-ai lui – printre care se număra și Bannon –, conținea idei antiamericane de stânga și de dreapta. Includea dezgustul aripii stângiste față de „sistemul“ care se „protejase pe sine, dar nu pe cetățenii din țara noastră“: „Victoriile lor nu au fost victoriile noastre; triumfurile lor nu au fost triumfurile noastre și, în

timp ce ei serbau în capitala națiunii noastre, era prea puțin de celebrat pentru familiile care se luptau în întreaga noastră țară“[20]. Reflecta de asemenea disperarea evanghelică în legătură cu starea morală cumplită a nației, „crima și bandele și drogurile care au răpit prea multe vieți și ne-au jefuit țara de atât de mult potențial neatins“.

Discursul inaugural nu a exprimat direct dorul de un episod purificator de violență. Dar discursul despre „Western civilization“ ținut de Trump la Varșovia un an mai târziu, în iulie 2017 – cel la a cărui redactare au ajutat Bardaji și prietenii lui –, categoric a făcut-o. Trump, care părea surprins de unele lucruri pe care le citea de pe teleprompter („Ia te uită!“, s-a minunat la menționarea originilor poloneze ale lui Copernic), categoric nu era autorul. Dar adevărații autori, inclusiv Bannon și Stephen Miller, au folosit o parte din limbajul întrebuințat și în discursul inaugural: „Poporul, nu cei puternici... a alcătuit întotdeauna baza libertății și piatra de temelie a apărării noastre“[21], au scris ei, de parcă Trump nu ar fi fost un om de afaceri bogat, puternic din elită, care fentase recrutarea și îi lăsase pe alții să lupte în locul lui. Într-un pasaj care descria Revolta din Varșovia – o bătălie oribilă și distructivă în care, deși a dovedit un curaj extraordinar, rezistența poloneză a fost zdrobită de naziști – l-au pus pe Trump să declare că „acei eroi ne reamintesc că Occidentul a fost salvat cu sângele patrioților; că fiecare generație trebuie să se ridice și să-și joace rolul în apărarea ei“. Conotația de rău augur era greu de ratat: „fiecare generație“ înseamnă că patrioții din generația noastră vor trebui să-și verse sângele în bătălia viitoare pentru a salva America de la propria decadență și corupție.

Trump contribuie cu elemente noi la această veche poveste. La milenarismul de extremă dreapta și la nihilismul revoluționar de extremă stânga el adaugă profundul cinism al cuiva care a petrecut ani desfășurând scheme de afaceri dezgustătoare în întreaga lume. Trump nu cunoaște povestea americană și deci nu poate crede în ea. Nu are înțelegere sau simpatie pentru limbajul Părinților Fondatori ai Americii, așa că nu poate fi inspirat de el. Deoarece nu crede că democrația americană e bună, nu are nici un interes pentru o Americă doritoare să fie un model printre națiuni.

Într-un interviu din 2017 cu Bill O'Reilly de la Fox News și-a exprimat admirația pentru Vladimir Putin, dictatorul rus, folosind o formă clasică de „și ce-i cu asta". „Dar e un ucigaș", a spus O'Reilly. „Sunt o mulțime de ucigași. Crezi că țara noastră e inocentă?", a replicat Trump.[22] Cu doi ani în urmă, exprimase un gând asemănător într-un alt interviu la televiziune, de această dată cu Joe Scarborough. „El își conduce țara și cel puțin e un lider", a spus despre Putin, „spre deosebire de ce avem în această țară. Cred că și țara noastră face o mulțime de crime, Joe, ca să știi."[23]

Aceasta a fost o exprimare – „Putin este un ucigaș, dar la fel suntem cu toții" – care oglindește propaganda lui Putin care afirmă adesea, în tot atâtea cuvinte, „Ok, Rusia e coruptă, dar la fel sunt toți ceilalți". Este un argument în favoarea echivalenței morale, care subminează încrederea, speranța și credința că putem trăi respectând cuvântul Constituției noastre. Este de asemenea un argument util președintelui, deoarece îi dă libertatea să fie un „ucigaș", sau să fie corupt, sau să încalce legea „la fel ca toți ceilalți". Într-un drum spre Dallas am auzit o versiune de la una dintre susținătoarele bogate ale președintelui. Da, mi-a spus ea, e corupt – dar la fel, credea ea, au fost toți președinții de dinaintea lui. „Doar că înainte nu am știut asta." Acea idee i-a dat ei – un cetățean integru, patriot, care respectă legea – libertatea să sprijine un președinte corupt. Dacă toți sunt corupți, și așa au fost dintotdeauna, atunci orice aș face ca să câștig e ok.

Acesta este, desigur, argumentul pe care l-au folosit întotdeauna extremiștii antiamericani, grupurile de extremă dreapta sau de extremă stânga ale societății. Idealurile americane sunt false, instituțiile americane sunt frauduloase, comportamentul american în străinătate este malefic și limbajul proiectului american – egalitate, oportunitate, justiție – e doar un slogan lipsit de semnificație. Adevărul adevărat, în această viziune conspiraționistă, este cel al oamenilor de afaceri secretoși, sau poate al birocraților din „statul profund", care-i manipulează pe votanți în funcție de planurile lor, folosind ca acoperire limbajul siropos al lui Thomas Jefferson. Orice e necesar pentru a-i răsturna de la putere pe acești uneltitori malefici este justificat. În *Prairie Fire,* Weather Underground a protestat împotriva

„Departamentului de Justiție și a Casei Albe – CIA“. Acum Trump face același lucru. „Te uiți la corupția de la vârful FBI – e o rușine“, declara la *Fox and Friends* după doi ani de președinție. „Și Departamentul nostru de Justiție, de care încerc să mă țin departe – dar la un moment dat nu voi mai face asta.“[24] Ulterior, nu a mai făcut-o.

Această formă de echivalență morală – credința că în esență democrația nu e diferită de autocrație – este un argument familiar și folosit de multă vreme de autoritariști. În 1985, Jeane Kirkpatrick, o învățată, intelectuală și ambasadoare a lui Reagan la ONU, a scris despre pericolul retoricii echivalenței morale, atât pentru SUA cât și pentru aliații ei, care venea pe atunci din Uniunea Sovietică. Tunurile, armele, până și focoasele nucleare erau periculoase pentru democrații, dar nici pe departe atât de periculoase ca această formă particulară de cinism: „Ca să distrugi o societate“, scria ea, „e mai întâi necesar să-i delegitimizezi instituțiile fundamentale.“[25] Dacă crezi că instituțiile americane nu diferă de opusul lor, nu are sens să le mai aperi. Același lucru e valabil pentru instituțiile transatlantice. Ca să distrugi Alianța Atlantică, comunitatea de democrații, scria ea, „e suficient să-i privezi pe cetățenii din societățile democratice de simțul scopului moral comun, care stă la baza identificărilor și eforturilor comune“.

Victoria lui Trump din 2016 a fost exact victoria acestei forme de echivalență morală. În loc să prezentăm orașul strălucitor de pe deal, nu ne deosebim de „ucigașii“ Rusiei lui Putin. În locul unei națiuni care conduce „cetățenii societăților democratice“, suntem „America First“. În loc să ne vedem pentru totdeauna în centrul unei mari alianțe internaționale în favoarea binelui, suntem indiferenți la soarta altor națiuni, inclusiv a acelor națiuni care ne împărtășesc valorile. „America nu are un interes vital să aleagă între facțiunile beligerante ale căror animozități durează de secole în estul Europei“, scria Trump, sau scriitorul lui de discursuri, în anul 2000. „Pentru conflictele lor nu merită să fie sacrificate vieți de americani.“[26] Acesta nu este un rechizitoriu la adresa Războiului din Irak. Este o acuzație la adresa implicării Americii în lume care merge înapoi până la începutul secolului XX, un rechizitoriu la adresa implicării Americii în două războaie

mondiale și în Războiul Rece, o revenire la xenofobia și la izolaționismul închis în sine al anilor 1920, eră în care tatăl lui Trump era arestat pentru participarea la răzmerițe alături de Ku Klux Klan.

Și asta a dovedit Trump: sub pojghița consensului american, credința în Părinții Fondatori și în idealurile noastre, se află o altă Americă – America lui Buchanan, a lui Trump – care nu vede vreo deosebire importantă între democrație și dictatură. Această Americă nu se simte atașată de alte democrații; această Americă nu e „excepțională“. Această Americă nu are un spirit democratic special de genul celui descris de Jefferson. Unitatea acestei Americi e creată de pielea albă, de un anumit mod de a privi creștinismul și de un atașament față de țara care va fi înconjurată și apărată de un zid. Naționalismul etnic al acestei Americi se aseamănă cu naționalismul etnic demodat al vechilor nații europene. Disperarea culturală a acestei Americi se aseamănă cu disperarea lor culturală.

Surpriza nu e că această definiție a Americii e acolo: a existat întotdeauna. Surpriza e că a apărut în partidul politic care a folosit cel mai ostentativ drapele, steaguri, simboluri patriotice și parade pentru a-și contura identitatea. Ca partidul lui Reagan să devină partidul lui Trump – ca republicanii să abandoneze idealismul american și să adopte, în schimb, retorica disperării – trebuia să aibă loc o schimbare mare, nu doar în rândurile votanților partidului, ci printre *funcționarii* acestuia.

*

„Era ora de cocktail în ziua deschiderii noului Congres dominat de republicani și salonul lung și luminat de candelabre al primăriei lui David Brock din Georgetown se umplea de tineri conservatori exuberanți, proaspăt sosiți după evenimentele de pe Colină.“[27] Aceasta a fost fraza de deschidere, din 1995, a unui articol de primă pagină din *New York Times Magazine*, intitulat „The Counter Counterculture“. Autor era regretatul James Atlas și acesta prezenta, unul câte unul, o serie de personaje. Era tânărul David Brooks, care realiza pe atunci pagina editorială din *The Wall Street Journal*. Era însuși Brock, cel mai cunoscut la acea vreme pentru investigațiile sale malițioase privind relațiile personale ale președintelui Bill Clinton. Erau prietenii mei David Frum – descris ca „un fost editorialist la *Wall Street*

Journal“ – și soția lui, Danielle Crittenden, cu care am scris împreună, după mai mulți ani, cartea mea de bucate poloneze.

Sunt detalii amuzante – restaurante costisitoare din Georgetown unde elitele conservatoare educate tratau cu dispreț elitele liberale educate –, dar tonul nu e negativ. O paradă de nume și scurte profiluri: Bill Kristol, John Podhoretz, Roger Kimball, Dinesh D’Souza. Îi cunoșteam pe majoritatea la momentul publicării articolului. Pe atunci lucram la Londra pentru *Spectator* și relația mea cu acest grup era aceea a verișoarei din străinătate care venea în vizită din când în când, inspira un interes modest în cadrul familiei, și nu reușea niciodată să pătrundă în cercul interior. Am scris din când în când pentru *Weekly Standard,* editat de Kristol; pentru *New Criterion,* editat de Kimball, și o dată pentru *Independent Women’s Quarterly,* editat pe atunci, printre alții, de Crittenden. Mai cunoșteam, dar destul de puțin, o femeie al cărei aspect, într-o fustă mini din piele de leopard, era cel mai notabil lucru în legătură cu poza de copertă a revistei: Laura Ingraham, care fusese funcționară la judecătorul de la Curtea Supremă Clarence Thomas și era pe atunci avocat la o firmă. În penultimul paragraf, Atlas ajunge ca aproape de miezul nopții să „cutreiere pe străzile din centrul Washingtonului împreună cu Brock în Land Roverul verde militar al lui Ingraham, cu viteza de 96 km pe oră, căutând un bar deschis în timp ce muzica lui Buckwheat Zydeco exploda din difuzoare“.

Ingraham reconfirmă uneori, în programele ei de televiziune sau în discursurile publice, principalul lucru pe care l-am asociat cu ea la acea vreme: devotament față de Reagan și reaganism, același devotament care ar fi fost împărtășit atunci de toți cei de la petrecerea lui Brock. Sau poate devotament față de Reagan e prea strict. Ce lega grupul de fapt – și ce m-a atras și pe mine spre el – era un fel de optimism post-Război Rece, convingerea că „am învins“, că revoluția democratică avea să continue, că aveau să urmeze multe alte lucruri bune după prăbușirea Uniunii Sovietice – același optimism pe care l-am avut în Polonia la acea vreme și de care-mi aduc aminte de la Ajunul Anului Nou din 1999. Nu era vorba de conservatorismul nostalgic al englezilor; era ceva mai optimist, mai

american, un conservatorism pozitiv, care nu privea în urmă. Deși erau și versiuni mai întunecate, în forma lui cea mai bună era energic, reformist și generos, predicat din convingere în Statele Unite, din credința în măreția democrației americane și din ambiția de a împărtăși acea democrație cu restul lumii.

Dar acel moment s-a dovedit a fi mai scurt decât ne așteptam. Dacă sfârșitul Războiului Rece și al thatcherismului a produs nemulțumire printre conservatorii englezi, în America sfârșitul Războiului Rece a produs scindări adânci și dispute irezolvabile. Înainte de 1989, anticomuniștii americani – de la democrații centriști până la cei mai extremiști dintre republicani – fuseseră legați de hotărârea de a se opune Uniunii Sovietice. Dar grupul nu era monolitic. Unii luptau în Războiul Rece pentru că, în calitate de diplomați sau gânditori ai curentului realpolitik, se temeau de tradiționala agresivitate rusă care pândea dincolo de propaganda sovietică, se temeau de războiul nuclear și le păsa de influența americană în lume. Alții – și mă includ în această categorie – credeau că luptăm împotriva totalitarismului și dictaturii, pentru libertate politică și drepturile omului. Se dovedește că alții luptau împotriva Uniunii Sovietice deoarece ideologia sovietică era explicit ateistă și pentru că ei credeau că America era de partea lui Dumnezeu. La dezintegrarea Uniunii Sovietice, legăturile care-i țineau uniți pe acești anticomuniști s-au rupt.

Schimbarea tectonică necesita timp. Anvergura și amploarea ei nu se vedeau cu ochiul liber. Evenimentele din 9/11 probabil au ținut grupul la un loc mult mai mult timp decât s-ar fi întâmplat altfel. Dar într-un final, seara de la casa lui Brock s-a arătat a fi o altă petrecere ai cărei participanți nu mai vorbeau acum unul cu altul. La numai doi ani după ce a avut loc, însuși Brock, într-un articol intitulat „Confessions of a Right-Wing Hit Man“, a retractat, acuzând dreapta de „intoleranță intelectuală și gândire de grup îngâmfată“[28]. Brock a migrat lent spre centru și a devenit un editorialist la *New York Times* care scria cărți despre cum să trăiești o viață plină de sens. Frum a ajuns să scrie discursuri pentru George W. Bush, apoi a fost dezamăgit de tendința xenofobă și conspiraționistă a partidului, după care s-

a rupt complet de acesta în urma alegerii lui Donald Trump. Kristol a urmat aceeași traiectorie, dar ceva mai târziu. Alții – D'Souza, Kimball – s-au îndreptat în direcție total opusă.

Delimitarea mea a venit în 2008, mulțumită ascensiunii lui Sarah Palin, un proto-Trump, și folosirii de către administrația Bush a torturii în Irak. Chiar am scris un articol – „Why I Can't Vote for John McCain"[29] – explicând cum credeam eu că s-a schimbat partidul. (Recitindu-l, mi se pare că acest articol era mai ales dedicat lăudării lui McCain. Totuși, McCain, care a ținut un discurs minunat la lansarea cărții mele *Gulag: A History* la Washington, nu a mai vorbit niciodată cu mine.) Dar abia când Donald Trump a devenit candidatul partidului mi-am dat seama cât de diferită ajunsese interpretarea pe care o dădeam eu lumii față de viziunea prietenilor mei americani. Acel mic grup de „tineri conservatori" s-a rupt clar la jumătate.

În 2017, Sam Tanenhaus scria un alt articol despre o altă petrecere, de această dată în revista *Esquire*. Era o petrecere dată de familia Frum la casa din Washington pentru a sărbători publicarea cărții mele *Red Famine: Stalin's War on Ukraine,* o petrecere care cuprindea un contingent larg din ceea ce Tanenhaus denumea „un grup de scriitori, intelectuali și pundiți dezrădăcinați și strămutați care, dacă s-ar fi strâns la Paris sau la Londra sau poate la Ottawa, ar fi avut eleganța chinuită a emigranților și exilaților"[30]. Tanenhaus a ironizat blând această adunare de „Never Trumperi", printre alte lucruri râzând de „aperitivele specifice estului Europei" servite la o petrecere de sărbătorire a unei cărți despre foamete, ceea ce era destul de corect. Dar a mai făcut o observație serioasă: „Pentru mulți dintre invitați... ascensiunea lui Trump a schimbat vechiul refren «Nu se poate întâmpla aici» în mai sumbrul și mai presantul: «Se întâmplă acum și trebuie oprit»".

Nu toate vechile noastre cunoștințe simțeau la fel – și, într-adevăr, nu au fost invitate. Listele de invitați întocmite de prietenii mei în anii 1990 și cele create de aceiași prieteni la sfârșitul anilor 2010 erau foarte diferite. Mai întâi, în încăpere erau o mână de democrați de centru-stânga, oameni pe care Frumii nu-i cunoșteau în urmă cu treizeci de ani. Erau și câteva absențe notabile. De exemplu, Roger Kimball nu era acolo. În 1992

Kimball a scris o apreciere a *La trahison des clercs*, din care mai târziu unele părți au fost publicate sub forma unei introduceri la o nouă ediție în limba engleză a renumitei cărți a lui Benda. În respectivul eseu din 1992, observa aprobator că Benda – „scriind într-un moment când urile etnice și naționaliste începeau să sfâșie Europa în bucăți“[31] – se opunea partizanatului și credea în „ideea dezinteresării, universalității adevărului“. În acel moment, poate pentru că „urile etnice și naționaliste“ erau în curs de accentuare în Iugoslavia și în fosta Uniune Sovietică, idealul neutralității intelectuale îi părea lui Kimball că merită celebrat.

Până în 2019, Kimball devenise exact opusul omului dezinteresat; nici nu mai era prea atașat de „universalitatea adevărului“. În timpul audierilor pentru suspendare din 2019, a produs un șir de articole pentru un site web pro-Trump, numit American Greatness, ironizând sau ignorând în mod repetat evidența, care nu a fost niciodată contestată cu adevărat de avocații președintelui, că președintele Trump încălcase legea. Kimball cel din 1992 a scris că „dezintegrarea credinței în rațiune și umanitate duce nu doar la o distrugere a standardelor, ci implică și o criză de curaj“[32]. Kimball cel din 2019 compara membrii democrați ai Congresului cu „acea mulțime furioasă care a luat partea lui Baraba în fața lui Pilat din Pont“[33] – afirmație prin care pune implicit semnul egal între Trump și Iisus. Nu a menționat niciodată lașitatea senatorilor republicani care, cu excepția lui Mitt Romney, se temeau să recunoască că președintele folosise instrumentele politicii externe americane în beneficiul lui personal. „Criza de curaj“ era exact acolo, în fața lui. Kimball nu mai era capabil să o vadă.

Nici Ingraham nu era acolo, deși într-o perioadă anterioară m-aș fi bucurat să o am la o petrecere, marcând publicarea unei cărți despre crimele sovietice, iar ea ar fi fost încântată să vină. Dar, începând din anii 1990, traiectoriile noastre au luat-o în direcții radical diferite. Ea a renunțat la avocatură, a intrat în lumea mass-media conservatoare, a încercat mult timp să obțină un show TV al ei. Deși toate primele încercări au eșuat, în cele din urmă a ajuns să aibă un talk-show de radio popular. Am fost de vreo două ori invitata acelui program, o dată după invazia rușilor în Georgia, din

2008.[34] Reascultând conversația – magia internetului garantează faptul că nu se pierde nici un sunet – am fost șocată de cât era de consecventă în conservatorismul optimist al anilor 1990. Ingraham discuta în continuare despre puterea Americii de a face bine, despre capacitatea Americii de a riposta împotriva amenințării rusești. Dar bâjbâia după altceva. La un moment dat, a citat dintr-un articol de Pat Buchanan, unul dintre mentorii ei, care o criticase în mod repetat pentru inutilitatea oricărei relații dintre americani și Georgia, o democrație aspirantă, și lăudase Rusia, o țară pe care și-o imagina mai „creștină“ decât a lui.

Trimiterea semnala alte schimbări. La un anumit moment optimismul ei pentru Reagan a dispărut și s-a transformat lent în pesimismul apocaliptic împărtășit de atât de mulți alții. Asta se poate găsi în mult din ceea ce afirmă și scrie în prezent: America e condamnată, Europa e condamnată, civilizația occidentală e condamnată. Imigrația, corectitudinea politică, transsexualitatea, cultura, sistemul, stânga, democrații sunt responsabili. O parte din ce vede ea e real: așa-numita „cultură cancel“*** de pe internet, extremismul care uneori izbucnește în campusurile universităților, pretențiile exagerate ale celor care exersează politica identității reprezintă o problemă politică și culturală pentru a cărei combatere va fi nevoie de curaj. Dar nu mai e clar dacă ea crede că aceste forme ale extremismului de stânga pot fi combătute folosind politica democratică normală. În 2019, îl avea chiar pe Buchanan în emisiunea ei și i-a pus problema direct: „Este civilizația occidentală, așa cum o înțelegem noi, în pericol? Cred că în realitate ați putea prezenta argumente foarte solide că suntem pe marginea prăpastiei“[35]. La fel ca Buchanan, și ea avea îndoieli în legătură cu faptul că America ar putea sau ar trebui să joace un rol în lume. Și nu e de mirare: dacă America nu este excepțională, ci degenerată, de ce te-ai aștepta să realizeze ceva în afara granițelor ei?

Același sentiment ciudat colorează punctul ei de vedere în privința imigrării. De ani de zile, Ingraham, la fel ca mulți alții din universul Fox, i-a descris pe imigranții ilegali ca hoți și criminali, în pofida unor dovezi copleșitoare că imigranții comit în total mai puține crime decât americanii

nativi. Acest lucru nu este un apel rezonabil și familiar la impunerea mai multor restricții la graniță. Ea i-a cerut și președintelui Trump să pună capăt nu doar imigrației ilegale, ci și imigrației legale, referindu-se de mai multe ori la „schimbările demografice masive“ din America, „schimbări pentru care nici unul dintre noi nu a votat și pe care majoritatea nu le agreează“. În unele părți ale țării, spunea ea, „pare că America pe care o știm și pe care o iubim nu mai există“[36]. Ea a încheiat adresându-se președintelui Trump direct:

> Aceasta este o urgență națională, și trebuie să cereți Congresului să ia imediat măsuri. Există ceva ce scapă acestei țări și nu e vorba de rasă sau de etnie. E ceea ce odinioară era de la sine înțeles pentru ambele partide, anume că cetățenia americană este un privilegiu, care cere cel puțin respect față de domnia legii și loialitate față de constituția noastră.

Și dacă America adevărată, America reală dispare, atunci ar putea fi necesare măsuri extreme pentru a o salva. În 2019, Ingraham dădea probator din cap când unul dintre invitații ei, avocatul conservator Joseph diGenova, a început să vorbească despre viitorul conflict cultural din America: „Ideea că mereu va fi discurs civil în această țară într-un viitor previzibil a fost depășită... va fi război total“, a spus el: „Fac două lucruri, votez și cumpăr arme.“[37] Când Rafael Bardaji a spus că „nu vrem să fim uciși, trebuie să supraviețuim“[38], vorbea metaforic. Ingraham promovează un grup de americani care cred că politica poate deveni curând război adevărat, cu violențe reale.

Pesimismul întunecat, cu ecourile sale aparținând celor mai alarmiste și mai radicale mișcări de stânga și de dreapta din istoria politicii americane, ajută la explicarea modului în care a devenit Ingraham, cu mult înaintea altora, un suporter convins al lui Donald Trump. Ea îl cunoștea pe Trump din anii 1990; au avut cândva o întâlnire romantică, dar care se pare că nu s-a terminat bine – ei i s-a părut că el e încrezut („Are nevoie de două mașini separate, una pentru el și una pentru părul lui“, le-a spus ea câtorva prieteni comuni). Cu toate acestea, ea a fost unul dintre primii suporteri ai implicării

lui în politică, permițându-i chiar să bată câmpii despre birtherism în emisiunea ei. Ea a vorbit în numele lui la Convenția Republicană, susținându-i cauza chiar înainte ca restul partidului ei să fie de acord. Ea avusese acces special la el pe parcursul președinției lui și este unul dintre numeroșii oameni de la Fox care vorbesc cu el în mod regulat.

Credința în el, sau cel puțin în cauza lui, a modelat puternic felul în care a prezentat Ingraham pandemia de coronavirus din primăvara lui 2020. Precum colegii ei de la Fox News, la început a minimalizat povestea, acuzându-i pe democrați că au exagerat cu virusul, numindu-l „o nouă cale de a-l lovi pe președintele Trump“[39]. Mai târziu, ea s-a angajat în dezinformarea activă, ignorându-i pe experții în medicină și promovând puternic medicamentul hidroxichlorochină înainte să fi fost testat[40]; l-a menționat cu trei zile înainte ca Trump să înceapă să-l promoveze. În aprilie s-a alăturat ciudatei campanii a președintelui împotriva politicilor de lockdown, încurajându-i pe „rebeli“ să se răzvrătească împotriva carantinei. Unul dintre mesajele ei de pe Twitter a dezvăluit câteva dintre părerile ei mai profunde: „Cât de mulți dintre cei care ne-au îndemnat guvernul să ajute la eliberarea irakienilor, sirienilor, kurzilor, afghanilor etc. sunt la fel de dedicați acum eliberării Virginiei, Minnesotei, Californiei etc?“[41] Folosirea cuvântului *eliberare,* echivalența directă făcută între Saddam Hussein, un om care a comis crime în masă, și guvernatorii americani aleși democratic, care încercau să-și protejeze cetățenii de o pandemie, nu erau gândurile unui om care are încredere în democrația americană.

Câteva elemente ale traiectoriei lui Ingraham rămân misterioase. Unul este acela că invocă frecvent valori morale, valori creștine, valori personale. Într-un discurs din 2007 a spus unui grup din Dallas că „fără virtute nu există America. Fără virtute vom fi conduși de tirani“[42]. Apoi a întocmit o listă a acestor virtuți: „onoare, curaj, altruism, sacrificiu, muncă asiduă, responsabilitate personală, respect față de vârstnici, respect față de cei vulnerabili“. Nici una dintre aceste virtuți nu poate fi atribuită lui Donald Trump. Mai controversate sunt participarea ei la oprobriul pe care-l aruncă președintele asupra tuturor emigranților și propriile ei temeri că imigrația

legală a subminat „America pe care o știm și o iubim". Ingraham are trei copii adoptați – toți imigranți.

Nu știu cum își explică ei însăși aceste contradicții, deoarece Ingraham nu ar vorbi cu mine. La fel ca prietena mea Ania Bielecka, a răspuns la un email după care a tăcut. Dar există indicii. Unii prieteni comuni subliniază că e convertită la catolicism și este o persoană profund religioasă care a supraviețuit unui cancer de sân: i-a spus unuia dintre ei că „singurul bărbat care nu m-a dezamăgit niciodată a fost Iisus". Puterea voinței de care a avut ea nevoie ca să supraviețuiască în lumea ucigașă a mass-media de dreapta – în special de la Fox News, unde asupra starurilor feminine se făceau adesea presiuni să se culce cu șefii lor – nu ar trebui subestimată. Această combinație de experiențe personale dă o conotație mesianică unor remarci publice ale ei. În același discurs din 2007, a vorbit despre convertirea ei religioasă. Dacă nu ar fi fost credința, a spus ea, „Nu aș fi aici... probabil nu aș mai fi în viață". De aceea, a spus ea, a luptat să salveze America de ateism: „Dacă ne pierdem credința în Dumnezeu, ca țară – ne pierdem țara".

Ambiția profesională, cea mai veche scuză din lume, face și ea parte din poveste. În parte mulțumită lui Trump și legăturii ei cu Trump, Ingraham a primit propria emisiune tv la oră de vârf, la Fox, cu un salariu uriaș corespunzător. S-a asigurat că va avea interviuri cu el în momente-cheie, în care ea va pune doar întrebări flatante. „Apropo, felicitări pentru cifrele obținute în sondaje", i-a spus ea în timp ce-l intervieva la aniversarea Zilei Z.[43] Dar nu cred că, pentru o ființă atât de inteligentă cum e Ingraham, aceasta este întreaga explicație. A condus o emisiune la radio timp de mai mulți ani în care Fox nu i-a dat un program de televiziune și cred că va reveni la organizarea emisiunii de radio dacă-i vor anula vreodată programul. La fel ca în cazul atâtor biografii, separarea vieții personale de cea politică e o prostie.

Există câteva indicii care explică gândirea ei din alte timpuri și din alte locuri. Probabil contradicțiile personale – cum ar fi să ai un fiu gay și să susții un partid homofob, cum face prietena mea poloneză, sau să condamni emigrația în timp ce adopți copii din străinătate – de fapt *alimentează*

extremismul sau în orice caz utilizarea limbajului extremist. Scriitorul polonez Jacek Trzynadel a descris cum te simți când ești un susținător vocal al regimului în Polonia stalinistă și te îndoiești în același timp de el. „Strigam de la o tribună la un reuniune universitară din Wrocław și în același timp mă simțeam speriat de strigătele mele... Mi-am spus că încerc să conving [mulțimea] strigând, dar în realitate încercam să mă conving pe mine însumi.“[44] Pentru unii oameni, pledoaria zgomotoasă a lui Trump ajută la acoperirea profundelor îndoieli și chiar a rușinii pe care aceștia o resimt în legătură cu sprijinirea lui. Nu e suficient să exprimi aprobarea pentru un președinte insipid care corupe Casa Albă și distruge alianțele Americii. Trebuie să strigi dacă vrei să te convingi pe tine, dar și pe ceilalți. Trebuie să-ți exagerezi sentimentele dacă trebuie să le faci să fie credibile.

Dar răspunsul se poate afla de asemenea, pur și simplu, în profunzimea disperării lui Ingraham. America prezentului este un loc întunecat, coșmaresc, unde Dumnezeu vorbește doar unui număr mic de oameni; unde idealismul e mort; unde războiul civil și violența sunt din ce în ce mai aproape; unde politicienii aleși democratic nu sunt mai buni decât dictatorii străini și crimele în masă; unde „elita“ se bălăcește în decadență, derută, moarte. America prezentului, așa cum o văd ea și atât de mulți alții, este un loc unde universitățile îi învață pe oameni să-și urască țara, unde victimele sunt mai celebrate decât eroii, unde s-a renunțat la valorile mai vechi. Orice preț ar trebui plătit, orice crimă ar trebui iertată, orice indignare ar trebui ignorată dacă de asta e nevoie ca să aducem înapoi adevărata Americă, vechea Americă.

Excludere din cercuri sociale sau profesionale (n.tr.)

O POVESTE FĂRĂ SFÂRȘIT

Schimbări politice profunde, ca aceea pe care o trăim acum – evenimente care scindează brusc familii și despart prieteni, care împart clase sociale și rearanjează dramatic alianțe –, s-au petrecut și în trecut. Nu s-a acordat suficientă atenție în ultimii ani unei controverse franceze de la sfârșitul secolului al XIX-lea, care a prefigurat multe dintre dezbaterile secolului XX – o controversă care oglindește și disputele secolului XXI.

Afacerea Dreyfus a avut loc în 1894 când a fost descoperit un trădător în armata franceză: cineva trimitea informații Germaniei care învinsese Franța în urmă cu un un sfert de secol și ocupa în continuare fostele provincii franceze Alsacia și Lorena. Serviciile secrete militare franceze au investigat situația și au pretins că l-au găsit pe vinovat. Căpitanul Alfred Dreyfus era alsacian, vorbea cu accent german și era evreu – și de aceea, în ochii unora, nu era un adevărat francez. După cum avea să se dovedească, era și inocent. Adevăratul spion era maiorul Ferdinand Esterhazy, un alt ofițer care, după mai mulți ani, s-a retras din postul său și a fugit din țară.

Dar investigatorii armatei franceze au creat dovezi false și au dat mărturii false. Dreyfus a fost judecat de curtea marțială, a fost găsit vinovat și supus oprobriului public. În fața unei mulțimi uriașe, indignate, în Champ de Mars un adjutant i-a smuls ofițerului tresele de pe uniformă și i-a rupt spada. Dreyfus a strigat la rândul lui: „Degradați un om nevinovat! Trăiască Franța! Trăiască armata!“[1] Ulterior a fost trimis în detenție solitară pe Insula Diavolului, în largul coastelor Guyanei Franceze.

Controversa ulterioară – Romain Rolland a numit-o o „luptă între două lumi“[2] – a scindat societatea franceză după un model care brusc pare familiar. Cei care susțineau că Dreyfus e vinovat erau alt-right – sau Partidul Lege și Justiție, sau Frontul Național, sau sectanții QAnon – ai vremii lor. Folosind titlurile percutante din presa franceză – versiune de secol XIX a operațiunii de trolling de extremă dreapta – au răspândit

conștient o teorie a conspirației. Au tipărit afișe cu șerpi care ies din capul lui Dreyfus – un vechi clișeu antisemit— și caricaturi care-l descriau ca un animal cu coada ruptă, „memeuri“ rasiste într-o epocă anterioară inventării acestui termen. Conducătorii au mințit pentru a apăra onoarea armatei. Susținătorii lor s-au agățat de credința că Dreyfus e vinovat – și de absoluta loialitate pe care o aveau față de națiune – chiar și după dezvăluirea falsului.

Pentru a-i convinge să continue să fie loiali, o întreagă clică de *funcționari* din secolul al XIX-lea au fost nevoiți să renunțe la credința în adevărul obiectiv. Dreyfus nu era spion. Pentru a dovedi că era, antidreyfusarzii au trebuit să distrugă dovezi, să discrediteze legea, justiția și până și gândirea logică. La fel ca Langbehn, scriitorul german care-l idolatriza pe Rembrandt, în cele din urmă au atacat știința, deoarece era modernă și universală, și pentru că venea în conflict cu venerarea strămoșilor și cultul emoțional al locului de baștină. „În fiecare lucrare științifică“, scria unul dintre antidreyfusarzi, există ceva „precar“ și „contingent“.[3] Au atacat și caracterele, personalitățile, legitimitatea și patriotismul oamenilor care l-au apărat pe Dreyfus. Asemenea oameni erau „idioți“ și „străini“, nefiind potriviți să fie cetățeni ai Franței.

Antidreyfusarzii se numeau „francezi adevărați“ – adevărata elită, spre deosebire de „străini“ și de elita neloială. Unul dintre conducătorii lor, Edouard Drumont, a creat un ziar, *La Libre Parole – Libera vorbire* –, anticapitalist și antisemit, anticipându-i pe unii dintre autoritariștii național-socialiști ai secolului XX și ai zilelor noastre. El i-a acuzat pe evrei de complot în vederea distrugerii armatei franceze, a puterii franceze și a Franței.

Între timp, dreyfusarzii susțineau că unele principii sunt mai înalte decât loialitatea față de instituțiile naționale și că de fapt conta dacă Dreyfus era sau nu vinovat. Mai presus de toate, susțineau că statul francez avea obligația să-i trateze pe toți cetățenii în mod egal, indiferent de religia lor. Și ei erau patrioți, dar de un alt fel. Aceștia nu concepeau națiunea ca un clan etnic, ci ca întruparea unui set de idealuri: dreptate, onestitate, obiectivitate,

neutralitate a instanțelor. Aveau un patriotism mai cerebral, mai abstract și mai greu de înțeles, dar nu fără să aibă atractivitatea lui. În renumitul său eseu pasionat, intitulat „J'accuse", publicat în 1898, Émile Zola a declarat că nu are nici o animozitate personală față de oamenii care fabricaseră cazul împotriva lui Dreyfus. În schimb, a scris, „pentru mine, ei sunt doar entități, spirite ale răului social. Și actul pe care-l săvârșesc eu aici este doar un mijloc revoluționar de a grăbi explozia de adevăr și dreptate".

Cele două moduri în care priveau oamenii națiunea, acest dezacord legat de „cine suntem", a scindat Franța la mijloc – sau, poate, a scos a iveală o ruptură care fusese de multă vreme în societate, sub pașnicele auspicii ale industrializării rapide, ale modernizării Franței. Spiritele s-au încins. Alianțele sociale s-au schimbat – și listele de oaspeți s-au modificat. În marele roman *În căutarea timpului pierdut,* Marcel Proust descria cum a distrus cazul Dreyfus prietenii și a reorganizat societatea. Una dintre doamnele elegante din această poveste a devenit antidreyfusardă pentru a intra în saloanele aristocrate ai căror membri o considerau „dublu merituoasă" deoarece se căsătorise cu un evreu.[4] Alta, încercând să intre în grațiile unei gazde dreyfusarde, a „declarat că toți oamenii din lume erau idioți". O caricatură faimoasă realizată de scriitorul satiric Caran d'Ache arată o familie franceză care ia cina. În primă scenă, stau cu toții așezați politicos. În a doua scenă se bat, aruncă cu mâncare, sparg vesela. Textul explică: „Au început să vorbească de asta" – prin „asta" înțelegând cazul Dreyfus. Leon Blum, primul premier evreu al Franței, își amintea de conflictul social pe această temă ca fiind „nu mai puțin violent decât Revoluția Franceză sau Primul Război Mondial"[5].

În final, dreyfusarzii au învins. Dreyfus a fost în cele din urmă readus acasă, în 1899. A fost reabilitat oficial în 1906. În același an, Georges Clemenceau, editorul eseului „J'accuse" al lui Zola, a devenit prim-ministru al Franței. Într-unul dintre pasajele de la sfârșitul romanului lui Proust, naratorul se întoarce din provincii după o boală îndelungată și descoperă că nimeni nu mai vorbește despre Dreyfus – „acest nume a fost uitat" – și că toate alianțele s-au schimbat încă o dată.

Dar victoria nu a fost definitivă. La începutul secolului XX, o reacție antidreyfusardă a mai căpătat o dată forță. Studenți din Paris au început să respingă concluzia afacerii Dreyfus. În schimb, au adoptat o „viziune conservatoare“ ostentativă, așa cum a descris-o istoricul Tom Conner, „bazată pe valori tradiționale cum ar fi familia, Biserica și națiunea“[6]. În 1908 – același an în care Emma Goldman a pus la îndoială existența patriotismului american – mișcarea protofascistă Action Française, înființată de un important antidreyfusard, Charles Maurras, a organizat o campanie de ură împotriva unui istoric, Amédée Thalamas. Maurras – și Benda îl consideră unul dintre *funcționari* – era furios pentru că Thalamas îndrăznise să sugereze că viziunile religioase ale Ioanei d'Arc ar fi putut fi simple halucinații auditive în loc să fie semne sacre de la Dumnezeu. Un grup de activiști l-a atacat pe Thalamas în timpul uneia dintre prelegerile lui de la Sorbona și l-a forțat să se ascundă. Într-un final, Maurras s-a aliniat cu regimul de la Vichy care a colaborat cu Hitler după 1940 – folosind, desigur, sloganul „France First“.

Roata politicii s-a mai învârtit o dată. Hitler a fost învins, guvernul de la Vichy a căzut. Maurras a fost judecat și condamnat ca trădător. La auzul verdictului, a exclamat, la peste jumătate de secol de la faimoasa scenă din Champ de Mars, „*C'est la revanche de Dreyfus!“:* „E răzbunarea lui Dreyfus“.

După război s-a instaurat o altă viziune a Franței, bazată pe gândire rațională, domnie a legii și integrare în Europa. Dar spiritul *funcționarilor* care au încercat să mânjească imaginea lui Dreyfus, să se alăture guvernului de la Vichy și să lupte pentru France First există în continuare. Naționalismul „Franța e a francezilor“ al lui Marine Le Pen, cu evocarea simbolurilor strămoșești și a eroilor locului – mai presus de toți, Ioana d'Arc – și conservatorismul social al lui Marion Maréchal sunt acum îndreptate împotriva viziunii mai largi a lui Emmanuel Macron care vede o Franță republicană susținând în continuare un set de valori abstracte, printre care justiția imparțială și domnia legii. Uneori lupta devine violentă. Când *gilets jaunes* – anarhiști antisistem cu jachete galbene – au ieșit pe străzi la

proteste în Paris, în primăvara lui 2019, au distrus o statuie a Mariannei, simbolul feminin al Republicii, întruparea statului abstract.

Afacerea Dreyfus a fost declanșată de o singură cauză celebră. Un singur caz în instanță – un proces disputat – a dezvăluit sciziuni irezolvabile între oameni care anterior nu erau conștienți că sunt în dezacord sau cel puțin nu și-au dat seama că acest lucru conta. Cu două decenii în urmă trebuie să fi existat latent interpretări diferite ale „Poloniei“, așteptând să fie exacerbate de întâmplare, circumstanțe și ambiții personale. Înainte să fie ales Trump, se ofereau diferite definiții a ceea ce înseamnă să fii „american“. Deși am purtat un război civil care a afectat puternic definiția etnică, nativistă a ceea ce înseamnă să fii american, aceasta a supraviețuit suficient de mult pentru a se reîncarna în 2016. Votul Brexit și dezbaterile haotice care au urmat reprezintă dovada că unele idei mai vechi referitoare la Anglia și englezism, de mult integrate într-o definiție mai largă a „Marii Britanii“, își păstrează în continuare o atractivitate puternică. Valul brusc de simpatie față de Vox este un semn că naționalismul spaniol nu a dispărut odată cu moartea lui Franco. Pur și simplu a intrat în hibernare.

Toate aceste dezbateri, indiferent că au loc în Franța anilor 1890 sau în Polonia anilor 1990, au la bază întrebările fundamentale ale acestei cărți: Cum se definește o națiune? Cine o definește? Cine suntem *noi*? Multă vreme ne-am imaginat că asemenea chestiuni au fost rezolvate – dar de ce ar fi soluționate vreodată?

*

În august 2019 am dat o petrecere. De această dată petrecerea era vara și în program erau statul la plajă și înotul în piscină în locul zăpezii și plimbărilor cu sania trasă de cai. În locul focurilor de artificii, am organizat un foc de tabără. Dar nu numai vremea, ci și succesul Poloniei – în plan economic, politic și cultural – au făcut ca lucrurile să fie altfel decât în Ajunul Anului Nou din 1999. De această dată o companie condusă de un prieten din zonă, proprietarul unui lanț de brutării profitabile, s-a ocupat de mâncarea care a fost cu mult superioară oalelor cu tocană de vită preparate în urmă cu douăzeci de ani. Un alt prieten, fost membru al parlamentului

din regiunea noastră, care întâmplător cântă la chitară electrică, le-a cerut unor prieteni să cânte împreună, așa că am avut muzică live în loc de casete audio. Unii invitați s-au cazat la noile hoteluri din Nakło nad Notecią, orașul din apropiere, unul dintre ele fiind o fostă fabrică de bere transformată frumos de un om de afaceri local. Am făcut încă o dată liste cu cine unde doarme, dar treaba a fost mult mai simplă deoarece tot felul de luxuri inimaginabile în 1989 și nici măcar în 1999 – lucruri cum ar fi playerele portabile sau oțetul balsamic – sunt disponibile pe scară largă acum, folosite la o mie de petreceri și nunți poloneze în fiecare weekend.

O parte dintre invitați erau prieteni vechi. O prietenă care a venit la noi din New York în 1999 s-a întors în 2019, de această dată însoțită de soțul și de fiul ei. Un cuplu de polonezi a venit fără copiii care între timp crescuseră și se căsătoriseră. Grupul venit de la Varșovia cuprindea câțiva colegi refugiați din ceea ce fusese odinioară „dreapta“ poloneză, precum și câțiva pe care nici nu am fi visat să-i invităm cu douăzeci de ani în urmă, oameni care aparțineau atunci la ceea ce se numea „stânga“ poloneză. În anii care s-au scurs între aceste două petreceri am pierdut câțiva prieteni, dar am și câștigat prieteni noi.

Erau și alții, printre care vecini din sat, primari ai unor orașe din apropiere și, din nou, un mic grup de prieteni din străinătate, care au venit cu avionul de la Houston, Londra, Istanbul. La un moment dat am observat că pădurarul local era angajat într-o discuție aprinsă cu fostul prim-ministru suedez, Carl Bildt, împreună cu care în urmă cu mai mulți ani soțul meu a creat Parteneriatul Estic între UE și Ucraina. La un moment dat am văzut un bine-cunoscut avocat, nepotul unui naționalist polonez notoriu din anii 1930, absorbit în conversația cu un prieten din Londra, care se născuse în Ghana. În ultimele două decenii, lumea se micșorase suficient ca toți să se întâlnească în aceeași grădină rurală poloneză.

Am observat de asemenea că împărțirea falsă și exagerată a lumii în „cei care sunt de undeva“ și „cei care sunt de peste tot“ – oameni despre care se presupune că își au rădăcinile într-un singur loc *versus* oameni care călătoresc; oameni presupus „provinciali“ *versus* oameni presupus „cosmopolitani“ – dispăruse total. La petrecerea noastră pur și simplu nu

era posibil să spui cine cărei categorii aparținea. Oameni care trăiesc în zona noastră rurală obscură poloneză erau încântați să vorbească cu oameni din alte părți. După cum s-a dovedit, oameni cu trecuturi fundamental diferite s-au putut înțelege foarte bine, deoarece „identitățile“ majorității oamenilor treceau dincolo de această dualitate. E posibil să fii înfipt într-un loc și totuși să ai o atitudine deschisă față de lume. E posibil să-ți pese în același timp de aspectul local, dar și de cel global.

Câțiva invitați nici nu se născuseră sau erau abia născuți în 1999. Aceștia erau prietenii fiilor noștri de la școală și universitate, un amestec eclectic de polonezi, europeni și americani – din Varșovia, Bydgoszcz, Connecticut și sudul Londrei. Au venit cu trenul și dormeau pe jos sau într-un hamac afară. Au înotat în lac, au dormit până târziu a doua zi, după care au înotat din nou în lac. Au amestecat engleza cu poloneza, au dansat pe aceeași muzică, știau aceleași cântece. Între ei nu erau diferențe culturale, nu erau ciocniri profunde de civilizație, nu existau diferențe de identitate de netrecut, care să-i despartă.

Poate că adolescenții care se simt polonezi și europeni, cărora nu le pasă dacă sunt în oraș sau la țară, vestesc altceva, mai bun, ce încă nu ne putem imagina. Categoric există mulți ca ei, în multe țări. Am întâlnit-o recent, de exemplu, pe Zuzana Čaputová, noua președintă a Slovaciei, o avocată pe probleme de mediu dintr-un mic orășel, care a câștigat alegerile naționale adunând – la fel ca Vox – o coaliție de oameni cărora le pasă de lucruri disparate: mediu, corupție, reforme politice. Am fost de asemenea norocoasă să-l întâlnesc pe Agon Maliqi, un tânăr kosovar care promovează idei liberale și cultură democratică prin artă, film și educație. „Ce a trăit Occidentul ca decenii de luptă a venit la noi sub forma unei foi de hârtie“, mi-a spus el. Scopul lui e să facă ideile scrise pe acea bucată de hârtie să pară reale pentru oamenii obișnuiți. Am realizat un podcast cu Flavia Kleiner, o studentă elvețiancă la istorie care a obosit de versiunea țării ei de nostalgie restaurativă și s-a decis să o combată. Împreună cu câțiva dintre prietenii ei s-au declarat „copiii lui 1848“ – descendenții revoluției liberale din Elveția –, au început să promoveze o altă formă de patriotism, online și

offline, și au ajutat la înfrângerea câtorva referendumuri naționaliste. Europa, America și lumea întreagă sunt pline de oameni – de la oraș și de la sat, cosmopolitani și provinciali – care au idei creative și interesante despre cum se trăiește într-o lume mai corectă și mai deschisă.

Au multe obstacole de trecut. În primăvara lui 2020, când noul coronavirus se răspândea în Europa și în jurul lumii, optimismul lor global – orice optimism global – a părut dintr-odată naiv. Pe 13 martie – într-o vineri – soțul meu conducea pe o autostradă din Polonia când a dat drumul la radio ca să asculte știrile și a aflat că granițele țării aveau să fie închise în 24 de ore. A tras pe dreapta și m-a sunat. Am cumpărat în câteva minute un bilet de avion de la Londra la Varșovia. A doua zi dimineață, aeroportul Heathrow era înfricoșător de gol, exceptând zborul spre Varșovia, la care era plin de oameni care încercau să prindă una dintre ultimele călătorii cu un avion comercial înapoi în țara lor. La check-in, agenții refuzau să-i îmbarce pe pasagerii care nu aveau pașaport polonez (eu am) sau documente de rezidență. Atunci cineva și-a dat seama că noile reguli intră în vigoare abia de la miezul nopții și astfel am fost martora unei discuții dintre un steward și doi pasageri care nu erau polonezi: „Vă dați seama că e posibil să nu mai puteți ieși ulterior din Polonia. Vă dați seama că e posibil să rămâneți în Varșovia foarte multă vreme...“

În aceeași zi ne-am sunat fiul care era proaspăt intrat la un colegiu din Statele Unite și i-am spus să meargă la aeroport ca să vină acasă. El intenționa să stea cu prietenii și familia după ce se închidea universitatea lui. În schimb, i-am dat treizeci de minute ca să ajungă până la unul dintre ultimele zboruri spre Londra, cu legătură la unul dintre ultimele zboruri spre Berlin. Când a aterizat în Europa, duminică, Polonia își închisese granițele la întregul transport public. A luat un tren de la Berlin la Frankfurt an der Oder, situat la granița polono-germană. Apoi a ieșit din el și a trecut podul care traversează frontiera, ducându-și bagajul, ca într-un film despre perioada Războiului Rece în care are loc un schimb de spioni. A văzut blocaje rutiere, soldați cu arme, oameni în costume de protecție etanșe luând temperatura, drone în aer, minunându-se, printre altele, de faptul că

vede pentru prima dată o graniță din Europa continentală. Soțul meu l-a luat de dincoace de graniță. Celălalt fiu al nostru a rămas de cealaltă parte a Atlanticului, blocat mai multe săptămâni.

Decizia aparent neplanificată a guvernului polonez de a închide granița a provocat un haos masiv. Cetățeni polonezi erau blocați pretutindeni și guvernul era obligat să aranjeze zboruri charter pentru a-i aduce acasă. Mii de cetățeni din Ucraina, Belarus și statele baltice – inclusiv șoferi de tir și turiști care încercau să ajungă acasă – au stat aliniați în mașinile lor la granița polono-germană timp de mai multe zile, folosind câmpurile din zonă drept toaletă, deoarece gărzile de la frontieră refuzau intrarea în țară a persoanelor care nu erau de etnie poloneză. Crucea Roșie germană împărțea băuturi, alimente și pături. Nici una dintre aceste măsuri dure, dramatice nu a oprit virusul: epidemia începuse să se răspândească și a continuat să se extindă, chiar și după închiderea granițelor. Spitalele poloneze au ajuns curând să fie depășite, nu în ultimul rând datorită faptului că retorica guvernului naționalist a convins atât de mulți doctori educați să părăsească țara în ultimii cinci ani. Dar, în pofida haosului – poate chiar datorită haosului –, blocajul de la graniță se bucura de o popularitate uriașă. Statul *făcea* ceva. Iar asta poate că a fost un semn prevestitor a ceea ce avea să vină.

Pe parcursul istoriei, pandemiile au dus la o expansiune a puterii statului: în perioadele în care oamenii se tem de moarte, sunt de acord cu măsuri despre care cred, corect sau greșit, că-i vor salva – chiar dacă asta înseamnă pierderea libertății. În Marea Britanie, Italia, Germania, Franța, Statele Unite și în multe alte locuri, a fost un consens că oamenii trebuie să stea acasă, că trebuia impusă carantina, că poliția trebuia să joace un rol excepțional. Dar în câteva locuri teama de boală a devenit, pe lângă celelalte aspecte neliniștitoare ale modernității, sursă de inspirație pentru o întreagă nouă generație de naționaliști autoritariști. Nigel Farage, Laura Ingraham, Mária Schmidt și Jacek Kurski, împreună cu trollii care lucrează pentru Vox în Spania sau alt-right în America, pregătiseră terenul în plan intelectual pentru acea schimbare – și așa s-a întâmplat. La sfârșitul lunii

martie, Viktor Orbán din Ungaria a adoptat o lege care-i permitea să conducă prin decrete și-i permitea guvernului său să-i aresteze pe ziariști și să-i arunce în închisoare pentru cinci ani dacă ar fi criticat eforturile oficiale de combatere a virusului. Nu era nevoie de aceste măsuri și ele nu au ajutat spitalele maghiare care erau de asemenea excesiv de împovărate, ca în Polonia, de lipsa de investiții și de emigrare. Ideea era să se folosească măsurile adoptate pentru a pune capăt oricărei dezbateri. Politicienii din opoziție care au obiectat au fost batjocoriți de mass-media de stat ca fiind „provirus“.

Ar putea fi un punct de cotitură. Poate copiii mei și prietenii lor – toți prietenii noștri și de fapt toți cei care dorim să trăim în continuare într-o lume în care putem spune cu încredere ceea ce credem, în care dezbaterea rațională e posibilă, unde cunoștințele și experiența sunt respectate, unde granițele pot fi traversate cu ușurință – reprezintă una dintre numeroasele fundături ale istoriei. Poate că suntem condamnați, la fel ca strălucitoarea Vienă multietnică habsburgică sau creativul și decadentul Berlin din Republica de la Weimar, să cădem în uitare. E posibil să trăim amurgul democrației; civilizația noastră se poate îndrepta spre anarhie sau tiranie, așa cum se temeau cândva filosofii Antichității și fondatorii Americii; o nouă generație de *funcționari,* avocați ai ideilor iliberale sau autoritariste, poate veni la putere în secolul XXI, la fel cum au făcut-o în secolul XX; viziunile lor asupra lumii, născute din resentiment, furie sau visuri profund mesianice, ar putea triumfa. Poate că noua tehnologie a informației va continua să submineze consensul, să-i scindeze pe oameni și să accentueze polarizarea până ce numai prin violență se va mai putea stabili cine conduce. Poate că teama de boală va provoca teama de libertate.

Sau poate coronavirusul va inspira un nou simț al solidarității globale. Poate ne vom reînnoi și moderniza instituțiile. Poate cooperarea internațională se va dezvolta după ce întreaga omenire a trecut prin aceleași experiențe în același timp: lockdown, carantină, teamă de infectare, teamă de moarte. Poate oamenii de știință din întreaga lume vor găsi noi modalități de a colabora, în afară de politică și dincolo de ea. Poate

realitatea bolii și a morții îi va învăța pe oameni să fie suspicioși la șarlatani, mincinoși și autori de dezinformare.

Este înnebunitor să fim nevoiți să acceptăm că ambele variante de viitor sunt posibile. Nici o victorie politică nu este vreodată permanentă, nici o definiție de „națiune“ nu e garantată să dureze și nici o elită, de orice fel ar fi ea, fie așa-numit „populistă“ sau așa-numit „liberală“ sau așa-numit „aristocrată“, nu rămâne pentru totdeauna la putere. Istoria Egiptului antic arată, de la mare distanță în timp, ca o poveste monotonă în care se succed niște faraoni interșanjabili. Dar la o examinare mai atentă, include perioade de iluminism cultural și ere de beznă despotică. Istoria noastră va arăta cândva la fel.

Am început cu Julian Benda, un francez care, scriind în anii 1920, a anticipat turbulențele ce aveau să vină. Permiteți-mi să închei cu un italian care, scriind în anii 1950, a trecut prin mai multe decât o viață de om plină de turbulențe. Romancierul Ignazio Silone era exact la vârsta la care sunt eu acum când a scris „Alegerea camarazilor“, un eseu în care a încercat să descrie, printre altele, de ce era încă implicat în politică, în pofida atâtor dezamăgiri și înfrângeri. Silone aderase la Partidul Comunist și-l părăsise; unii cred că la început ar fi colaborat cu fascismul înainte să-l respingă și pe acesta. Trăise războaie și revoluții, își făcuse iluzii și apoi fusese dezamăgit, scrisese atât din postura de anticomunist cât și de antifascist. Văzuse excesele a două feluri diferite de extremism politic. Totuși, s-a gândit că lupta merită continuată. Nu pentru că era o nirvana de atins și nu pentru că era o societate perfectă de construit, ci pentru că apatia era atât de descurajantă, atât de paralizantă pentru gândire, atât de distrugătoare de suflete.

A trăit într-o eră în care oamenii trăiau așa cum o fac și astăzi, în care există atât extrema stângă cât și extrema dreaptă, cu feluri diferite de extremiști care strigă în același timp. Mulți dintre compatrioții lui au declarat că „toți politicienii sunt escroci“ sau că „toți ziariștii mint“ sau că „nu poți crede nimic“. În Italia postbelică, această formă de scepticism, antipolitică, și orice -ism au dobândit chiar o denumire, *qualunquismo*

(„indiferență“). Silone văzuse impactul. „Regimurile politice vin și pleacă“, a scris el, dar „proastele obiceiuri rămân“ – și cel mai prost obicei este nihilismul, „o boală a spiritului, care poate fi diagnosticată doar de aceia care sunt imuni la ea sau care s-au vindecat de ea, dar la care majoritatea oamenilor sunt orbi deoarece cred că corespunde unui mod foarte natural de a fi: «Așa a fost mereu; așa va fi mereu»“.[7]

Silone nu oferă un panaceu sau un antidot miraculos deoarece acesta nu există. Nu există o soluție finală, nici o teorie care să explice totul. Nu există o foaie de parcurs către o societate mai bună, nici o ideologie didactică, nici un regulament. Tot ce putem face este să ne alegem aliații și prietenii – camarazii, după cum afirmă el – cu mare grijă, pentru că doar împreună cu ei e posibil să evităm tentațiile diferitelor forme de autoritarism care ni se oferă din nou. Pentru că toate formele de autoritarism divid, polarizează și separă oamenii în tabere beligerante, lupta împotriva lor necesită noi coaliții. Împreună putem face cuvinte noi și greșit înțelese precum *liberalism* să însemne din nou ceva; împreună putem combate minciunile și pe mincinoși; împreună putem regândi cum ar trebui să arate democrația într-o eră digitală.

La fel ca refugiații care încearcă să ajungă la o destinație aflată la distanță înaintând pe o cărare întunecată, suntem forțați, scrie Silone, să ne alegem calea prin noapte până să ajungem la o idee clară a locului în care vom ajunge: „Cerul senin, străvechi mediteraneean, cândva plin de constelații strălucitoare, este înnorat; dar micul cerc de lumină care ne rămâne ne permite cel puțin să vedem unde să punem piciorul pentru pasul următor“.

Mă simt norocoasă că am petrecut atâta timp cu oameni cărora le pasă de ce se întâmplă după ce facem următorul pas. Pentru unii, precaritatea momentului actual pare înfricoșătoare și totuși această nesiguranță a existat mereu. Liberalismul lui John Stuart Mill, Thomas Jefferson sau Václav Havel nu a promis niciodată ceva permanent. Controlul și echilibrul democrațiilor constituționale occidentale nu au garantat niciodată stabilitatea. Democrațiile liberale au cerut mereu lucruri de la cetățeni: participare, dezbatere, efort, luptă. Au necesitat mereu toleranța la cacofonie

și la haos, precum și dorința de a riposta față de oamenii care creează cacofonia și haosul.

Ei și-au dat întotdeauna seama de posibilitatea eșecului – un eșec care ar schimba planuri, ar modifica vieți, ar dezmembra familii. Am știut dintotdeauna, sau ar fi trebuit să știm, că istoria poate ajunge din nou în viețile noastre particulare și le poate rearanja. Am știut dintotdeauna, sau ar fi trebuit să știm, că viziunile alternative ale națiunilor noastre vor încerca să ne ghideze. Dar poate că, alegându-ne calea prin întuneric, vom descoperi că împreună le putem rezista.

Mulțumiri

Christian Caryl, Danielle Crittenden, David Frum, Cullen Murphy, Cristina Odone, Peter Pomerantsev, Alexander Sikorski, Radek Sikorski, Christina Hoff Sommers, Jacob Weisberg și Leon Wieseltier au citit ciorne sau capitole nedefinitivate ale acestei cărți, și pentru asta le sunt profund recunoscătoare. Jeff Goldberg a comandat articolul pentru *The Atlantic*, care a inspirat această carte, și Scott Stossel, Denise Wills și restul echipei editoriale de la *The Atlantic* m-au ajutat să-mi modelez gândirea pe acest subiect. Fred Hiatt și Jackson Diehl de la pagina editorială a ziarului *The Washington Post* m-au trimis în Spania să fac cercetări și să relatez partea acestei cărți legată de Spania; mai important, multe dintre celelalte idei de aici au fost mai întâi explorate în articole scrise pentru *The Washington Post* în ultimele două decenii.

Aceasta este a patra carte realizată cu aceeași echipă editorială transatlantică: Stuart Proffitt din Londra, Kristine Puopolo din New York și același agent, legendarul Georges Borchardt. Toți au fost foarte răbdători cu proiectul meu, extrem de diferit de anterioarele, și le apreciez dăruirea. Multe mulțumiri lui Maryanne Warrick pentru că a ajutat la integrarea notelor de final, precum și lui Daniel Meyer, Nora Reichard și Alice Skinner care au ajutat la partea de producție și de redactare.

Ajunul Anului Nou
Ajunul Anului Nou
Ajunul Anului Nou
Ajunul Anului Nou
Ajunul Anului Nou
Ajunul Anului Nou
Ajunul Anului Nou

Cum câştigă demagogii

Cum câştigă demagogii
Cum câştigă demagogii
Cum câştigă demagogii
Cum câştigă demagogii
Cum câştigă demagogii
Cum câştigă demagogii
Cum câştigă demagogii
Cum câştigă demagogii
Cum câştigă demagogii
Cum câştigă demagogii

Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei
Viitorul nostalgiei

Cascade de falsitate
Cascade de falsitate
Cascade de falsitate
Cascade de falsitate
Cascade de falsitate
Cascade de falsitate
Cascade de falsitate
Cascade de falsitate
Cascade de falsitate
Cascade de falsitate
Cascade de falsitate
Cascade de falsitate
Cascade de falsitate
Cascade de falsitate

Prairie Fire
Prairie Fire
Prairie Fire
Prairie Fire
Prairie Fire
Prairie Fire
Prairie Fire
Prairie Fire
Prairie Fire
Prairie Fire
Prairie Fire

O POVESTE FĂRĂ SFÂRŞIT
O POVESTE FĂRĂ SFÂRŞIT
O POVESTE FĂRĂ SFÂRŞIT
O POVESTE FĂRĂ SFÂRŞIT
O POVESTE FĂRĂ SFÂRŞIT
O POVESTE FĂRĂ SFÂRŞIT

Note bibliografice

Ajunul Anului Nou

1 „Kulisy, cele, metody, pieniądze. Jak działa inwazja LGBT“, TVPINFO, 10 octombrie 2019, https://www.tvp.info/44779437/kulisy-cele-metody -pieniadze-jak-dziala-inwazja-lgbt

2 Marek Jędraszewski, arhiepiscop al Cracoviei, citat în Filip Mazurczak, „Krakow's Archbishop Jędraszewski under Fire for Remarks about 'Rainbow Plague'“, *Catholic World Report,* 16 august 2019, https:// www.catholicworldreport.com/2019/08/16/krakows-archbishop-jedra szewski-under-fire-for-remarks-about-rainbow-plague/

3 Filme de investigație, inclusiv „Pierwszy film śledczy o tragedii smoleńskie“, 10 aprilie 2010, https://www.youtube.com/watch?v= _RjaBrqoLmw; „Magazyn śledczy Anity Gargas“, TVP, 29 martie 2018, https://vod.tvp.pl/video/magazyn-sledczy-anity-gargas,29032018, 36323634; „Jak 8 lat po katastrofie wygląda Smoleńsk?“, TVPINFO, 5 aprilie 2018, https://www.tvp.info/36677837/jak-8-lat-po-katastro fie-wyglada-smolensk-magazyn-sledczy-anity-gargas; „Magazyn śledczy Anity Gargas“, TVP, 27 februarie 2020, https://vod.tvp.pl/video/magazyn-sledczy-anity-gargas,27022020,46542067

4 Rafal Ziemkiewicz, postare pe Twitter, https://twitter.com/R_A_Ziem kiewicz/status/637584669115072512?2=20

5 Rafal Ziemkiewicz, *Fakty Interia,* 13 aprilie 2018, https://fakty.interia.pl/opinie/ziemkiewicz/news-czy-izrael-jest-glupi,nId,2568878

6 Rafal Ziemkiewicz, *Wirtualne Media,* 2 februarie 2018, https://www.wirtualnemedia.pl/artykul/rafal-ziemkiewicz-nie-mam-powodu-prze praszac-za-parchow-i-zydowskie-obozy-zaglady-marcin-wolski-dal -sie-podejsc

7 Iunie 2016, https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114883,20191 010,na-okladce-wprost-jasniejaca-twarz-lewandowskiego-czyli-jak.html

8 5 septembrie 2016, http://www.publio.pl/tygodnik-do-rzeczy,p147348.html

9 Think tankul și-a corectat mai târziu povestea, dar TVP nu a retras-o niciodată de pe site. TVP, 21 septembrie 2016, https://www.tvp.info/27026877/think-tank-w-waszyngtonie-po-tym-artykule-zwolnil-pania-applebaum-ze-wspolpracy

10 Mihail Sebastian, *Jurnal 1935–1944: Anii fascismului* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2012)

11 Mihail Sebastian, *De două mii de ani,* traducere în engleză de Philip Ó Ceallaigh (New York: Other Press, 2017)

12 Platon, *Republica,* ed. și traducere în engleză de C. J. Emlyn-Jones și William Preddy (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013)

13 Alexander Hamilton, John Jay și James Madison, *The Federalist Papers,* nr. 68

14 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (Londra: Penguin Classics, 2017)

15 Interviu al autoarei cu Karen Stenner, 19 iulie 2019

16 Julien Benda, *The Betrayal of the Intellectuals* [*La trahison des clercs*] (Boston: Beacon Press, 1955)

Cum câștigă demagogii

1 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (Londra: Penguin Classics, 2017)

2 Vladimir Lenin, „Draft Resolution on Freedom of the Press“, *Pravda,* 7 noiembrie 1932, https://www.marxists.org/ar.chive/lenin/works/1917/nov/04.htm

3 Vladimir Lenin, cuvântare la sesiunea de deschidere a Primului Congres al Internaționalei Comuniste, 2 martie 1919, https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1919/mar/comintern.htm

4 Vladimir Lenin, cuvântare la Primul Congres al Internaționalei Comuniste, 14 martie 1919

5 „Kaczyński krytykuje donosicieli. Gorszy sort Polaków“, YouTube, 16 decembrie 2015, https://www.youtube.com/watch?v=SKFgVD2KGXw

6 Interviu al autoarei cu Jarosław Kurski, 2 aprilie 2016

7 Interviu al autoarei cu o sursă anonimă, 4 aprilie 2016

8 Jacek Kurski, citat în Agnieszka Kublik, „Kłamczuszek Jacek Kurski“, *Wyborcza.pl,* 19 mai 2015, https://wyborcza.pl/politykaekstra/ 1,132907,17946914,Klamczuszek_Jacek_Kurski.html

9 Interviu al autoarei cu senatorul Bogdan Borusewicz, 6 aprilie 2016

10 Retipărit în „’Ordynarna manipulacja’ TVP Info“, *Wiadomosci,* 21 aprilie 2018, https://wiadomosci.wp.pl/czy-oni-ludzi-naprawde-maja-za-dur ni-ordynarna-manipulacja-tvp-info-6243821849708161a

11 Jan Cienski, „Polish President Bucks Ruling Party over Judicial Reforms: During a Bad-Tempered Debate, Jarosław Kaczyński Accuses the Opposition of 'Murdering' His Brother", *Politico,* 18 iulie 2017, https:// www.politico.eu/article/polish-president-bucks-ruling-party-over -judicial-reforms/

12 Pablo Gorondi, Associated Press, 12 aprilie 2018, https://apnews.com/6fc8ca916bdf4598857f58ec4af198b2/Ungaria:-Pro -govt-weekly-prints-list-of-%27Soros-mercenaries%27

13 Interviu al autoarei cu Mária Schmidt, 14 noiembrie 2017

14 Ivan Krastev și Stephen Holmes, „How Liberalism Became 'the God That Failed' in Eastern Europa", *Guardian,* 24 octombrie 2019, https:// www.theguardian.com/world/2019/oct/24/western-liberalism-failed -post-communist-eastern-Europa

15 Vladimir Lenin, „Working Class and Bourgeois Democracy", *Vperiod* 11, nr. 3 (24 ianuarie 1905), https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1905/jan/24.htm

16 Julien Benda, *The Betrayal of the Intellectuals* [*La trahison des clercs*] (Boston: Beacon Press, 1955)

Viitorul nostalgiei

1 Conversație a autoarei cu Stathis Kalyvas, 21 iunie 2018

2 Evelyn Waugh, *Decline and Fall* (Londra: Chapman & Hall, 1928)

3 Boris Johnson, interviu cu Sue Lawley, *Desert Island Discs,* BBC, 4 noiembrie 2005, https://www.bbc.co.uk/programmes/p00935b6

4 Geoffrey Wheatcroft, „Not-So-Special Relationship: Dean Acheson and the Myth of Anglo-American Unity", *Spectator,* 5 ianuarie 2013, https://www.spectator.co.uk/2013/01/not-sospecial-relationship/

5 Graham Greene, *The Quiet American* (Melbourne: Heinemann, 1955)

6 Boris Johnson citat în James Pickford și George Parker, „Does Boris Johnson Want to Be Prime Minister?", *Financial Times,* 27 septembrie 2013, https://www.ft.com/content/f5b6a84a-263c-11e3-8ef6-00144 feab7de

7 Din Boris Johnson, „Athenian Civilisation: The Glory That Endures", discurs la Legatum Institute, 4 septembrie 2014, https://www.youtube.com/watch?v=qeSjF2nNEHw

8 Lizzy Buchan, „Boris Johnson 'Thought Brexit Would Lose, but Wanted to Be Romantic, Patriotic Hero,' says David Cameron", *Independent,* 16 septembrie 2019, https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/ boris-johnson-brexit-david-cameron-leave-remain-vote-support-a91 07296.html

9 Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia* (New York: Basic Books, 2016)

10 Fritz Stern, *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of the Germanic Ideology* (Berkeley: University of California Press, 1961)

11 Julius Langbehn, *Rembrandt as Educator* (Londra: Wermod and Wermod Publishing Group, 2018)

12 Charles Moore, *Margaret Thatcher, The Authorized Biography,* vol. 3: *Herself Alone* (Londra: Penguin Books, 2019)

13 Simon Heffer, „The Sooner the 1960s Are Over, the Better", *Telegraph,* 7 ianuarie 2006, https://www.telegraph.co.uk/comment/personal-view/ 3622149/Simon-Heffer-on-Saturday.html

14 Simon Heffer, „David Cameron Is Likely to Win, but Don't Expect a Conservative Government", *Telegraph,* 28 iulie 2009, https:// www.telegraph.co.uk/comment/columnists/simonheffer/5926966/ David-Cameron-is-likely-to-win-but-dont-expect-a-Conservative-government.html

15 Simon Heffer, „David Cameron's Disgraceful Dishonesty over the EU Is Turning Great Britain into a Banana Republic", *Telegraph,* 21 mai 2016, https://www.telegraph.co.uk/opinion/2016/05/21/david-camerons-disgraceful-dishonesty-over-the-eu-is-turning-bri/

16 Roger Scruton, *Anglia: An Elegy* (Londra: Pimlico, 2001)

17 William Cash, interviu cu Simon Walters, „Tory MP and Son of a War Hero Compares Current Situation to Pre-War Europa and Warns Great Britain Is Heading for Appeasement", *Daily Mail,* 13 februarie 2016, https://www.dailymail.co.uk/news/article-3446036/Tory-MP-son-war-hero-compares-current-situation-pre-war-Europa-warns-Britain-heading-APPEASEMENT.html

18 Simon Heffer, „The EU Empire Is Going to Fail. On Thursday, We Can Protect Great Britain from the Chaos of Its Death", *Telegraph,* 19 iunie 2016, https://www.telegraph.co.uk/news/2016/06/19/the-eu-empire-is-going-to-fail-on-thursday-we-can-protect-britain/

19 Dominic Cummings, „On the Referendum #33: High Performance Government, 'Cognitive Technologies', Michael Nielsen, Bret Victor, & 'Seeing Rooms'", *Dominic Cummings's Blog,* 26 iunie 2019, https://dominiccummings.com/2019/06/26/on-the-referendum-33-high-perfor mance-government-cognitive-technologies-michael-nielsen-bret-victor -seeing-rooms/

20 Cummings, „On the Referendum #33"

21 Bagehot, „An Interview with Dominic Cummings", *Economist,* 21 ianuarie 2016, https://www.economist.com/bagehots-notebook/2016/01/21/an-interview-with-dominic-cummings

22 Simon Heffer, „The Collapse of the Euro Would Open the Door to Democracy", *Telegraph,* 25 mai 2010, https://www.telegraph.co.uk/comment/columnists/simonheffer/7765275/The-collapse-of-the-euro -would-open-the-door-to-democracy.html

23 „Brexit Brief: Dreaming of Sovereignty", *Economist,* 19 martie 2016, https://www.economist.com/Britain/2016/03/19/dreaming-of -sovereignty

24 *Daily Mail,* 3 noiembrie 2016

25 James Slack, „Enemies of the People: Fury over 'Out of Touch' Judges Who Have 'Declared War on Democracy' by Defying 17.4m Brexit Voters and Who Could Trigger Constitutional Crisis", *Daily Mail,* 3 noiembrie 2016, https://www.dailymail.co.uk/news/article-3903436/Enemies-people-Fury-touch-judges-defied-17-4m-Brexit-voters-trig ger-constitutional-crisis.html

26 *Daily Mail,* 19 aprilie 2017, https://www.dailymail.co.uk/debate/article -4427192/DAILY-MAIL-COMMENT-saboteurs-simmer-down.html

27 Simon Heffer, „The EU Empire Is Going to Fail. On Thursday, We Can Protect Marea Britanie from the Chaos of Its Death Throes", *Telegraph,* 19 iunie 2016, https://www.telegraph.co.uk/news/2016/06/19/the-eu-empire-is-going-to-fail-on-thursday-we-can-protect-britain/

28 „British Workers 'Among Worst Idlers,' Suggest Tory MPs", BBC, 18 august 2020, https://www.bbc.com/news/uk-politics-19300051

29 Boris Johnson, „The Rest of the World Believes Britain. It's Time That We Did Too", *Telegraph,* 15 iulie 2018, https://www.telegraph.co.uk/politics/2018/07/15/rest-world-believes-britain-time-did/

30 Interviu al autoarei cu Nick Cohen, martie 2020; Nick Cohen, „Why Are Labour's Leaders So Quiet on Europe? Maybe It's the Lure of Disaster?", *Guardian,* 16 decembrie 2018,

https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/dec/16/why-are-labour-party-leaders-so -quiet-on-Europe-maybe-it-is-the-lure-of-disaster

31 Thomas Fazi și William Mitchell, „Why the Left Should Embrace Brexit“, *Jacobin,* 29 aprilie 2018, https://www.jacobinmag.com/2018/ 04/brexit-labour-party-socialist-left-corbyn

32 Anne Applebaum, „How Viktor Orbán Duped the Brexiteers“, *Spectator USA,* 22 septembrie 2018, https://spectator.us/viktor-orban-duped -brexiteers/

33 John O'Sullivan, *The Second Term of Viktor Orban: Beyond Prejudice and Enthusiasm* (Social Affairs Unit, iunie 2015)

34 Christopher Caldwell, „Hungary and the Future of Europe: Viktor Orbán's Escalating Conflict with Liberalism“, *Claremont Review of Books,* primăvara 2019, https://claremontreviewofbooks.com/Hungary-and-the-future-of-Europa/

35 Interviu al autoarei cu John O'Sullivan, 4 octombrie 2019

36 Robert Merrick, „Fury as Boris Johnson Accuses Rebel Alliance MPs of 'Collaboration' with Foreign Governments over Brexit“, *Independent,* 1 octombrie 2019, https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/ boris-johnson-brexit-no-deal-latest-news-legal-advice-collusion-a912 7781.html

37 Manifestul Partidului Conservator și al Partidului Unității, 2019, https:// assets-global.website-files.com/5da42e2cae7ebd3f8bde353c/5dda924905 da587992a064ba_Conservative%202019 %20Manifesto.pdf

38 Rajeev Syal, „Dominic Cummings Calls for 'Weirdos and Misfits' for No 10 Jobs: Boris Johnson's Chief Adviser Touts for 'Unusual' Applicants Outside of the Oxbridge Set“, *Guardian,* 2 ianuarie 2020, https://www.theguardian.com/politics/2020/jan/02/dominic-cummings-calls-for-weirdos-and-misfits-for-no-10-jobs

39 Dean Acheson, discurs la West Point, 5 decembrie 1962

Cascade de falsitate

1 Interviu al autoarei cu Karen Stenner, 19 iulie 2019

2 Jean-François Revel, *The Totalitarian Temptation* (New York: Penguin Books, 1978)

3 Isaiah Berlin, *Four Essays on Liberty* (Oxford: Oxford University Press, 1992)

4 Olga Tokarczuk, Discurs la acordarea Premiului Nobel, Academia Suedeză, Stockholm, 7 decembrie 2019, https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2018/tokarczuk/lecture/

5 „Un nuevo comienzo“, VOX, 7 iunie 2016, https://www.youtube.com/ watch?v = RaSIX4-RPAI

6 Ortega Smith, citat în Anne Applebaum, „Want to Build a Far-Right Party? Spain’s VOX Shows How“, *Washington Post,* 2 mai 2019, https://www.washingtonpost.com/graphics/2019/opinions/spains-far-right-vox-party-shot-from-social-media-into-parliament-overnight-how/

7 Santiago Abacascal, postare pe Twitter, https://twitter.com/Santi_ABASCAL/status/1062842722791424002 ?s = 20

8 Applebaum, „Want to Build a Far-Right Party?“

9 Interviu al autoarei cu Rafael Bardaji

10 Interviu al autoarei cu Ivan Espinosa, 9 aprilie 2019

11 Institute for Strategic Dialogue, *2019 EU Elections Information Operations Analysis: Interim Briefing Paper* (2019)

12 Santiago Abascal, Twitter post, https://twitter.com/Santi_ABASCAL/status/1117890168340586497

13 Marion Maréchal, citată de Anne Applebaum în „This Is How Reaganism and Thatcherism End“, *Atlantic,* 10 februarie 2020, https://www. theatlantic.com/ideas/archive/2020/02/the-sad-path-from-reaganism -to-national-conservatism/606304/

14 „Discours du Président Emmanuel Macron devant les étudiants de l’Université Jagellonne de Cracovie“, https://www.elysee.fr/emma nuel-macron/2020/02/05/discours-du-president-emmanuel-macron -devant-les-etudiants-de-luniversite-jagellonne-de-cracovie

Prairie Fire

1 Abraham Lincoln, Mesaj Anual adresat Congresului, 1 decembrie 1862

2 Rev. Martin Luther King Jr., „I Have a Dream“, discurs, Washington, DC, 28 august 1963

3 Thomas Jefferson, scrisoare adresată lui John Breckinridge, 29 ianuarie 1800, https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-31-02-0292

4 Ronald Reagan, „Farewell Address to the Nation“, Washington, DC, 12 ianuarie 1989, https://www.nytimes.com/1989/01/12/news/ transcript-of-reagan-s-farewell-address-to-american-people.html

5 Emma Goldman, *Anarchism and Other Essays* (New York: Mother Earth Pub. Association, ediția a treia revizuită, 1917)

6 Emma Goldman, „What Is Patriotism?“, discurs, 26 aprilie 1908, San Francisco, California, https://awpc.cattcenter.iastate.edu/2017/03/ 09/what-is-patriotism-april-26-1908/

7 Goldman, *Anarchism and Other Essays*

8 *Prairie Fire: The Politics of Revolutionary Anti-Imperialism—Political Statement of the Weather Underground,* 1974, https://www.sds-1960s.org/PrairieFire-reprint.pdf

9 Howard Zinn, „The Power and the Glory: The Myths of American Exceptionalism“, *Boston Review,* 1 iunie 2005, http://bostonreview.net/zinn-power-glory

10 Michael Gerson, „The Last Temptation“, *Atlantic,* aprilie 2018, https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/04/the-last-temptation/ 554066/

11 Eric Metaxas, interviu cu Mike Gallagher, 22 iunie 2016, https:// www.rightwingwatch.org/post/eric-metaxas-we-are-on-the-verge-of -losing-america-under-clinton-presidency-as-we-could-have-lost-it -in-the-civil-war/

12 Brian Tashman, „Franklin Graham: ‘The End Is Coming,’ Thanks to Gays, Obama“, *Right Wing Watch,* 8 iunie 2015, https://www.right wingwatch.org/post/franklin-graham-the-end-is-coming-thanks -to-gays-obama/

13 Patrick J. Buchanan, site web oficial, 11 octombrie 1999, https://buchanan.org/blog/pjb-the-new-patriotism-329

14 Patrick J. Buchanan, site web oficial, 26 mai 2016, https://buchanan.org/blog/great-white-hope-125286.

15 Patrick J. Buchanan, *Hardball,* 30 septembrie 2002

16 Patrick J. Buchanan, „How to Avoid a New Cold War“, *American Conservative,* 3 ianuarie 2017, https://www.theamericanconservative.com/buchanan/how-to-avoid-a-new-cold-war/

17 Donald Trump, interviu, *Fox and Friends,* Fox News, 10 februarie 2014, https://video.foxnews.com/v/3179604851001#sp = show-clips

18 Paul Blumenthal și J.M. Rieger, „Steve Bannon Thinks Dark Days Are Coming and War Is Inevitable“, *Huffington Post,* 8 februarie 2017, https://www.huffpost.com/entry/steve-bannon-apocalypse_n_5898f02ee4b040613138a951

19 Steve Bannon, discurs, Tax Day Tea Party, New York, 15 aprilie 2010, https://www.youtube.com/watch?v = Jf _Yj5XxUE0

20 Donald J. Trump, discurs inaugural, Washington, DC, 20 ianuarie 2017, https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/

21 Donald J. Trump, „Remarks from President Trump to the People of Polonia“, Varșovia, 6 iulie 2017, https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-people-Polonia/

22 Donald J. Trump, interviu cu Bill O'Reilly, Fox Sports, 4 februarie 2017, https://www.youtube.com/watch?v = tZXsYuJIGTg

23 Donald J. Trump, interviu cu Joe Scarborough, *Morning Joe,* 18 decembrie 2015, https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2015/ 12/18/donald-trump-glad-to-be-endorsed-by-russias-top-journalist -murderer/

24 Donald Trump, interviu, *Fox and Friends,* Fox News, 26 aprilie 2018, https://www.youtube.com/watch?v = 5OjyHhz3_BM

25 Jeane Kirkpatrick, „The Myth of Moral Equivalence“, *Imprimis,* ianuarie 1986, https://imprimis.hillsdale.edu/the-myth-of-moral-equivalence/

26 Donald J. Trump și David Shiflett, *The America We Deserve* (New York: St. Martin's Press, 2000)

27 James Atlas, „The Counter Counterculture“, *New York Times Magazine,* 12 februarie 1995, https://www.nytimes.com/1995/02/12/magazine/ the-counter-counterculture.html

28 David Brock, „Confessions of a Right-Wing Hit Man“, *Esquire,* 1 iulie 1997, https://classic.esquire.com/confessions-of-a-right-wing-hit-man/

29 „Why I Can't Vote for John McCain“, Anne Applebaum, *Slate,* 27 octombrie, 2008

30 Sam Tanenhaus, „On the Front Lines of the GOP's Civil War“, *Esquire,* 20 decembrie 2017, https://www.esquire.com/news-politics/a14428464/gop-never-trump/

31 Julien Benda, *The Treason of the Intellectuals,* traducere în engleză de Richard Aldington (Londra: Taylor & Francis, 2017)

32 Roger Kimball, „The Treason of the Intellectuals & 'The Undoing of Thought'“, *New Criterion,* decembrie 1992, https://newcriterion. com/issues/1992/12/the-treason-of-the-intellectuals-ldquothe-undoing-of-thoughtrdquo

33 Roger Kimball, *American Greatness,* 2 noiembrie 2019

34 Anne Applebaum, *The Laura Ingraham Show,* 19 august 2008, http://www.lauraingraham.com/b/Anne-Applebaum-on-the-return -of-the-Soviet-Union./5995.html

35 Laura Ingraham, interviu cu Patrick J. Buchanan, *The Laura Ingraham Show,* 28 martie 2019, https://www.mediamatters.org/laura-ingraham/ laura-ingraham-says-immigration -pushing-western-civilization -toward-tipping-over

36 Laura Ingraham, „The Left's Effort to Remake America“, Fox News, 8 august 2018, https://www.youtube .com/watch?v = llhFZOw6Sss

37 Joseph diGenova, *The Laura Ingraham Podcast,* 22 februarie 2019

38 Rafael Bardaji, citat de Anne Applebaum în „Want to Build a Far-Right Party? Spain's VOX Shows How“, *Washington Post,* 2 mai 2019, https://www.washingtonpost.com/graphics/2019/opinions/ spains-far-right -vox-party-shot-from-social-media-into-parliament-overnight-how/

39 Laura Ingraham, Fox News, 25 februarie 2020 https://twitter.com/MattGertz/status/ 1233026012201603079?s = 20

40 Michael M. Grynbaum, „Fox News Stars Trumpeted a Malaria Drug, Until They Didn't“, *New York Times,* 22 aprilie 2020

41 Laura Ingraham, Twitter post, https://twitter.com/IngrahamAngle/status/1251219755249405959? s=20

42 Laura Ingraham, „Laura Ingraham on Faith“, discurs, Dallas, Texas, 29 septembrie 2007, https://www.youtube.com/watch?v = 72KwL_abkOA

43 Donald Trump, interviu cu Laura Ingraham, Fox News, 6 iunie 2019, https://www.youtube.com/watch?v = QyQCcgXkANo

44 Jacek Trzynadel, *Hańba Domowa* (Paris: Instytut Literacki, 1986)

O poveste fără sfârșit

1 Émile Zola, *The Dreyfus Affair: „J'Accuse“ and Other Writings,* ed. Alain Pagès, traducere în engeză de Eleanor Levieux (New Haven: Yale University Press, 1998)

2 Romain Rolland, citat în Tom Conner, *The Dreyfus Affair and the Rise of the French Public Intellectual* (Jefferson, NC: McFarland & Co., 2014)

3 Ferdinand Brunetière, *After the Trial,* citat în Ruth Harris, *Dreyfus: Politics, Emotion, and the Scandal of the Century* (New York: Picador USA, 2010)

4 Marcel Proust, *Remembrance of Things Past,* tradusă în engleză de C.K. Scott Moncrieff (Londra: Penguin Classics, 2016)

5 Citat în Geert Mak, *In Europa: Travels Through the Twentieth Century* (Londra: Penguin Books, 2004), pag. 10

6 Conner, *Dreyfus Affair*

7 Ignazio Silone, „The Choice of Comrades“, *Dissent,* iarna 1955, https://www.dissentmagazine.org/wp-content/files_mf/1438718063spring 74silone.pdf

NOTE BIBLIOGRAFICE

NOTE BIBLIOGRAFICE
NOTE BIBLIOGRAFICE
NOTE BIBLIOGRAFICE